

Kurd

Rûnkirin û Dîtin
Kurd Nevîyên Mîdîyan

V. F. Mînoriskî

Diyarîya Daner

Ji bona Pîreka min û Hevrîya Rêya min
vî berê pêşîyî çûna me di sala 1914 de didim
bipêşkeşkirin.

Werger Dr. M. S. Cuma

NAVROK

Pêşgotina Kurmancî	1
Derîyê Pêşî.....	9
Li Rusya de	12
Li Faris de	13
Li Turkîyê de.....	14
Derîyê Duwem	
Mêjûwa Kurd	17
Derîyê Siyem	
Jîyana Rojane -Desteyên Çivakî- Kesîfîya Kurdan.....	31
Derîyê Çarem	
Ziman - Wêje - Nivîsandin	35
Derîyê Pêncem	
Oldarî.....	46
Derîyê Şeşem	
Sincîya Kurd	58
Derîyê Heftem	
Rewşa Pîrekê -Pêwendî ligel Miletên din de- Pirsîyarîya Kurd.....	73
Derîyê Heştem	
Kurd li Rusya de	83
Pêşgotina Dr. Kemal Mezher ya Erebî.....	87
Kurd Nevîyên Mîdya.....	89
Kar û barên Daner di warê Xwendekarîyên Kurdî de.	98

Pêşgotina Kurmancî

Xwendevanên hêja! Vaye ez ji bona nava destên we vê Nivîsta Minoriskî Beşê yekem: Kurd, Rûnkirin û Dîtin û Beşê duwem: Kurd Nevîyên Mîdîyan¹ bi dilxweşî û bextiyarî ve didim bidanîn.

¹Xwendevanên hêja!

Di 15. 8. sala 1998 de li bajarê Berlin de di cîvina bîranîna zayînî Partiya Demokratî Kurdistan de di 16. 8. 1946 de çavên min bi Dr. Maruf Xeznedar ve di vê cîvînê de Cavên pêhate bikevtin. Em li ser hin nivîstên Minoriskî de hatin biaxivtin û wî ji min re date bigotin, ku nivîsta Kurd Nevîyên Mîdya ne ji bal Minoriskî de lêbelê ew ji bal Tewfîq Wehbî hatiye binivîsandin. Jibervêjî ve min jê date bixwestin ku ew bîr û bawerîya xwe di vî warê hanê de ji min bide binivîsandin, berî ku ew ji bona Kurdistanê bête bivegerandin. Herwehaji min jê date bixwestin, ku ew wê bîr û bawerîya hanê bi tîpên latînî ji min re bide binivîsandin, da ku ez wan di rûnkirinekê de li ser Nivîsta Kurd Nevîyên Mîdya de ji bona Xwendevanan bidim binivîsandin. Wi ew name ji min re date binivîsandin û ez jî wê niha li vêderê de ji bona Xwendevanên didim binivîsandin, beyî ku ez hîç bawerîyekî li ser de bidim biderxistin. Ez pir sipasî Dr. Maruf Xezndar li ser vê rûnkirina hanê de didim bipêşkeşkirin. Evaya bi navrona vê nameya hanê ve tete biderkevtin:

„Bo berêz Mamosta Mohamed Salih Cuma.

Em katetan baş

Ewey min agedarim li babet ew basey li ser Medyekan nûsrawe, goya Menoriskî nûsiwiyetî û be nawî wîş bilawkirawtewe ewey layê xuwareweye:

Le duwayi mirdini Minoriskî le Lenden le sali 1966, erşivî taybetiyî xoy le sali 1967 le Lendenewe gostraye bo şari Liningirad (Santpeterburg) we le Institutê Rohilatnasi Ekadimiyetî Zanistî parêzra. Le Erşivekeda baseki mêjuyî li ser Madekan hebûwe be ingilîzî nûsrabûwew, le katî xo de Tewfîq Wehbî em base nûsîbûwe û bo Minoriskî nardibû bîr û rayî xo li ser bida. Wabû Minoriskî mird, baseke li naw erşivî ew mayewe û li ber ewey nawî

2 KURD

Beşê yekem ew ji bal Dr. Maruf Xezendar û Beşê duwem ew ji bal Dr. Kemal Mezher ji Rusî ji bona Zimanê Erebi hatîye biwergerandin. Min ev wergerandina Kurdî li ser wergerandina Erebi daye bikirin.

Ez di xwazim li vê derê de bi dil û can ve sipasî van herdu Mirovan li ser vê kirina karê hanêyî bi nêrx û pir giranbuha ve bidim bikirin.

Herwehaji vê carê jî nala hercar jî bi neçarî ve ez ji Xwendevan û Rexnevanan hêvîya lêbuhurandinê li ser hemû kur û kêmanîyên vê wergerandina hanê de ji bona zimanê me didim bidaxwazkirin.

Min ev Wergerandina hanê ji bona Zimanê meyî Dê date biwergerandin, da ku Zimanê meyî xweş û perest pê bête bipêşvexistin û Gelê Kurd li ser rûpelên mêjûwa xwe de bêtir pê bête biagehdarîkirin û bişiyarkirin.

Gava ku Merov vê Nivîsta hanê bi herdu beşên wê ve ji xwe re dide bixwendin, weha rûpelekî tarîyî veşartî bi Sedan sal ve li ser gundwa kurdîyî poşandî de jiber çavên Merov tête dutakirin û bitarûmarkirin; jiber ku ev karê hanê ji bal yekekî ji gewretirîn û karnastirîn Rojhilatnasên gundvanên vê Serdema me hatîye bitomarkirin. Wî nebes tenê rûpelên poşandî li ser gundwa me de dayite bihilanîn, lêbelêjî bersivên pir bi nêrx, hêja ve û bêjimar hêjbêtir li ser bingehê zanistîyê de li ser pir pirsên bê bersiv de di mêjûwa me de û herwehaji di vê deme me jî de dayite bidan. Ev karê hanêyî biçûk bi saya Minoriskî ve kêreke xweyî pir zanistîyî mezin di dû xwe de dayite bihiştin. Ev li ser tevaya me Kurdan

Tewfiq Wehbî û hîc kesekitir li ser nebû we, êtir we hîsabkirawe ke Mîriskî nûsîtewe.

Le helkewtik de korê zanyarîyî Kur le Begda em base dest kewt we goryanewe bi ser zimanê Erebi we bilawyankirdutew. Le deway belawkirdinewe mustefa Nerîman wîtareki le rojnemey „Hawkarî“ Begdad de belawkirdewe û em rastîye pêşya da, ke baseke hê Tewfiq Wehbîye û hê Mîriskî niye, le wîtareke de Mustefa Nerîman ewey pêşan dawê ke le katêk de le Lenden bowe û em rastîye le Tewfiq Wehbî xoyî bihistuwe.

Min bo ewye em rastî derxist çünke mêjû wedibê rastî bê“

Dr. Marûf Xezendar
Navnivîsandina wîna
Berlin, 31. 8. 1998“

dide bipêwistkirin, ku em pir bi hûrî, wirdî û kûrî ve vî karê hanê ji xwe re bidin bixwendin û biliberketin; jiber jê em dikarin pir di mêjûwa xwe de û hêjbêtir di xebata xwe de ji bona Serxwebûna xwe bêtin biliberketin.

Xebata me ji bona Rizgarkirina Welatê me û Azadîkirina Miletê me nayête biserketin, ger ku em bi başî û bi rêk û pêkî ve li ber tevaya mêjûwa xwe de neyêtin bikevtin. Miletêkî bê mêjû mîna Menalekî bê serpêhatî tête bidîtin.

Biserketina xebata me li ser me dide bineçarkirin, ku em şev û rojê divê di tevaya gundwa xwe de û herwehaji di tevaya mêjûwa dorhêla xwe de bêtin biliberkevtin. Divê em xwe bi xwe bidin binaskirin, ger ku em jî ji xwe re bixwazin, ku belê em jî nala Miletêkî Azad di nava kurdistana xwe de bi serbestî, serfirazî, bi xweşî û bextiyarî ve bêtin bijiyandin.

Tevaya Bedbextîya me, perçekirina Kurdistana me, talankirina dewlemendîya Welatê me û bi serdejî hêjbêtir kole û bendekirina Miletê me bi carekê ve di Nezanîya me de tête bidîtin. Ev rastîya tîrş û tal li ser Zanevanên Kurd de dide bipêwist û bineçarkirin, ku ew şev û rojê ji bona pêşvexistina Zimanê me û şiyarkirina Miletê me bidin bikeftileft û bixebatkin.

Çarekirina Pirsîyarîya Kurd di Rojhilata Navîn de li ser berjewendîya Gelê Kurdistanê de bi darê çû ve dê bête biçarekirin.

Perçekirina Welatê me, talankirin, raw û rûtkirina Dewlemendîya Kurdistana me û hêjî bi serdejî ve kole û bendekirina Miletê me ji bal Borcuwazîya Turkî, Farisî û ya Erebî jî de gewretirîn metirsîyê ne bes tenê ew li ser berjewendîya Gelê Kurdistanê de dide bipeydakirin, herwehaji pêrejî û ligeljî ew berjewendîya Miletê Turk, yê Îranî û yê Erebî jî bi ber tîrsê ve dide bixistin.

Miletêkî Azad Miletêkî din jêrdestê xwe nade bikirin. Azadîya Miletê Kurd û pêşvexistina wî bi Azadî û pêşvexistina van Miletên hanê ve tête bigirêdan û herwehaji pêrejî Azadî û pêşvexistina van Miletên hanê jî ew bi xwe jî ve bi Azadî û pêşvexistina me Kurdan ve jî bi xwe jî ve tête vegirêdan. Weha tevaya gundwa me û

4 KURD

rastîya jînê bi xwe jî ve bi diyarî vê rastîya hanê jî bi hemû tîrş û talbûnên xwe ve jî ji me tevan re dide biderxistin.

Tevî hemû dirbûn û hovîtîya Serdarîkirina Turkî, Farisî û Erebi jî Dostanîya van Miletan ji me re û ya me jî ji wan re tevaya dilsozî û zanebûna me û ya wan jî ji bona Welat û Miletên me û bextiyarî û xweşîya me tevan dide biderxistin. Li ser me kurdan divê ku em şev û rojê Miletê xwe li ser vê Dostanîya hanê de bidin biperwerdekirin; jiber bes û bi tenha ve em ji Miletê xwe didin hezkirin û em ji dil û can dixwazin, ku Miletê me jî nala hemû van Miletên din li vê Cîhana me jî de bi xweşî û bextiyarî ve di nava Kurdistanana xwe de bête bijîyandin. Li ser vê jî de divê ku em her û her Miletê xwe li ser rêya azadîyê û serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe de, li ser vê dilsozîyê de bidin biliberxistin û bişiyarkirin.

Di dabeşkirina kurdistanana me de di nava Serdarîkirina Turkan, Erebi û Farisan de tevaya bedbextîya me û herwehaji ligelji bedbextîya Miletên Îranî, Turkî û Erebi jî tete bidîtin. Ev bi xwe jî ve li ser me de dide bineçarîkirin, ku em şev û rojê vê rastîya hanê jî ji bona Miletên Îranî, Turkî û Erebi jî bidin bidiyarkirin. Bi vî rengê hanê ve û xebat li ser vê rêya hanê de de gorîyên gihandina ermanca me di Serxwebûna Kurdistanê de û di pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe de betin bikemkirin û dema gihandina wê de bête bikurtkirin.

Xebata Miletê Kurd di vê pêla me de, belê di piştî avêtina Çekên Kimyawî û Biyolocî de ji bona nava Kurdistanana Îraqê bi qonaxeke nuhî xwe ve li seranserî kurdistanê de hatîye vegihaştin.

Di vê qonaxa nuhî hanê de bi neçarî ve şeweyê Şerê Kurd bi hezaran sal ve duçarî veguhertina xwe tete bikin û pêrejî bi neçarî ve şeweyê sitratîcîya kurdîyî siyasî jî û şeweyî rêxistina wîyî siyasî jî duçarî veguhertinê tete bikin. Ev jî tevî jî bi hemû tîrşbûn û talbûnên jînêyî nehajî ve li nava Kurdistanana me jî de, Xebata Miletê Kurd li seranserî Kurdistanê de ji bona Serxwebûnê û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe dide biyekkirin û pêrejî bi serdejî ve ew bingehê vê xebatê û bi serketina wêna ve ji Kurdistanana Turkî dide hîmkirin û bidestpêkirin.

Weha bi vî rengê hanê ve Hîmkirin û Bingehkirina biserketina Xebata me li Kurdistana Turkî de û ji Kurdistana Turkî tevaya rastîya jînê ji me re vê dide bipêwistkirin, ku em ji her kat bêtir ala dostanîyê di nava Miletê Kurd de li seranserî Kurdistanê de û Miletê Turk de bi dilsozî û hêjbêtir bi zanebûn ve divê bidin biberz û bibalakirin.

Ev rastîya hanê kêseke mêjûyîyî mezin li ser ronahîya pêşketina dema me de û hêzên kêrkirî di Rojhilata me de û herwehaji di vê Cîhana me de ji me Kurdan re dide biderxistin. Ev jî tev jî bicarekê li ser têgihiştin, zanebûn û dilzozîya me de ji bona Welat û Miletê me tete bidîtin.

Xebata Miletê Kurd bi avêtina Çekên kîmyawî ve ji bal Faşîya Erebi ve ji bona nava Kurdistana me nayete bidawîkirin, Da ku ew Dewlemendîya Welatê me (bêtir ji 90 melyon ton Neft her sal) ji xwe re bide biraw, birût û bitalankirin û bi serdejî ve Miletê me ji xwe re di Sedsalên Bîstan jî de careke din jî mîna berê ji xwe re jî bide bikole û bibendekirin. Ev avêtina Çekên Kîmyawî ji bona nava kurdistana me bi malandina Xakê kurdistanê ve ji gemara Tapanên Gurîyên, Kotîyên û Faşîyên Erebi û bi Serxwebûna Kurdistanê û pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe ve ji tevaya Dunyayê re dide bimujdekirin.

Gerjî bi avêjî ma be, dê Zarok û Pîrekên Helebçe tevaya talankirina Kurdistana me û wergirtina tola xwe ji Faşîyên, Pêxwasên, Qertelên Bexdadê bidin bisitandin.

Xebata Miletê kurd bi darê çu ve û bi hinera pêşveçûna Qanên Jînê ve dê bi Serxwebûnê û Pêkanîna Dewleteke Milîyî Yekirtîyî Serbixwe ve di Rojhilata Navîn de bête bitac û bixelatkirin.

Aramî, Aştî, pêşveketin û geşbûna Abûrî û Civakî û xweşbûn û bextiyarîya jînê di Rojhilata Navîn de nayete bidîtin, tanî ku Kurdistan neyete biyekkirin û Dewleta Milîyî Serbixwe di nava wê de neyete bidamezirandin.

Evaya bi xwe jî ve ji bona hemû Miletan Mafeyê Serûştî bi xwe ye. Ew nayete bidan, lêbelê dara Azadîyê her û her bi xwînê ve tete biavdan. Hiç gûman tede niye, ku dê Netewê Kurdî perçekirî

6 KURD

hêjî vê dara perest jî di nava Kurdistana xwe de her û her jî bi xwîna baştirîn Keç û Lawên xwe ve bide biavdanîkirin; jiber ku em jî bes û bi tenha ve nala Mirovan Serbest û Azad di nava Kurdistana xwe de dixwazin bijîn. Em naxwazin Bende û Kole di nava Welatê xwe de di vê jîna hanê de li vê dunya hanê jî de li jêrdestîya Dir û Hovan de bêtin bijîyandin.

Xwendevanên Hêja!

vaye min di nava van salên çûyî de li gora karîn û zanebûna xwe û têgihiştina xwe de ji bona Zimanê me çend ji Nivîstan ji bona Zimanê meyî şêrîn û xweş ji Zimanên Bêgane dane biwergerandin; Jiber ku Kilîta Pêşveketina Xebata me û Şiyarbûna Miletê me di Serxwebûn û Pêkanîna Dewleteke Milîyî Serbixwe de di pêşveketina Zimanê me de tête bidîtin.

Zimanê me em ji windakirinê û nemanê dane parastin. Hebûna me, na hêjbêtir tevaya Mirovaniya me bi xwe jî ve ew di pêşveketina Zimanê me de tête bidîtin; jiber vê jî her û her pê Keleşên, Talankerên, Dagîrkerên kurdistana me di pêşîya pêşî de bi hemû nobûnê ve şerê Zimanê me didin bikirin û nemana wî bi hemû konetî, kosetî, dirbûn û hovîtî ve didin bidaxwazkirin.

Ez zaro bûm, menal bûm, li nava gundê xweyî razayî li paşvemaşî de bûm, di pêşîya pêşî de di jîna xwe de ez duçarî neçarî pirsîyarîya Zimanê xwe bûm.

Dêya min ez bi tûrê hevirmêşî ve ligel nan, mewîjan, xame, defter û cizû de û ligel tepikekî ji rêxê de ji bona sobê ez ji bona Hucrê dame birêkirin, da ku ez Yasîn û Quranê ji xwe re bidim bixwendin.

Gava Feqe Hesên dest bi xwendina me date bikirin, ew ligel me bi zimanekî din de dihate biaxivtin, em pê li ber nedihatî bikevtin. Min jê bi hemû zarotîya xwe ve date bipirskirin: Feqe çima tu me bi Zimanê me nade bifêrkirin?

Wî di bin çavan re li min de date bitemaşekirin û ji me re date bigotin: Evaya Zimanê şêrînî Quranê ye, yê Erebi ye, yê ku Xwedanê Mezin pê Quran li ser Pêxember de dayite bidaxistin û

ew ligel wî bi vî Zimanê perestî hanê ve hatîye bipeyvandin. Zimanê me çewt û xware.

Careke din min jê date bipirskirin: Çima zimanê me çewt û xwar tête bidîtin? Ew li ber dilê me de bi me ve pir xweş û şêrîn tête bidîtin. Çima Xwedanê me bi Zimanê me ve ligel me jî de nayête biaxivtin, ger ku ew jî bi xwe jî ve bi rastî jî ve bi Xwedanê me jî ve bête bidîtin?

Feqê di bin çavan re awirên xweyî tûj li min de didatin vedan û şiva xweyî xêzeranîyî ter li ser serê min de dida bihejandin, bivîzandin, bilivandin û bitewandin.

Lêbelê jî ji tirsê Dêya min jî wî newêrî bû, ew wê jî ji xwe re jî li gora dilê xwe jî de li ser serê min jî de bîne xwar. Min jî û wî jî ev dizanîbû.

Feqe Hesên danê êvarê hate mala me û tevaya çîroka min û xwe ji Dêya min re date bita û biderzîvekirin.

Dêya min ji min re li ber Feqe Hesên de ji min pirsî: ma gelo bi rastî ve te ev peyvên hanê dane bigotin?

Min rep û rast careke din jî jê re jî ji nû ve jî tevde date vegerandin.

Pepûk! pepûkî bi Dêya min ve hate bikevtin! Wê got: Feqe Lawo! Lawê min Xwedênenas hate biderketin.

Ew careke din jî ji nû ve ji bona ser Ola Bav û Kalên xweyî Yezîdî hatîye vegerandin.

Ji wê rojê û pêve navê minî Navmalîyî Liva ji bona Xwedênenas hate veguhertin.

Weha bi rastî ve Dêya min malika pêşîyî zayînêyê Xwedênenasîyê di nava nivê mejêyê min de date bihîmkirin û bihilanîn.

Weha bi vî rengî ve tevaya zarotîya min ji min re bi hezkirin û perestkirina Zimanê me ve pê hate bipoşandin.

Weha ez zû bi saya Alfebaya Osman Sebrî ve di salên pêncî de bi dizî ve li pesarên bajarê Qamişlê de, li binarê kavişê bedena

8 KURD

Nisêbînê de, Paytextê kevnarî Mîtanî de, hînî xwendin û nivîsandîna Zîmanê me bûm.

Wehajî bi lez û bi bez jî ve bi dizî jî ve ji bona Zarok, Peye û Pîrekên gundê meyî pîrî li paşvemayî jî de bi Mamostê gund ve ez hatim veguhertin. Min ew li gora zanebûna xwe de fêrî Zîmanê meyî xweş, şêrîn û perest didan bikirin.

Di pişt re jî ji sala 1956 tanî sala 1959 de li bajarê Şamê de li Taxa Kurmancan de li ser Destên Osman Sebrî de em çend Xortên Kurd in bi in ve bi Zîmanê Kurdî ve dihatin bifêrkirin.

Osman Sebrî bi hemû dilsozîya xwe ve em fêrî vî Zîmanê xweş û şêrîn didan bikirin û hêjbêtir wî em di warên siyaset û jînê de li ser tevaya pîrsiyarîya Kurd, mêjûwa wî û xebata wî de didan biperwerdekirin.

Herwehajî hêjî bi serdejî wî bi hemû sadebûn ve tevaya serpehatîya jîna xwe ji me re dida bigotin. Me tevan ji Mamostê xwe re Apo dida bigotin.

Weha ez dixwazim wergerandina vê Nivîsta hanêyî Kurdî ji bona vî Mamostê xweyî berz bidim bipêşkeşkin.

Belkî dilê Apo hinekî, piçekî pê bidim bihênikkirin, herwehajî belkî jî ew bi Şagirtê xwe ve hinekî pê bête biserbilindkirin².

Dr. M. S. Cuma

Berlin, di çirya pêşî de sala 1989 de

²Ev kar hanê bi yarmetî û alîkarîya Fewzî Esed, Dr. Fewzî Resul, Mizgîn, M. A. Delawî û Dr. Ciwan Cuma hatiye bikirin. Ez dixwazim, ji dil û can li ser vê yarmetî û alîkarîya wan de sipasiya xwe ji bona wan bidim bipêşkeşkin.

Derîyê Pêşî³

Da ku em Ciyografiya wî perçeyê ji Asyayê bidin binîşankirin, yê ku emê dê li ser wî de bidin biaxivtin, divê li ser me dû tiştên naskirî Çiyayê Araratê û Dilava Iskenderonê bidin bibîrxistin.

Di vî Perçeyê Jêrî de ji Araratê û li ser dûrbûna du hezar Fersex de rêzên Çiyayî têtin bidirêjkin û ew ligel hev de bi rengê rast ve ji Jor ber bi Jêr de hevdû didin bigirtin, di pişt re jî ew çend rêzên Çiyayî din jî didin bipêkanîn ku ew xwe ber bi jêrî Rojhilatê ve tanî Dilava Farîsî didin bipêçandin.

Weha perçê yekem ji van rêzên hanê bi navê "Rêzên Sînorê Turkî-Farîsî" ve têtin binavkirin. Ew heremê ji bona du komên Çiyayî, Gola Wanê û Ormiyê didin bidabeşkirin. Perçê duwem jê xwe tanî sînorên Turkî û Welatê Faris dide bikişandin. Ev Çiyayên berz û bala û pesarên wan, yên ku ew di navbera rêzên Çiyayên Îranî de û di Welatê Navbera herdu Çeman de têtin bikevtin, bi têgihiştina Kevnar ve bi Zagrosê têtin binavkirin. (Ez gûmandikim, ku Peyva Zagrosê ji kokeke Yunanî tete biderkevtin, ew bi xwe ve li nik Miletên Rojhilat de nayête binaskirin).

Weha Çiyayê Agrî Daxê xwe ji Araratê ber bi Jêr ve dide bikişandin. Ew xwe li piş Qafqasya de ji rêzên Çiyayên Ermenî dide bicudakirin û di pişt re jî ew xwe careke din tev li wan de dide bikirin.

³Daner kurtkirina vê gotara hanê di civîna "Civata Rojhilatnasên Rusî de" di gulana sala 1915 de date bixwendin.

10 KURD

Weha ger ku em berê xwe ber bi Iskenderonê ve bidin bivedan, dê emê piştî dûrbûneke kurt ji Bakurî wê de rêzên Çiyayên Dijî Torosê bibînin, yê ku ew Rûbarên Çemên Derya Reş û Welatê di nava herdu Çeman de didin biparvekirin. Lêbelê Berê Giştîyî Beramberî Toros ber bi Jorî-Rojhilat ve ew di Sê Semtan de: di Jorî de, di Naverast de, di Torosê Ermînya Jêrî de, ber bi Faris, Mako û Araratê ve tete bidîtin⁴.

Kanîyên bingehîyî Çemê Furatê di nava wan Dolan de têtin bikevtin, yê ku ew bi Rêzên Beramberî Torosê ve têtin vegihaştin. Ew ji Du Çeman tete bipêkhatin. Yê Yekem "Muradsû" yê ku ew bigir ji Araratê ji Dola Alaşkurt dide bidestpêkirin, Yê Duwem "Qeresû" yanjî "Furat" ⁵, yê ku ew ji Erzeromê tete biderketin.

Çavîyên Çemê Arasê di navbera van herdu Çeman de û li ser rêzên Çiyayê "Bingolê" de têtin bikevtin. Ew bi rengekî serûvaja ve ber bi Jor ve tete biherikandin. Lêbelê Muradçay û Furat ew di pêşî de berê xwe ber bi Jêrî-Rojavayî ve didin bidan. Weha Muradçay li cihekî de ji cihan xwe nêzîkî Kanîyên Dicle dide bikirin, lêbelê jî ew nikare wî dîwarê tenik jî li ber xwe de bide bibirîn. Weha bi vî rengî ve çarenûsa wî li dorhêla Xarpûtê de tete binîşankirin û ew tev li Qeresû de tete bikirin. Weha piştî bi yekbûna van herdu Çeman ve li Rojhilata Navînê de gewretirîn Çem tete bipêkhatin, ku ew jî Furat (2670 Fersex) bi xwe ye, yê ku ew dixwaze, ku ew ji bona Derya Sipî bête bikevtin.

Weha ew berê xwe ber bi Jêrî-Rojava ve dide bivekirin, lêbelê Toros rê li ber de dide bigirtin. Weha ew berê xwe ber bi Rojhilatê ve dide bivekirin û di Kendava Farisî de tete bidawîkirin.

⁴Rêza çiya ji Bakûr ji bona Saganlog berê xwe dide bivekirin, ya ku ew piştî cenga vê dawîyê hate binavûdengkirin. Lêbelê rêza Jêrî çiyê ligel Agrî Daxê bi yek dibin. Lê ya navîni Ala Dax ew ji bona agirpijê bêdeng Tanderûk xwe dide bidirêjkirin, ya ku ew li ser sînorên Farisî nêzîkî de ji Mako -Dorhêla Awacîk-tete bikevtin.

⁵Koka peyva "Furatê" ligel peyva Rusîyî Gelêrî "Fart, Pofartîlo" bi yek dibin. Ew bi Zimanên Samî (Erebî yanjî yê din) ve "Pirbûn, Dewlemend, Dagirtî" dide biderxistin.

Lêbelê Rêza Duwem, ya ku ew xwe ber bi Jêrî-Rojhilatî Isenkenderonê ve dide bikişandin, ya ku ew lipêhevçûne ji bona Çiyayên Jorî Surî bi xwe ye, ew bi navê Rêzên Toros tête binavkirin. Ew xwe bi reneki xweser xwe ve ber bi Rojhilat ve dide bikişandin û li nêzîka Gola Wanê de Rêzek xwe jê ber bi Jor ve dide bicudakirin û ya din dev ji Gola wanê ji Jêr û ji Rojhilat de xwe dide biberdan. Ew xwe li dorhêla Kotura û Rojhilatî wanê de nêzîkî sînorê Faris dide bikirin. Ew avgîra vê gola hanê ji beşên bilindî Zabê Mezin dide bicudakirin (li yên tên ji xwe re bide bitemaşekirin). Ev Rêza dawî xwe ber bi Jêr ve dide bikişandin û ew Du Rêzên nuhî pirî bilind dide bipêkanîn, ku ew avgîra beşên bilind ji Çemê Diclê didin bihimbêzkirin û ew berê xwe ber bi Jêrî-Rojhilat ve didin bivekirin. Lêbelê Çemê Diclê berî ku ew xwe ji nava deştan bide biderxistin, ew heremên kêmtir ji Çemê Furatê bi ber xwe ve dide bixistin. Çiyayê "Cûdî" li nik kenarê çepî Çemê Diclê de tête bikevtin. Weha li ser Avsanên Rojhilatî de dibêjin, ku Nûh li ser de hatîye bdaye. Lêbelê Çiyayên Çolemêrgê ji wî bilindtirin û ew li pesarê çepê Rûbarê Dicle û Zabê Mezin de⁶, yê ku ew bi beşên bilindî Diclê ve nayête bigihaştin, lêbelê ew di nave rasta wî de pê tête bigihaştin, têtin biketin.

Ger ku perçên bilind ji Çemê Furat û heremên Gola Wanê (Erministana Kevnar) ew bi xwe ve Cih yanjî "erdê" kevnaî be, yê ku Kurd li ser wê de hatîye biderketin, weha jî perçên Jêrî Torosê û kenarên Diclê yên çep (Botan, Xarpût û Zabê Mezin) bi xwe ve ew Welatê Zikmakîyî Miletê Kurd di Heyamên gundî de bi xwe ye. Weha ez bawerdikim.

Ger ku em bixwazin, da ku em li Welatê Kurdan de di destpêkirina gundwê de lê bêtin bigerandin, li ser me de divê ku em xwe ji bona nava perçên Rojhilatîyî dût û yên Jêrî bidin bixistin. Ev Hersên heremên tên: Rêzên Çiyayî Bilind li Erministanê, Kurdistana Turkî û Çiyayên Farisîyî Rojavayî de ew bi xwe ve Welatê Kurdanin.

⁶Peyva "Dîglatî" Babilî "Kenarê Bilind" dide biderxistin. lê Yunanîyan ji xwe re didan bibawerkirin, ku peyv bi xwe ve ew Farisî ye, û ew ji -Tîgra-ji peyva Farisîyî nuh "Tîr" tête derketin-.

12 KURD

Weha bi vî rengî ve em dibînin, ku Kurd di dema niha de li ser erdekî fireh de li nik sînoren Turkî û Farisî de ji bajarê Mendelî (ji Rojhilatî Bexdadê) tanî Arartê dijîn. Weha erdê wan sînore me jî ber xwe dide bivegirtin û ew xwe ji bona nava Qefqasya jî dide bikişandin. Kurd ligel Ermenîyan de di tevaya hêlên Rêzên Çiyayên Erministanê de dijîn û sînoren wanî Jêrî li Turkîyê de beramberî Erzeromê tete bidawîkirin. Li Jêr Kurd de heremên fireh tanî dawîya Deştên di nava herdu Çeman de ji xwe re didin bivegirtin. Di Rojava de sînoren wan Çemê Furatê bi xwe ye û bi regekî hûrtir ve Qeresû bi xwe ye. Ew bi xwe ve li nik vî sînore hanjî de nehatine birawestandin, lêbelê jî wan daye bidestpêkirin, ku ew xwe ji bona nava Asya Biçûk jî bidin birakişandin. Ew ne bes bi tenê ve heremên Jêrî-Rojhilatîyî Sîwasê jî ji xwe re didin bivegirtin, lêbelê jî Komên wanî cuda jî xwe li dorhêla Qonya de û li Kilîkya jî de didin bidîtin. Weha bi vî rengî jî ve ew xwe bi Derya Sipî jî ve didin bivegihaştin.

Weha bi giştî ve em dikarin bibêjin, ku Kurd û Çiyan ji hev nayêtin bicudakirin. Her gava ku deşt destpê didin bikirin, Kurd erd ji Ereb û Turkan re û li nêzîka Gola Wanê jî de ji bona Eremenîyan re didin bihiştin.

Lêbelê li gora Serpereştîyê de Kurd li van heremên tèn de têtin bineşînkirin:

Li Rusya de

Kurd li Melbenda Yerîvanê de di perçên, ku ew bi Araratê ve têtin bivegihaştin, têtin birûniştin. Herwehaji ew li heremên cudajî de ji Hêlên erdeghan, Qazman li herema Farisê jî de rûdinên. Bi serdejî Kurd herwehaji li herema Zengezor û Ciwanşêr -Arş û Cibrayîl- jî li Melbenda Ilizabês Pol de dijîn. Li vir de divê bête bigotin, ku Kurdên van heremên hanê jî ew ne mîna kurdan di Serjimara Xelkêyî vê dawîyê de hatine bitomarkirin. Weha Serjimara Kurdan li Yerîvanê û Qarsê de di sala 1910 de 125. 000 Kes bûn, ji wan 25. 000 Kes Yezîdî bûn.

Li Faris de

Kurd li hemû perçên Melbendên Kermensah û Kurdistan de - Senendec-, li Garus, li perçeyekî ji Ezerbêcanê de, li hemû heremên Sawçexplaxê -Mehebad Cuma- de ji Jêrî Gola Ormiyê, ji Rojavayî Çemê Tataw, ji Xêza dirêjkirî li ser dûrbûneke dirêj de li ser sînoren Turkî de di perçên Jêrî de ji Ormiyê, ji Selmasê, ji Xoyê û Mako rûdinên⁷. Kurdên Îranê Xelkên Kevnar di perçên Jêrî de didin bipêkanîn.

Ez bawerim, ku ew xweser ji Zarokên Mêdîyên kevnarin, yên ku ew di nava van heremên Rojavayî de ji vî Welatî hanê hatine bijîyandin.

Lêbelê Kurdên, yên ku ew li perçên Jêrîyî Rojhilatî de rûdinên, ew di Ziman û Oldarîyê de Ew bi xwe Şîne, Alî Xwedanîne ji Cemawerên din têtin bicudakirin, ligel wanên ku ew bi hev re jî ji yek Bunyadê têtin bidîtin; jiber ku ew bi xwe ve li ser sorin, ku ew tev de bi hev re ji yek Miletî têtin bidîtin. Lêbelê der barê perçeyên Jorî ji Faris de divê em ji bona nimûne bibêjin, ku di Sedsalên Zayînêyî pêşî de Selmas⁸ Melbendeke Serbixwe dida bipêkanîn û Ermenîya ew bi navê "Kurtçîya" ve bi têgihştina "Kurdistanê" didan binavkirin. Lêbelê di babetî perçên Jêrî de ji Gola Ormiyê Kurd têde demeke derengtîr tanî endazekî hatin birûniştin. Weha li herema Sawçexplaxê de hêjî navên Turkî tanî nihajî pir jî têtin bidîtin⁹. Bi servêdejî ve kanîyên Kurdan bi rengekî pir diyar ve didin biderxistin, ku Xuyabûna Eşîrên Mokrî Merovên Eşîra Baban li Sulêmanîyê de di pêla Serdarîya Berxê Reş û Sipî de, yanî nêzîka Sedsalê Panzdehan ji Zayînê hatine bidîtin. Tevî li wan heremên binavkirî de ji yên ku ew bi carekê xurû ve nala

⁷Mîrneşînîya Awacîk bi xwe ve ew herema bi tenha ye, ya ku têde Turk ligel "Êla Eyromilî û yên din" de ji Kurdan li ser sînore de berberîyê didin bikirin, ji yên ku ew heremên xurûyî Kurdî têtin bidîtin.

⁸Odontis Ermînistan di pêla Costnîsan de, R.418 "bi Zimanî Rusî ve".

⁹Bi rastî pir cudabûn di nava wan navên Turkî û Kurdî de, yên ku ew tèn, têtin bidîtin: Pijaw, Dolkan, Kanî Sîman, Gertek Sipî, Zarkiyo hd...

14 KURD

heremên Kurdî têtin bidîtin, herwehaji li Welatê Faris ji de Avedaniyên Kurdîyî belavkirî di heremên cuda de:

Li Xuresanê Şadîlî de, li perçên Jorî ji Qezwînê de Emîlo û li dorhêla Şîrazê de (Kalon Ebdo) têtin bipeyda kirin; jiber ku ew ji bal Nadir Şah -1736-1737- de bi darê zorê ve hatin bibarkirin.

Li Turkîyê de

Kurd bi rengekî bingehî ve li Wilayeta Musilê de dijîn. Ew bi xwe ve heremeke Kurdîyî xurû ye. Lêbelê di Wilayetên Wan û Bedlîsê de Ermenî piraniyê 60-70% didin bipêkanîn Evaya ji bi erdên dorhêla Gola Wanê ve tete bigirêdan; jiber tete pir av tete bipeyda kirin. Lêbelê li Sinceqa Hekarê de, ya ku ew tanî sînorê Farisî xwe dide bikişandin û herwehaji li perçên pîrî dinîjî de ji heremên çiyayî li wan herdu Wilayetan ji de piranî ji Kurdan tete bidîtin, Êlên Aşûrî li Jêrî Hekarê Çolemêrgê de di heremeke biçûkî de li ser xwe girtî de dijîn. Ew li wê derê de 90% ji Xelkê didin bipêkanîn û ew li ser Zînetê de zalin.

Kurd li Wilayetên Diyarbekir û Xarpûtê de ji hemû Miletên din bêtir jimarî. Weha bajarê Cezîrê li Wilayeta Diyarbekrê de li ser kenarê Çemê Diclê de li herema Botan de¹⁰ tete bikevtin. Ew nala Dergûşa Netewê Kurd tete biderketin, jê ew hatin bibelavkirin û tete ji Tevgera Milîyî Kurdî ji serê xwe date biberz kirin. Lêbelê der barê Wilayeta Xarpûtê de, hîç gûman tete niye, li ser me de divê, ku em li ser Xelkên herema Dêrsimê de bidin bipeyivandin, ya ku ew di navbera Herdû Çeman de tete bikevtin, yê ku Furat ji wan tete bipêkhatin, Kurd di vê herema hanê de piraniyê bi Heşt Caran ve beramber bi Xelkên Nekurd ve didin bipêkanîn. Ew bi Zimanê Kurdî ve, lêbelê bi Zaravayê "Zaza"¹¹ ve didin biaxivtin û

¹⁰Ev herema hanê ji cihên pîrî fireh ji beşên xwarî ji Deşta Botan tete pêkhatin. Ev bi xwe heremeke Serpereştî nade pêkanîn, mîna ku M. Hartman dida bawer kirin. Lêbelê ew di nava sê Wilayetan de hatîye bidabeş kirin.

¹¹Ez gûmandikim, ku Zaravayê Zazan navekî wergirtî ye. Ev navê hanê li ser wî Zimanê hanêyî dorhêlêyî nenas de tete bikirin. Ev Zaravayê hanê -li gora lêgerandinên nuh de ji bal Oskar Man de- Îranîyî xurû ye. Ew bi xwe ve bi Binemala wan Zaravan ve ji bona nimûne mîna Goranî ve tete bigihaştin. Ji

Oldarîyeke wanî taybetî heye; jiber vêjî Hinekan ji xwe re dane bibawerkirin, ku ew ne Kurdî. Lêbelê ez bawermendim, ku ev Dîtina hanê ne rast tete bidîtin; jiber ku ew bi Zimanê Kurdî ve didin bixivtîn, yê ku ew ji bona Zaravan hatîye biparvekirin.

Herwehajî Mirêsên Jîyana wan jî Kurdî bi xwe ye û Oldarîya wanî Alî Xwedanî pê Eşîrên Kurdayî din jî didin bibawerkirin. Serjimara Kurdan di Wilayeta Helebê de ji Serjimara Ereban kêmtir tete bidîtin.

Ragiyandinên nuh, yên ku Şahbender Tisîmerman date bipêşkeşkirin, didin bidiyarkirin, ku ji tevaya 125.000 Kes ji vê Wilayetê tede 1000 gundên kurdan têtin bidîtin. Li Wilayeta Sîwasê de Kurd Kêmbûneke Milî didin bipêkanîn. Serjimara wan bi 1000 Kesî ve tete bitexmînkirin -Şahbender Savînov-. Li Wilayeta Erzeromê de, li perçeyên Jêrîyî-Rojhilatî de jê Kurd Piranîya pîrbûnê Beramber bi Xelkên din ve didin bipêkanîn - Kurd 300.000, Ermenî 200. 000 û Turk 110. 000- "Şahbenderê Giştî Ademov". Herwehajî li Sinceqa Beyazîdê de Kurd pîrbûnê bi Pênc Carî ji Miletên din bêtir didin bipêkanîn -Lênc-.

Herwehajî Avedanîyên Kurdayî cudajî li Surîyê de li ser pesarên Çiyayên Şamê jî de têtin bidîtin û di nava wan jî de Firoşgehên Kurdî jî têtin bipeydakirin -M. Hartman-.

Li Bexdadê de Serjimara Kurdan 5000 Kes -Instas Marî- têtin biderketin, ew ligel Ereban de tevlihevin. Herwehajî hin ji Eşîrên Kurdayî din Zengene, Delo... ûhd.. ew li perçeyên Rojhilatî de ji Rêya Bexdadê û Iranê dijîn -Şahbenderê Giştî Orlov-.

Sermijara Giştî ji bona Kurdên li Turkî de nêzîka 1.700.000 Kes têtin biderketin (Eviryanov).

Weha ger ku em Serjimara wan li Farisê de bi nêzîka Yek Milyon Kes bidin bidanîn, weha dê Serjimara Kurdan bi Giştî ve bi regekî texmînkirî ve di nava wan jî de Kurdên li Rusya jî de nêzîka Du Milyon û Nîv tanî Sê Milyonan bêtin biderketin.

Weha divê bête bigotin, ku pêrabûna yekane ji bona dana wêneyekî Etnogiraffiyî giştî ji bona Welatê Kurdan ew bi xwe ve

bona wê rûçikên wêyî taybetî têtin bidîtin. Weha divê ji ser balên me ji me re neyete biwindakirin, ku Evsana pêwendîya vî Zaravayê hanê ligel Ermenî de hiç bingeh jê re nayete bidîtin.

16 KURD

Neqşa Serheng Kartisov bi xwe ye. Ew bi xwe ve, weke ku ez bawerim, li Rojava de ne bi nav û deng ve têtê bidîtin¹². ew bi xwe jî ve jiber hoyên teknîkîyî xurû nikare bête bikaranîn; jiber vê jî em dikarin ji dêlva wêna jî Neqşeke din ji bona raxistina heremên Kurdan bidin bikaranîn, ji yên ku ew li Turkîyê de rûdinin. Ew Neqşa hanê jî bi xwe ve di Nivîsta Endamê Civata Giştîyî Birîtanî de Mark Sayiks de hatiye bibelavkirin¹³, yê ku ew bi xwe ve ji Karşinasên Etnogirafiya Kurdî û nemaze li ser Kurdên Turkî de bi taybetî ve têtê bidîtin.

Herwehaji ragiyandinên amariyî pirî din li ser Eremenîyan, Kurdan û yên din de di Belgeyên Mîriyî ji Belavokên Wizareta Derveyî "Rastkirinên li Erministanê de" 1915 de hatine bibelavkirin.

¹²Rûnkirinên li ser Kurdan de, di "Tomara Beşê Qefqasî de ji Civata Ciyografîyî Şahînsahîyî Rusî de", sala 1897 de, R. 339-368 de, bi "Zimanê Rusî" ve. Têde agehdariyên pirî dewlemend li ser kurdan de têtin bidîtin. Lêbelê Neqşa heremên, yên ku Ermenî di nava wan de dijîn, ne bi rastî têtê bidîtin. Herwehaji Daner bi tu corekî ve li ser Avedaniya Jêriyî Kurdan de pê nade binîşankirin. Herwehaji ew ji bona heremên Alî Îlahên Îranî jî bi rengkî rast jî ve pê nade binîşankirin. Herwehaji ew pirî caran jî navên Êlan bi Zimanê Rusî jî ve bi şaşî ve dide bitomarkirin û wan li cihên wan de nade bidanîn. Lêbelêji tevlivêji ev Neqşa hanê jî bi xwe ve ew karekî pirî mezin bû û wê hêjî girîngbûna xwe jî nedaye biwindakirin.

¹³Êlên Kurd di Şahînsahîya Osmanî de, kovara Patîşahîyî Asyayî, Jimara 38, sala 1904, R. 451-486 bi Zimanê Ingilîz ve. Hîç gûman lénayête bikirin, ku ev karê hanê bi çapkirineke wîyî nuhî rastkirî ve ligel nivîsandina hemû Kanîyên heyî de li ser kurdan de di vî babetê hanê de têtê bipêwistkirin. Weha şeweyê likarxistin û rêxistina Neqşê bi diyarî ve dide bixuyanîkirin, ku Daner xwestî ye, ku ew ji bona bicihanînê ye. Weha Êl li ser Pênc heremên Ciyografîyî xurû de hatine bibelavkirin, yên ku Daner bi Tipên mezin ve bi wan dide binîşankirin. Lêbelê cihê rûniştina van Êlên hanê bi Tipên biçûk ve hatine binîşankirin. Herwehaji ji bona bikaranîna Neqşê Tabloyekî -Xaneke- bi dîr û dirêjî ve li ser Êlan de têtê bidîtin. Em bawerin, ku ev Neqşa hanê dikare ji bona nîşankirina wan hereman bête bikaranîn, ji yên ku bes û bi tenha ve kurd di nava wan de têtin bijiyandin. Lêbelê Aşûrî bi Xaç ve têtin binîşankirin û Ermenî bi xwe ve bi carekê ve têtê nayêtin binavkirin. Weha divê bête bigotin, ku Neqşa Serheng Kartisov di vî warê han de bi gelekî ve baştir têtê bidîtin. Li ser me de divê, ku em di navbera M. Saykis û T. M. Saykis Şahbenderê Giştî li Meşhedê de û Danerê Nivîsta "Deh Hezar Mîl li Farisê de" tevlîhev nedin bikirin.

Derîyê Duwem

Mêjûwa Kurd

Koka Kurdan yanjî bi gotineke hêjî hûrtir ve Peydabûna wanî pêşî li Kurdistanê de nala pirsîyarîyekê têtê bidîtin, ku hêjî li dora wê de gift û go têtin bigerandin û li ser wê jî de hêjî bîr û bawerîyên dijbihev têtin biderketin. Nivîsvanên Kîlasîkî¹⁴ navên pir didin bianîn, yên ku ew bi rengêkî pir hûr ve nala peyva Kurd têtin biderketin, gava ku ew li ser Xakê Kurdistanê niha de didin bipeyivandin. Weha bi vî rengî ve tanî demeke kurt jî bi nav û deng bû, ku Kurd ji Nevîyên Kardoxan têtin bidîtin, yên ku Zeynefon ew dîtibûn û wî ligel wan de di sala 401 de Berî Zayînê dabû û sitendibû, gava ku wî Rêberîya Deh Hezar Yunanî dida bikin. Weha ev bîr û bawerîya hanê di vê dema dawî de hate biveguhertin; jiber hinek ji Zanîstvanên niha wan Miletan ji hev didin bidubeşkirin, yên ku ligel wan navên bi bîrxistî ve pêwendîyê didin bikin: Beşê Yekem bi taybetî ve Kardox li ser wan de têtê bigotin, ku ew ne ji Kokeke Arî têtin bidîtin¹⁵, lêbelê

¹⁴Ez bawerim, ku pîrsa hatina Navê kurd di belgeyên mûjûyîyî kevnar de hêjî nehatîye biçarekiin. Navê kevnî "Kurtî" nehayê "Korxî" têtê biderketin, (li Hartman, Botan Beşê Duwem de, R. 92 bide bitemaşekirin).

¹⁵Akadîmî Mar dide bawerkirin, ku navê "Kardoxî" dide bixuyanîkirin, ku Bejna vî Miletê hanê ligel Orartan de, yên ku wan xwe bi Xalîdan de didan biderxistin, ji yek Kokê dide biderxistin. Wehaji Zimanê wanî kevin jî xwe bi carekê ve ji bingehê xwe di pişt re bi Zimanekî Hîndo-Ewropî ve xwe date biveguhertin (li "careke din li ser peyva Çelebî" de ji tomarên Beşê Rojhilatî di Civata Şopên Şahînsahîya Rusî de, sala 1913 de, Bergê 20, R. 139 de "bi Zimanê Rusî" bidebi temaşekirin). Lêbelê li ser pêwendîya Kurtîyan de ligel Kardoxan Mar weha ji xwe re dibîne, ku ew ji tiştên pir dujwar têtê biderketin, ji yên ku li ser wê de bête bidadkirin.

18 KURD

Kortîyîn, yên ku ew li perçê Rojhilat de li Welatê Kardoxan de dijîn, ew bi xwe jî ve ji Bavpîrên Kurdan têtin bidîtin. Weha bi vî rengî ve heger jî çî be, ev Miletê hanê, yê ku em li ser wî de didin binivîsandin, ew bi xwe ve li çiyayên Kurdistanê de Berî Zayînê bi çend Sedsalan ve hatîye bidîtin.

Weha em bi pir başî ve dizanin, ku ne bes tenê Kurd ji bal Zimanê xwe de Arî têtin bidîtin, lêbelêjî hêjîbêtir jî ku Zimanê wan bi xwe jî ve di nava Binemala Zimanê Arî jî de têtê bikevtin. Wehaji li ser vî bingehê hanê jî de Welatê wan û herwehaji Zimanê wan jî li gora bîr û bawerîya min de di Rojhilat de¹⁶ têtin bidîtin.

Gava ku em bizanibin, ku Pêla Yekem ji Barkirina Arîyan nêzîka destpêkirina Sedsalê Heftan Berî Zayînê hatîye bidestpêkirin, wê çaxê dikare pê bête bibawerkirin, na hêjîbêtir divê bê li ser wê de bête bisorkirin, ku di vê dema hanê de, ya ku têtê Mîdîyan ligel Hevalbendên xwe de di sala 607 de B. Z. -Berî Zayînê- Aşûr dane binabûdkirin, jimarên pir ji Kurdan ber bi Rojava de xwe dane bikişandin.

Weha divê li vir de bête binîşandan, ku nêzîktirîn û kevintirîn Dirawsê wan bi xwe ve Ermenî bûn, yên ku ew jî di vê dema hanê jî de bi xwe ve li Firîgya de hatin biderketin û wan ji xwe re Keyetîya Orarto¹⁷ dane bivegirtin. "Ew Miletê ji Binyadekî din têtê bidîtin" û wan Keyetîya xwe li Dorhêla Gola Wanê de datin biavakirin¹⁸.

¹⁶Weha têtê bawerkirin, ku Barkirinên giştîyî Arîyan ji bona Îranê ji Rojhilat ber bi Rojava ve hatine bikirin. V. V. Bartold, Raxistneke Ciyografi-Mêjûyî ji bona Îranê, 1903, R. 3, 59, " bi Zimanê Rusî ve".

¹⁷Hin ji Zanistvanan Koka Orartan, yanî weke ku ew niha bi Xalidîyan ve têtin binavkirin, bi Binemala Orduwîyî taybetî ve bi Miletên "Hitîî, Mitani û Nehrî ve didin bigirêdan". B. A. Torayêv, Mêjûwa Rojhilata Kevnar, Bergê Duwem, 1914, R. 46 û yê têt "bi Zimanê Rusî ve" bide bitemaşekirin.

¹⁸Hin Dîtinên din dibêjin, ku pêwendî di navbera Ermenîyan, Hitîtan û Kêmîrîyan de hatîye dîtin. (Li Xalanyanits, li ser gundwa Erministanê, 1910, R. 10-20) "bi Zimanê Rusî" bide temaşekirin.

Weha li ser vî bingehê hanê de em dibînin, heger ku Koka Ermenîyan ji Jêrî-Rojavayî bête bidîtin, weha Koka Kurdan ji Rojhilat tête bidîtin.

Weha bi vî rengî ve herdu Pêlan Tawros ji bona Du Beşan dane bibeşkirin. Weha navê Kurdan bi rengekî serbixwe ve di nava keyetîyên Farisîyî kevin de nehatîye, ev jî dibe, ku ew di nava Melbendên Ermenîyan de dihatin bidîtin.

Ciyografîyên Yunanîyî (Sitrabo, Pêtolîmî û yên din) di pêşîya Sedsalên Zayînê de bi rengekî zor baş ve heremên (Kordoyîn) nasdikirin. Weha bajarekî biçûk bi navê (Pînak) ve dihat bidîtin, ku ew hêj li ser çemê Diclê de tête bipeydakirin û ew bi navê (Fênîk) ve tête binavkirin¹⁹.

Weha niha em pêwendîya di navbera Peyva "Kordoyîn" û peyva "Korçîya" (Welatê Kurdan) de, yê ku ew ji bal Ermenîyên Arşakiyan dihat binavkirin û yê ku ew ji Selmasê û di nava Beşên Jêrî Hekarê û ji Rojava hetanî Botan²⁰ de xwe dida bidirêjkirin, dikarin bidin bibawerkirin.

Wehaji gerjî çî jî cudabûn jî di Dîtinan jî de li ser çarenûsa vê Herama hanê jî de bête bidîtin, tevlivêjî rastîya li rastê de rastîyekê bi tenha xwe ve dide biderxistin, ku min ew jî ji Şarmo dayite biwergirtin, ku Beşên Jorîyî Rojhilatî ji Kurdistana Navînî xwe di bin Serdarîya Binemala Haykanê Ermenî de dida bidîtin û ew bi xwe ve biserêxwe bû û ew ji bona nava Dewleta Aximînîyan ne dihat bikevtin. Di pişt re ew ji bona Iskenderê Mezin, ji bona Ermenîyên Arşakiyan, ji bona Iskender lawê Mark Antonî, ji bona Kîlopetra, ji bona Parvîyan, ji bona Romanan, ji bona Sasanîyan

¹⁹Gerjî bi piştgirtina Dîtinê ve bête bineçarkirin, ya ku ew bi hebûna cudabûnêve di navbera Kardoxan û Kurtîyan de dide bigotin, weha bi vî rengî ve divê em peyva Sitrabo nedin bijibêrakirin: ku herema di dema wî de Kurduyîn bû, -ya ku têde bajarê Pînak tête bipeydakirin, ew bi xwe ve di heyamên kevnîyî kevnar de bi Welatê Kardoxan ve dihat biderkevtin. Hartman, Botan

²⁰Odontis, Erministan di Pêla Costinyan de, R 418.

20 KURD

(erdeşêr û Şapûr), ji bona Imperatorên Romanî ji Calêrî tanî Colyan, careke din ji bona Sasaniyan, ji bona Imperetorê Bêzentî Fiyodos, ji bona Ereban, yê ku wan Mîrneşîniyên Ermenî dane bihêrîşkirin û di dawîya dawî jî de ji bona Binemala Pêşîyî Kurdî Merwanîyan ya serbixwe, ya ku wê ji sala 990 tanî 1096 Zayînê de date biserdarkirin, hate bindestkirin.

Di rastîyê de di nava van heremên hanê de aramî nehate bipey dakirin û Hêrîşên Rojhilatîyî din hatin birûdan. Weha di Sedsalên Yanzdehan de Silcoqîyan herem ji xwe re dane bivegirtin, di pişt re jî Kurd hatin bineçarkirin, ku ew dijî Mexolan şerekî sext bidin bilidarxistin. Di Sedsalên Sêzdehan de Kurdan şer dijî Holako Xan û di pişt re jî dijî Têmorleng nêzîka sala 1400 Z. de, yê ku ew li Kurdistanê de li Dora Emadîyê de bi xwe hate bişikenandin, wan ew date bilidarxistin.

Weha di dawîya dawî jî de di Sedsalên Şazdehên Zayînê de hêrîşên din ji Rojava hatin biderketin, ku ew jî ji bal Turkên Osmanî ve dihatin bikirin.

Weha di sala 1514 de Sernivîşt Kurdistanê bi Osmanîyan ve hate bigirêdan.

Sultan Selîm Serpereştîya Kurdistanê piştî vegirtina wêna ji bona yê nêzîkî xwe ve gundvanê Hozanê Idrîs re pê date bisipartin. Ew bi xwe ve ji Kurdên Bedlîsê bû²¹. Hinek didin bibawerkirin, ku Hozanê Bedlîsî Kurd ji bona heremên, yê ku Eremenî li wan de dijyan, jiber hoyên siyasî dane bibarkirin, lêbelê bi rasttir ve divê bête bigotin, ku Kurd di nava van Hêlên hanê de bi demeke dirêjtir berî vê dema hanê ew hatibûn bibelavkirin.

Lêbelê ku Beşekî ji van Êlên hanê bi xwe jî ve ew Koçer bûn, ev bi xwe jî ve rastî ye, lêbelê Beşê din ji bal Oldarîya Musulmantîyî belavkirî di nava wan heremên hanê de, yê ku wan şerê Filetîyê didan bikirin, dihate bibelavkirin. Weha li vê derê de divê bête ninîşandan, ku Bavpîrên Selah-Edînê Mezin ew bi xwe ve ji Eşîra Rawendî bû. Wan Kon û Zomên xwe li Dora Keleha

²¹Nivîsta Şerefname, Perçê Siyem, R. 208, 315 "Çapa Pêtersburg".

Duwîn de didan bivedandin, ya ku ew di Sedsalê Dehan de bi herema Yerîvanê ve²² dihate bivegirêdan. kanîyên Kurdan dibêjin, ku Eşîra Rojkî Bedlîs û Xazo bi darê zorê ve ji Mîrê Gurcî Dawud date bisitandin. Herwehaji di nava van kanîyên hanê jî de tête bidîtin, ku Binemalên Kurdan ji sala 873 Z. Serdarîyê didin bikin.

Ez bawerim, ku dê bi rastir ve bête biderketin, ger Merov hin jimarên din li ser vê jimara hanê de pêbide bivekirin, yanî ku Merov bibêje, dibe, ku ev rûdanên hanê weha di Sedsalên Dehan û Yanzdehan de hatine birûdan²³.

Hîç gûman têde nîye, ku Kurdan hin ji Beşên Keyetîya Ermenî bi renekî lidûhev ve ji xwe re didan bivegirtin û weha ev vegirtina hanê di Sedsalê Yanzdehan de hate bidawîkirin. Weha bi vî rengî ve ew li pir ciyan de li ser erdê xweyî kokî de najîn, lêbelê jî divê jî ev jî ji ser bala Merov jî neyête biavêtin, ku ev pirsîyarîya hanê jî ne bi nuhî tête bidîtin, lêbelê jî re jî rehên wêyî gundyî yê dirêj jî têtin bidîtin û rastîya li rastê jî de pişta vê dide bigirtin, ku Erministana kevnar di van rojên me de ji aliyê Etnografî de ew bi xwe ve Kurdî-Ermenî bi xwe ye.

Kanîya Kurdîyî Mezin û Belgeya gundyî giring Nivîsta Şerefname di dawîya Sedsalê Şazdeyê Zayîne de hate biderketin. Weha têde agehdariyên pir bi nêrx ve li ser Mîrneşînyên kurd de di pêla Serdarîkirina Sultan Selîm de têtin bidîtin.

²²Kanîya Pêşî, Perçê Duwem, R. 76.

²³Kanîya pêşî, Perçê Siyem, R. 34, 224 "Wergerandin" Em van rûdanên hanê di nava Kurdan de tanî nihajî de li Mûşê û li Kabya Cos jî de didin bidîtin. "Li gotara Sayiks û Şarmo de di Perçê Çarem de, R. 213 de bide bitemaşekirin". Ew bi xwe ve dide bixuyanîkirin, ku Dawidê bi navkirî ve ew bi xwe ve Lawê Sênherîm bû, yê ku ew ji Mala Ermenîyî Artisîronî bû, yê ku wî dev ji Textê Patîşahiyê di 1027 de berda. Lêbelê ji aliyekî din jî de belgeyên mêtûyî didin binîşandan, ku yê bi navkirî ve Mîrekî Gurcî bû. Weha ger evaya wisa be, divê bête bibîrxistin, ku Dawid Kuweylat di sala 1001 de hatîye bimirin. Wiha bi vî rengî ve belgeyê mêtûyî di navbera Dawidê Ermanî û Gurcî de dide bicudakirin. Ji bona nimûne belgeya mêtûyî dide bibîrxistin, ku Kenîsa Ermenî ji bona Mizgeftê hate biveguheztin (Perçê Siyem, R. 215).

22 KURD

Kenarê Çepê ji Çemê Furatêyî Rojava û hemû heremên kenarên Rojhilat ji (Muradsû) bigir di bin Serdarîkirina Mîrneşînyên Kurd de dihatin bidîtin, ji yên ku wan xwe didan binaskirin, ku ew ji Koka wan Êlan têtin biderketin, ji yên ku ew di nava van Hêlan de piştî belavbûna Oldarîya Musulmantîyê dihatin bijîyandin.

Weha Mîrneşînyê Bedlîsê ji gewretirîn Mîrneşîni di hate bidîtin û Mîrê wê ew bi xwe ve Danerê Nivîsta Şerefname bi xwe bû, yê ku wî têde bi dût û dirêjî ve li ser Çandinîyê û Pêrabûnên Mîrneşîya xwe de ji avakirina Mizgeft û Bazaran û li ser Zanistvanan de hd.. dayite binivîsandin.

Herwehaji Kanî bi xwe jî ve li ser koka Kurdan de bi serbilindî û payebûn ve bi xwe jî ve pê dide binivîsandin. Ew li ser Reweşt û Sincîyên wan de dide bipeyivandin û ew li ser rûdanên şerên wan, koçkirinên Êlên wan û xebata wanî lidûhev de dijî Turkî û Îranê dide bineqîşandin. Weha bi vî corî ve ew li ser rûdanên mêjûwê tanî roja xwe de dide bigotin.

Di Şerefname de li ser evîndarîya Kurdan de ji bona Azadîyê wisa hatîye binivîsandin: "Sultanên Gewre, Mîrên Mezin nedikarîbûn li ser Welat û Xakê wan de bêtin bizalkirin. Kurdan ji wan re diyarî didan bipêşkeşkirin û ew bi wan kar û baran ve radibûn, yên ku ji wan Sultanên didan bidaxwazkirin û herwehaji wan ji wan re Sipahên Hilanîne didan bipêşkeşkirin, gava ku ew pê pêwîst dibûn"²⁴.

Lêbelê ev zînetê hanê di Sedsalê Nozdehan de hate bidawîkirin, gava ku Rastkirvanê Turkîyî Mezin Sultan Mehmûdê Duwem Biryara Sultan Selîm li ser kurdan de date binayînkirin, yanjî bi rengêkî hêjî diyartir ve wî xwest, ku ew Kurdistanê ji nû ve careke din bide bivegirtin; jiber vêjî wî biryar bi pêrabûnên Sipahî ve dijî wan date bidan.

Ev bi xwe jî ve jê re di sala 1834 de hate bipêkhatin. Hêrîş di bin Rêberîya Reşîd Paşa de hate bikirin. Di piştî vê re jî Kurd mîna

²⁴Kanîya pêşî, Perçê Duwem, R. 34.

Neşînvânên Patîşahîya Osmanî bi rengekî xweser yanjî ne xweser ve hatin bidîtin.

Herwehajî vê vegirtina hanê pêrabûna Kurdan di cara pêşîn de bi Tevgerêke Milî ve di salên 1843-1846 de di bin Rêberîya Bedirxan Paşa de date bihoyekirin, lêbelêjî ew biserketinê jî nehate bipîrozkirin; jiber Serdarîya Osmanî ji bona ser Kurdan Sipahêkî pîrî gewre date birêkirin û ew bi ser wan ve bi serketî ve hate biderketin. Bi pê vê jî Bedirxan jî hate bidîlîkirin û ew ji bona Girava Kirêta hate bisorgonkirin.

Di rojên cenga Qerim -1853/56 Cuma- de Tevgerêke Gelêrîyî din di bin Rêberîya Yezdan Şêr de, ji Mirovên Bedrixan Paşa, ji yê ku ew berî niha hatîye binavkirin, hate bipeqandin.

Gava Leşkerên Turkî ji bona Bakur hatin birêkirin, da ku ew bi cengê ve dijî Rusya rabin, wê çaxê Yezdan Şêr bi Tevgera xwe li Hekarê û Botan de di sal 1855 de rabû. Wî Bedlîs û Mûsil ji xwe re dane bivegirtin û bi Jêr ve wî xwe date biserberjêrkirin. Weha wî tevaya erdên di navbera Wan û Bexdadê de ji xwe re date bivegirtin.

Şikenandina Leşkerên Turk li herema Sêrtê de pir xurt bû, wer Xelkekî pir mezin ji Karmend û Serbazên Turkan hatin bikuştin. Herwehajî divê lê bête binîşankirin, ku Tevger bi xwe ve ew hîç dijî Filan nebû, bi servajîvêjî ve Aşûrî û Yunananî jî, yê ku ew li Kurdistanê de dijyan, wan bi xwe jî ve serê xwe dane bihildan û di bin Ala Yezdan Şêr de dane bişerkirin.

Yezdan Şêr pir caran ligel Rusan de date bipêwendîkirin. Wî Peyên xwe ji bona nik wan de date birêkirin û wî ji bona wan date bipêşneyarkirin, ku ew ligel Sipahê wan de bête bitevlêkirin, lêbelêjî tevlivêjî wî hîç bersivek jî ji xwe re neda biwergirtin.

Weha berî ku em dest bi rabûnên cengê ve di Buhara sala 1855 de bidin bikirin, Yezdan Şêr li ser sozekî derewînî Xinêzekî Şahbendera Ingilîzî Nemrûd Sam de²⁵ xwe date biberdestkirin.

²⁵Ew ji Xelkê heremê bû. Ew bi kolandinên xweyî pirve di nava Welatê Aşûrîyan de hate binavûdengkirin. Tuwaryêv, Mêjûwa Rojhilata kevin, 1913, Perçê yekem, R. 37, bi zimanê Rusî ve lêbide bitemaşekirin.

24 KURD

Weha ew hate bigirtin û ew ji bona Istenbolê hate birêkirin. Weha bi vî rengê hanê ve Tevgera wî hate bitemirandin.

Li vêderê de divê bête bibîrxistin, ku Serdarîya Osmanî bi Nîşaneke taybetî ve hemû Evser û Serbaz dane bixelatkirin, ji yên ku ew di nabûdkirina vê Tevgerê de hatin bibeşdarkirin.

Lêbelê Yezdan Şêr bi xwe ve di pişt re ew nala Qehremanekî Milî hate bidîtin û bi komeke Xweşxuyan û Meqamên Kurdîyê Gelêrî ve hate bimayînkirin. Weha Sutsin pir ji van Sitranên li ser vî Lehengê hanê de dane bitomarkirin.

Hêjî cenga 1877-1878 jî nehatibû bidawîkirin, gava ku Tevgera din li Hekarê, Badînan Emadîyê û Botan de xwe date bidestpêkirin. Bi Tevgerê bi xwe ve kesên Eşîrê bi xwe ve û bi taybetî ve Zarowên Bedirxan pêhatin birabûn; jiber yekek ji wan di Rêberîya Giştîyî Sipahîya Osmanî de Serheng bû.

Weha ji Armanca vê Tevgera hanê bû, ku ew careke din Serxwebûna windayî bide bivegerandin. Wehajî careke din jî ev Tevgera hanê jî li Sêrtê hate bivemirandin û Serokên Tevgerê hatin bigirtin. Weha bi vî rengê hanê ve ev pêrabûna bêhêvî hate bitemirandin.

Lêbelê Tevgera sala 1880 de ew bi xwe ve ligel Tevgerên din de xwe dide bicudakirin. Serokê wê Şêx Ubey-Dula bû, yê ku ew di nava Kurdistanê de xwedan nav, deng û rûmeteke pir giran û mezin bû. Wî yarmetîya Turkan di cenga sala 1878 de date bikirin.

Armanca vê Tevgera hanê bi xwe ve Dazanîna Serxwebûna Kurdistanê bi xwe bû. Şêx Ubey-Dula bi Tevgera xwe ve di nava Xakê Îranê de pê date bidestpêkirin. Hêzên wî li dorhêla Urmîyê de xwe bi serhev de dabûn bikomkirin. Gola Urmîyê di nava destên wan de bû. wan Binab dane bivegertin û wan berê xwe ber bi Tebrîzê ve dane bivekirin.

Weha di nava Şeqam û Kolanên Tebrîzê de şerên pir sext û sengîn hatin bilidarxistin û têde bergirên pir hatin bidanîn. Şahbendera me xwe ji bona guheztina Arşîvê xwe date biamadekirin. Lêbelêjî demeke pir dirêj xwe nedate biajotin, tanî ku Eşîrên Mako ji bona rizgarkirina Urmîyê hatin birêkevtin.

Weha li ser sînorên me de Leşkerekî taybetî ji Xelkên Nexçuwan di bin Rêberîya Serleşker Xazov de ji bona çavdêrîyê hate birêxistin.

Faris bi libexwedaneke pir tund ve û bi taybetî ve li dorhêla Meraxe de pê hatin birabûn. weha wan di dawîya dawî de li ser kurdan de bi kişandina xwe ber bi paş ve dane bineçarkirin.

Weha di pêşîya pêşî de rût û talankirin ji rûçikên Tevgerê bûn. Min bi xwe ve ev tev bihîstin. Weha Kurdan xwe ji bona cihên xwe dane bivekişandin û hêzeke wanî têrkirî ji bona wan nema dihate bidîtin, da ku ew bi Tevgerê din rabin.

Weha G. Arakliyan, yê ku ew di wê pêlê de ji bona Ezerbêcanê nala Namenivîsê taybetî ji bona Rojnama "Deng" hatibû birêkirin. Wî di dawî de date binivîsandin²⁶: Ermenî ji bal Tevgera Ubey-Dula ziyar bi wan ve nehate bikevtin, lêbelê jimareke pir ji Farisan hatin bikuştin û ziyana wan di mal de pirî gewre bû. Serdarîya Farisî bi tundî ve date bipirotestokirin. Şêx Ubey-Dula bi xwe ve ji bona Istenbolê hate birêkirin, lêbelê wî xwe di rêya Qefqasya de ji bona Ezerbêcanê xwe date bivedizandin, lêbelêji careke din jî ew hate bigirtin û ew ji bona Mekê dane bisorgonkirin. Lêbelê Lawê wî Şêx Abdul-Qadir piştî şûreşê li Turkiyê de hate bivegerandin û ew niha Endamê Civata Pîremerdên Turkî ye²⁷.

Di Notan de ji vî Sedsalê çûyî de Turkan dixwestin, ku ew Kurdan ji bona bêbextîyê ligel Dirawseyên xweyî Ermenî de bînin bikaranîn, lêbelê rawestandina pirî bilind ji bal Şêx Ubey-Dula de dê her û her rûpelekî gewrî pirî sipî di mêjûwê de bide bihiştin.

²⁶Nûçeyên Beşê Qefqasîyê Civata Giyografîyî Imperetoriya Rusî, Jimar 4, 17, 19, "Kurd li Farisê de", "bi Zimanê Rusî ve". Gotar bi xwe nala têbînîyên sawilke tête bidîtin.

²⁷Weha pir aghdarîyên mêjûyîyî dewlemend li ser mêjûwa Kurdayî nuh de ji bal Nivîsvanên Efserên Rusî de hatine bicivandin: Kartisov, Aviryanov, Kamasarov. Ji van aghdarîyên hanê hatîye biwergirtin û ji wan jî sûd hatîye biwergirtin. Herwehaji ji Nivîsta Zerî Ingilîzî "Aghdarîyên taybetî" li ser hêrişa Kurdan de beramber bi Îran û Turkî jî ve di sala 1881 de jimara 5 " bi zimanê Ingilîzî ve" sûd hatîye biwergirtin.

26 KURD

Hinekan ji Hevalbendên Şêx li ser wî de pêrabûna bi serbirîna Filan ve datin bipêşkeşkirin.

Weha Şêx date bigotin: "Ji bona me Kurdan niha pêwistîya Turkan bi me ve ji bona nabûdkirina Filan tête bidîtin, weha ger em Filan bidin biqirkirin, dê Turk me jî bidin biqirkirin".

Serleşkerê Giştî Şakir Paşayê bi nav û deng ve xwest, ku ew bi Rastkirinan di sala 1891 de di Wilayetên Enedolê de pê rabe û herwehaji Sipahêkî bi rêxistî ve ji Kurdan nala Kozakan bide bipêkanîn. Wî ji vî karê hanê mebestdikir, ku ew Kurdan fêrî Rêstik û Tektîka cengê bide bikirin.

Weha bi rastî ve di sala 1892 de "Dibistanên Êldarîyê" li Istenbolê û li Bexdadê de hatin bidamezirandin, da ku Canê Turkî di nava cerk û hinavên Zarokên Eşîrên Erebi û Kurdan de ji Koçeran bête bibelavkirin û da ku ew ji bona Turkîyê bêtin binêzîkkirin. Tevî ku ew Dibistanên hanê jî hatin bipêkhatin, lêbelêjî ew nehatin bidirêjkin. Weha bi cihanîna van Rastkirinên hanê ve ji bona Zekî Paşa hatin bipêsipartin, yê ku ew ji bal Şakir Paşa ji bona wî hatin bipêşneyarkirin. Weha wî ew wergirtin; jiber wî dixwest, ku ew wan ji bona kar û barên cengê bîne bikaranîn. wehaji pêrejî wî dida bibawerkirin, ku ew dê bikaribe di demeke kurt de û bi malekî kê m jî Hêzeke Çekdar bîne bipêkanîn. Wehaji bi rastî jî ve ew Sazmendîya cengê jî hate bidurûstkirin, ya ku ew di pişt re jî bi "Hemêdî" ve hate binavkirin. Hiç gûman têde niye, ku ew ji alîyê cengê de hate biserkevtin, jibervêjî Turkan ji bona veguhertina wêna ji bona Sipahêkî rêxistî ji Siwaran "Xeff Suwarî"²⁸ dane biryarkirin.

Weha Sultan Ebdu-Hemîd dixwest, ku ew Kurdan û herwehaji Elbanîyan ji bona mebestên xweyî taybetî bîne bikaranîn. Wîna li wan de dida bitemaşekirin, ku ew serên xwe ji bona yasayên bajartîyê nadin bitewandin.

²⁸Pir kanîyên cengî li ser "Hemîdî" de têtin bidîtin. Ji bona nimûne ji xwe re li F. F. Giryaznov Kurd û Suwarên Kurdan de bide bitemaşekirin. Nûçeyên Baregehê Serkirdayefîya cengê li Qefqasya de, çirya pêşîn, 1907, R. 20) bi "Zimanê Rusî" ve.

Wehajî ger çibejî rewşa kurdan ji pîsbûnekê ber ya din ve piştî Dazanîna Destûrê dihate biçûyîn.

Weha bi nav û deng ve tête bidîtin, ku Tevgera Turkîya Genc bi lez û bez ve wê xwe ji bona Şovîniya Turkîyê Kotî xwe date biveguhertin. Wê dixwest, ku ew bi darê zorê ve Siyaseta turkirinê di bin durujmê pêkanîna "Welatekî Osmanîyî" Giştî de bide bicihanîn.

Weha vê Tevgera hanê dixwest, ku ew Desthilatîya Merivanîyê di navbera Serdaran de ji hev bide belavkirin û bilawazkirin, ji yê ku wan Desthilatî bi Dûndebûnê ve ji xwe re didan biwergirtin.

Weha di encam de tiştêkî pir sersûrayî hate biderketin; jiber ku kar û bar ji bal Karmendên Encûmenan de hatin bidestxistin, ji yê ku wan ne ziman, ne jî reweşt û rabûn û rûniştinên Cihî dizanîn û hêjbêtir ew di Serdarîkirinê de nekarnas bûn, lêbelê jî ew di pêrabûna govend û ahenga de di cejnên Milî de, di peyvandan zengilî de, di girtina civînan de li ser piştî Keştî û Gemîyan de û di ..hd... pirî şût û konbûn. Ev tevde bi hev re ji Kurdan re bêdilê wan bûn.

Hîç gûman têde niye, ku ev gotara hanê li ser mêjûwa Kurdan de dê neyête bitêrkirin, ger ku em li ser Navên wan Kesan de nedin bipeyîvandin, yê ku bi wan Zanevanên Kurd ve her û her serbilindîya xwe didin bidiyarkirin.

Selah-Edîn yekemîn Kurd bû, yê ku ew di tevaya Duniyayê de bi nav û deng bû. Ew pêkanîvanê Binemala Eyûbî bû, ya ku wê serdarîkirin li Misrê de, li Surî de û li Welatê di navbera herdu Çeman de ji sala 1169 Z. de tanî dawîya Sedsalê Sêzdehan de dida bikirin.

Wî zora Qeralê Filan li Qudsê de bir û herwehajî ew Hemberê Berberê bi serketî ve beramber bi Rişardê Yekemî Ingilîzî û Filîpê Awgostê Firensî bû.

Malbata Zendî date biserdarkirin, ya ku ew ji bal Kerîm Xanê Zendî de li Welatê Farisan de ji sala 1750 de tanî 1779 hate

28 KURD

bidamizirandin. Weha Serdarîkirina wîna bi canekî Mirovanîyî pirî bilind dihate bipesendarîkirin. Weha tête bizanîn. ku wan herdu Mirovên gunddar li derveyî Welatê xwe de Serdarî didan bikirin²⁹.

Lêbelê Malbatên Serbixwe di nava Welatê Kurdan de Merov dikare Merwanîyan (ji 990 tanî 1096 de) bide bibîrxistin, yên ku em li ser wan de hatin bipeyivandin. Herwehaji li ser Hesnewîyan jî de di Beşê Jêrî-Rojhilatî de ji Kurdistanê (ji 959 tanî 1015 de) Merov dikare bide biaxivtin.

Lêbelê derbarê Mîrên Serbixwe weha Mîrneşîniyên: Erdelanê, Sulêmanîyê, Badînan, Rewanduz, Hekarê, Şemdînan, Botan, Beyazîdê³⁰... hd.. dihatin bidîtin.

Herwehaji beşekî ji wan jî tanî vê roja meyi nihajî date bidirêjkin. Herwehaji pir Serdarên Eşîrên nihajî ew bi xwe jî ve xwedanên wan desthilatîyanin, yên ku pê Mîrneşîniyên bi navkirî ve xwedanbûn, bi gotineke din ve ew jî bi xwe jî ve serbixwebûn.

Weha di beşê Jêrî de ji Diyarbekr (di Şarwêranê de) di destpêkirina serdema me de vî Serkê Eşîra Milî Ibrahîm Paşa bi desthilatîya Mîrekî Turkî ve dihate bidesthilatîkirin. Weha wîna ji bona xwe jî hinek ji Eşîrên Erebi jî dane bijêrdestkirin. Wî Bêş û Bac ne didan û ew bi xwe ve li ser rewşê de zal bû³¹.

²⁹Divê em di vî warî de Kurdên Şedadî -sedsalê deh û duwanzdeh- bidin bibîrxistin, ji yên ku wan Serdarî li ser Perçeyên Jêrî de li pişt Qefqasya de dane bikin. Wan Mizgeft dane biavakirin. Mar, Bergên 132. Herweha li Pol de, Malbatên Musulmantîyê û li Bartold de, R. 295, bidebi temaşekirin.

³⁰Gava me Bayazîd ji xwe re datebi girtin, me Behlûl Paşa date bigirtin. Ew bi xwe ve Mîrê Kurdîyî dawî bû. Me ew ligel xwe de ji bona Tevlîsê date biannî, lêbelê ew ji xwe re revya û Desthilatîya wî li Turkîyê de careke din jêre hate bivegerandin. Lêbelê me ew careke din di sala 1855 de ji xwe re date bidîlkin.

³¹Ibrahîm Paşa bi tevgera xweyî çekdarî ve biştî Dazanîna Destûrê di sala 1908 de pê hate birabûn, lêbelê ew pê nehate biserkevtin; jiber vê jî ew ji bona çiyayê Evdul Ezîzê hate birevandin û ew li wê derê jî de hate bikûştin. "Gordilêviskî".

-Di Avdara sala 1954 de ez bi serdanî ve ji bon ser Goristana vî Ciwanmêrî çûm. Min di Zarotîya xwe de pir li ser wî de ji Mirovên Beşdarkirî xweser di Tevgera wî de dabû bibihîstin.

Weha evaya kurtîyeke raxistî ji bona mêjûwa Kurd û Kurdistanê bû, lêbelê hoyê giştî ji bona nebûna yekîtîyê di navbera wan de û cudabûna di nava wan de ew bi xwe ve di zîneta Ciyografî de têtê bidîtin; jiber hebûna dolên pîr, rêzên çiyayên sext, rûbarên avêyî xurt vanan bi hev re perçekirina Jîyana Siyasî û Rewşa Derebegîyê dane bikin.

Lêbelêjî tevlivêjî Hestkirina bi Azadîyê û Serxwebûnê jî pîr li nik wan de bi xurtî ve têtê bidîtin û ev bi xwe jî ve ji pêkanînên hebûna kurd têtin biderketin û ev jî bi xwe jî ve di mêjûwa Teverga Kurdan jî de têtin biwênekin.

Herwehajî divê em kêra kurdîyî giştî li ser Ferhenga Kevnar de, di cihên ku ew têde dijîn, nedin bijibîrkin.

Gotara Mar, ya ku me pê date binîşandan, nav û nîşaneke pîr ciwan "li ser Pirsîyarîya Têgihîştina Ferhenga Miletê Kurd de di Rojhilata Navîn de" dide bihilgirtin. Hîç gûman têde nîye, ku hin ji remanên Oldarîyê, ji yê ku ew li ser Civaka Kurd de zalin, wehajî wan xwe ji bona nava Rêçikên Filetîyê û Musulmantîyê dane biavêtin³².

Zimanê kurdî ji bona Miletên dorhêlê pîr dida bikêrkin û hêj ew pîr dide bikêrkin.

Herwehajî li ber Kêlên wî de bi dûr û dirêjî ve di wê serdana hanê de Seydayê Abdul-Qedus Kurê Cemilê Seyda Mêjûwa teverga wîyî xwînavî beramberî Dewleta Osmanî de ji me re bi ta û derzî ve date bivekin.

Weha bû, Cara Pêşî bû, bi givaştî û hêjîbêtir bi gihaştî ve Rûpelek ji Mêjûwa me di nava serên min de hate bimeyandin û di nava nivên Malikên Mejîyê min de hatebi hilanîn.

Têgihîştin û Liberketina mêjûwa me ji bona min pîr Pirsên giran û kûr datin bikin, ku wan tevaya Jîna min bi Lêgerandin û Bersivkrina Zanistîyî wan ve date bitengalkirin. Cuma-

³²Bawerî ku canê mirî bi carekê ve hîç ew ne têtê birabûn û ne jî careke din têtê bivejandin, mîna ku ew hebû. Farin, mîna ku ew li ser Yezîdîyan de têtê biaxivtin.

30 KURD

Wehajî em li hin Hêlên Wilayeta Bedlîsê de dibînin, ku Ermenîyan Zimanê xwe dane bijibîrkin û ew bes û bi tenha ve bi kurdî ve didin biaxivtin³³. Herwehajî li nik Aşûrîyên çiyayî de "reweşteke giştîye, ku ew meqaman bi kurdî ve distrên û çîrokên Gelêrîyî Kurdî dibêjin"³⁴.

³³Weha Mayîviskî, Bêlek û yên din dibêjin.

³⁴Lalayan, Aşûrî di Wilayeta Wanê de, Tomarkirinên Beşê Qefqasî ji Civata Ciyografiya Imperetora Rusî, Jimar 28, Belavûka Çarem, sala 1914 de.

Derîyê Siyem

Jîyana Rojane -Desteyên Çivakî- Kesitîya Kurdan

Ji tevan re diyare, ku Kurd ji bona Êlên Koçer û yên Neşîvanî têtin bibeşkirin û ew ligel hev de û di nava hev de dijîn. Weha Êlên Koçer bi pîrbûn ve li Jor de di nava herdu Çeman de dijîn³⁵.

Pir wekhevûnek di şeweyî jîyana wan de û Jîna Qereçiyên, yên ku ew di nava Welatê me de dijîn, tete bidîtin. Weha divê guh pê bête bidan, ku jimareke gewre ji van Êlên hanê xwe ji bona jîyana Nîvneşîvanîyê dane biveguhertin. Di Zivistanê de ew li Dolan de di Xaniyên ji qur û kelpîçan de rûdinên. Di Buharê de ew li nava werzan de dijîn û ew Hinekan ji Neferên Eşîrên xwe nala Pasevanan ji bona xwe didin bikaranîn, herwehaji ew ligel keriyên xwe de bi serên çiyar ve têtin bihilkişandin û ew di nava Konan de (ew li dorhêla Sulêmanîyê de bi "Hewar" tete binavkirin) û pîrî caran jî li Zozanan de dimînin.

Ermenîyên, ku ew li Mûşê de ji kevnan de dihatin birûniştin, saw bi rengê taybetî ve ji cihên nêzikî warên Koçeran bi ser wan ve dihat bikevtin. Lêbelê di Serdama niha de evaya bi xwe ve serberjêrî hevdû bûye, weke ku pê Karşinasê Hozan di kar û barê

³⁵Di derbarê Serjimara Kurdan de, Êlên wan û Malên wan de agehdarîyên pîr bi nêrx ve têtin bidîtin: Ji xwe re li gotara Saykis de bide bitemaşekirin. Herwehaji nûçeyên Mêcer Tirotir jî di vî babetê hanê jî de têtin bidîtin, li Wergerandîna "Kurdên Asya Biçûk, Nûçeyên Beşê Qefqasî Civata Ciyografîya Imperatorîya Rusî Bergê 7, sala 1882, R. 1-14"; herwehaji li karê pîr mezin de ji xwe re lê bide bitemaşekirin, ji yê ku ew ji bal Lêrç de pê hatîye bikirin "Lêkolînên li ser Kurdên Îranî de û pêwendîyên wanî ligel Çaldêrên Jorî de, Pêtersburg, 1850, Bergê Yekem, R. 1-63". Lêbelêjî tevî giringbûna vê Çavîya hanê jî agehdarîyên tede hatine bikevinkirin.

32 KURD

Erministanê de Lênc tète bimukurhatin, ew dibêje: "Êlên Koçerên Kurdan li ser rêzên çiyayên Erministanê de xwedan gundên xweyî taybetî têtin bidîtin"³⁶.

Ev Êlên mezin di nava van Hêlan de ew bi xwe jî ve wan rabûn û rûniştinên hanêyî giştî ji yên Êlên dûr nala Eşîra Caf li Şehrezorê de (Koka vê Eşîra hanê ji Îranê tète bidîtin) didin biparastin.

Di rêketina Êlan de rûçikên pîrî sersuranê têtin bidîtin. ew bi roj bi ser rê ve dikevin û bi şevê ve li qonaxên nişankirî de didin bixewkirin û ew Peyên xwe li ser qafên çiyayê de didin bihiştin.

Weha jimarek ji Eşîrên Kurdan li hinek cihan de ji bona "dijî Milîya kurdî", ger ku Merov bikaribe bide bigotin, hatine biveguhertin. Ev xuyanîya hanê jî pîrî caran jî Merov wê li cihên dûrketî de yanjî ji yên li ser sinorê Milîyî Miletê Kurd de dide bidîtin.

Lêbelê derbarê Zînetê Civakî de Kurd bi rengekî giştî ve ji bona Êlan têtin bibeşkirin. Eşîr ji Du Çînîyan tète bipêkhatin:

Yekem ji Şervanan, ew bi xwe Serokin (Axa), Xwedîyên erdan û Peyên xwe,

Duwem ji Cotkaran (Goran)³⁷, yên ku ew nala Nîvbendên erdê lêbelê bi rengekî nermtir têtin bidîtin.

Hestkirina pêwendîyên Malbatîyê, nemaze pêwendîya ligel Axê de ew bi xwe ve hestkirineke pîr bi serbilindî ve bi Merivanîyê ve tète bidîtin, tanî ku ew bi pileyekî bilind ve hatîye

³⁶H. F. B. Lênc, Erministan -Çûn, Hatî û Xwendekarîkirin, sala 1901, Perçê Duwem, R. 423 "bi Zimanê Ingilîzî ve". Herwehajî wergerandineke Rusî jî tète bipeydakirin, ya ku Conkoviskî di sala 1910 de pê hatîye birabûn.

³⁷Evên dawî pîr caran bi "Goran" têtin binavkirin. Weha li ser vî bingehe hanê de ji bona vê gotinê du liberketin têtin bidîtin. Ya Pêşî bi tégihîştina Cotkar yanjî Werzeşvan ve tète biliberketin û ya duwem bi xwe ve ew bi navê Eşîrekê ve tète bidîtin, ya ku ew li beşê Rojhilatî Zehaw de tète bijîyandin. Rawilson dide bibawerkirin, ku koka Eşîra Goran ji Eşîra Kulhor tète biderketin. Weha Sultan Muradê Çarem Bacolî ji Diyarbekrê dane bianîn, ku wan Kulhorî di nêzîka sala 1639 Z. ji Rojavayî Zehaw dane biderkirin. Cudabûnên heyî di navbera Zaravayê Goranî de - li yê tê binêr û Kulhorî de vê bawerîya hanê didin binayînkirin.

bigihaştin, ku ew hestkirina hanê bi xwe ve nala beşekî ji Hebûna wan têtê bidîtin³⁸.

Li pir cîyan de li Axê de bi çavekî pirî bilindî ve bi serkevtî ve lê têtê bimeyzeşkirin û li Xelkên din de bi çavekî din ve li wan de têtê bitemaşekirin, ku tê bêje, ew ji Tuxmekî din têtin bidîtin.

Bi rastî jî ve divê bête bigotin, ku di Kesitîya Axê jî de rûmet û comerdî tanî pileyekî pirî bilind têtê têtê bidîtin, ku Merov jî awira pêşî de dikare wî ji cotkaran bide bicudakirin. Di Kesitîya Axê de karîneke pirî berz û bala ji bona zalbûnê têtê bidîtin.

Wehaji ji bona bicîhkirina rastîya vê Dîtina hanêjî ji aliyê mêjûyî jî de divê em bêjin, Ku Bav û kalên Eşîra Şikakan jî dikarîbûn Xelkên Kevnar bidin binabûdkirin, ji yên ku ew li heremên nala Kotur, Soma û yên din dîjyan.

Bi rengê giştî ve Kesitîya kurd tanî radeyekî têtê bicudakirin, ku bi me ve pir dijwar têtê bidîtin, ku em bikaribin piştî xwe bi rûçikên Intropoloci³⁹ ve bidin bigirêdan. Jibervêjî Merov dikare li nik Kurdan de rûwê guroverî Ermenî û yê Samîyî Erbî, yanî bi bêtirbûn jî ve yê Aşûrîyî File bide bidîtin.

Lêbelê Kurdên li herema Sulêmanîyê de bi rengê giştî ve li ser Kesitîya xweyî Îranîyî qenc de dane biparastin; jiber ku ew dûrî Miletên din dihatin bijîyandin.

Weha Nivîsvanê Ermenî Abovyan bi vî rengî ve Kesitîya Kurdî dide bipesinandin:

"Merov dikare Merevê Kurd ji awira pêşî bi mêranîya wî ve û bi bejna wîyî bilindî bi tirs ve bide binaskirin, ya ku ew bi xwe jî ve di wê demê bi xwe jî de bi tirsê ve qerfê xwe dide biderxistin. Bi servêdejî ve rûwê Merovê Kurd jî bi çavên mezinî agirî ve, bi

³⁸Turkan xwestin, ku ew di dema vegirtina xwe de ji bona heremên ser sînorê Farisî bi Rastkirinan ve di nava Cotkaran de pê bêtin birabûn. Min bi guhê xwe ve ji Cotkaran pir caran dayite bibihîstin, ku wan bi dilekî pirî şikestî ve didatin bigotin "Ji iro û pêve Axe ji bona me neman"; jiber ku Turkan xwestin, ku ew Desthilatîya Axan bidin binabûdkirin.

³⁹Agehdarîyên pirî kêr li ser Itnografîya û Intropolociya Kurdan de têtin bidîtin.

-li rûnkirinên A. A. Î vanoviskî de, Yezîdî, Kovara Intropolociya Rusî, sala 1900, Jimara Siyem) bi "Zimanê Rusî" ve bide bitemaşekirin.

34 KURD

biruwên pir bi tov ve, bi anîyeke bilind ve, bi pozxwarîyeke dirêj ve, bi xêz û dêrên pirî xurt ve, yanjî bi gotineke din ve bi hemû rûçikên Pehlewanên Kevnar tve ête binîşankirin".

Weha divê lê bête binîşandan, ku Kurdên, yê ku ew li perçên Rojavayî ji Îranê û Lor de dijîn, ew bi xwe ve ji Êlên Koçer ji Miletên Hindû-Ewropî tanî niha bi tenha xwe ve ew mane.

Derîyê Çarem

Ziman - Wêje - Nivîsandin

Zimanê Kurdî ji Malbata Zimanên Îranî ye, weke ku ew tête binaskirin, ji Zimanê Farisî, Afxanî, Bilocî, Astînî û ji hin Zaravayên kevin û nuhî din tête bipêkhatin.

Zimanê Kurdî ew bi xwe ve ne Farisîyeke veguhertî ye, lêbelê ew bi xwe ve bi serêxwe ye, jêre qanûnên wîyî fonîtîkî û sintiksîsîyî taybetî têtin bidîtin. Pêwendîya wî ligel Zimanê Farisî de wek pêwendîya Surbî ligel Rusî de, yanjî hêjî hûrtir mîna pêwendîya Zimanê Adîyî Siwêsrîyên Çiyayî ligel Italî de tête bidîtin.

Bi diyarî tête bidîtin, ku Bavpîrê Farisî ew bi xwe ve Farisîya Naverast (pehlevî) bi xwe ye. Zimanê Farisîyî kevin ew bi xwe ve zimanê nivîsandinên mêjûyî bi xwe ye.

Lêbelê Zimanê Kurdî ew bi xwe ve ne bi vî jî û ne bi wî jî ve pêwendîyekê dide bilidarxistin. Herwehajî bi xwe jî ve ew pêwendîyeke xweser bi Zimanê Îranîyî kevnî Duwem (yê Avista) jî ne nade bidîtin, yê ku Nivîsta perest (Avista), Nivîsta Atesperestan pê hatîye binivîsandin⁴⁰.

⁴⁰Divê ji nuh ve lênerîn li pir van bîr û baweriyên hanê de di vî babetî de bête bikirin, nemaze piştî dozandinên nivîsandina bi Farisiya Navînî ve li Turkistana Çînî de hatine bidîtin. Weha di nava wan nivîsandinan de hatîye biderketin, ku di Farisîya Navînî jî de Zarav jî têtin bidîtin, ku ew ji hevdu bi diyarî ve têtin bicudakirin. Kar û barên Oskarman pir tiştan di Zimanên Îrana Rojava de didin bidiyarkirin.

Weha bawerîyek tête bidîtin, ku Zimanê kurdî mîna piraña Zaravayên nuh li Îranê de pir ji perçeyên pêkananîna xwe ji zimanê Mêdiyî windabûyî dayite bisitendin. Mîdya bi xwe ve ew patîşahî ye, ya ku wê li Îrana kevna de serdarîdikir.

Zimanê Kurdî ji bona pir Zaravan tête biparvekirin:

1. Zaravayê Jêrî: ew bi xwe ve ji Zaravayên Kermensah, Senendec ... hd. tête bipêkhatin.
2. Zaravayê Rojhilat: ew bi xwe ve ji Zimanê Sulêmanîyê û Sawçeplox tête bipêkhatin.
3. Zaravayê Rojava: ew bi xwe ve bigir li tevaya Hêlên Kurdistanê de tête bibelavkirin.

Weha Kurdên Rojhilat û herwehaji Kurdên Rojavayî ji Zimanê xwe bi "Kurmançî" ve didin binavkirin, tevî ku Kêmanî ji bi Zaravayê Rojhilat ji diaxivin, lêbelê wê paqijîya xwe li ser peyvkirina xwe de dayite biparastin⁴¹. Ji nîşanên cudabûna di navbera herdu Zaravayên Rojhilat û Rojava de tête bidîtin, ew Bernavê Tekî Peyvdar bi xwe ye. Weha di Zaravayê Rojhilat de "Men nazanim" ew di Zaravayê Rojava de bi "Ez nizanîm" tête biveguhertin. Ev herdu têgihîştên hanê ji bi xwe ji ve ew bi diyari ji ve ligel Silavî de têtin bimînahevkin; jiber ku ew hemû ji kokeke yekbûyî têtin biderketin.

Wêjeya Gelêrî li nik Kurdan de pir bi dewlemendî tête bidîtin û di nava wê de çîrokên pir bê jimar li ser rabûn û rûniştinên Milî de tête têtin bipeyda kirin. Têde Sitran û Goranî û bi taybetî ve sitirana liberxwedana Keleha Dumdum (ya ku ew li Jêrî Gola Urmîyê de û li nêzîkî Çemê Rewandûzê de tête bikevtin), ya ku ew ji bal Şah Abasê Farîsî de hate liserhêrîşkirin, tête bidîtin. Bi vê sitirana hanê ve Kurd bi evîndarî û serbilindayî ve pê didin bisitirandin. Herwehaji pêrejî ew bi xwe ve di nava xwe de rûdanên pir bi rastî ji ve dide biderxistin. Herwehaji li nik Kurdan ji de Destana Milîyî Taybetî bi wan ji ve "Mem û Zîn" ji tête bidîtin. Ew bi xweşxuanî û bi çîrokî ji ve li tevaya Kurdistanê de

⁴¹Merov di kare Zaravayê Mukrî (Sawçeplox) de mîna Zaravayê kilasîkî ji bona Zimanê kurdî bide bidanin. Ev Zaravayê hanê bi dûr û dirêjî ve ji bal Oskarman hate bixwendekarîkirin.

pê têtê bisitirandin: Mem û Zîn Du Evîndar bûn, lêbelê jî Mem ne di rêza endazîya Dildara xwe de ji bal zîneta Civakî de dihate biderketin. Weha Mîrê Botan li ser evîndarîya Memê de hate biagehdarkirin, yê ku ew bi xwe ve Birayê Zînê bû. Bi vê ve ew li ser Memê de hate bitûrekirin û jibervêjî wî ew date bizindankirin.

Lêbelê jiber tîrsa Serhildana Gelêrî Mîr xwest Mem bide biberdan û li ser mêrkirina wan ligel hev de ew pêhate birûniştin.

Lêbelê Mem di nava evîndarîya xwe de hate bimirin û li ser vê jî de bi xwe jî ve Zîn jî hate bimirin.

Weha ew herdu li kêleka hevdû de hatin biveşartin. Pir gul di navbera herdu Gorên wan de nala nîşana vê evînê, ya ku ew ji mirênê xurttir têtê bidîtin, hatin bişînkirin⁴².

Hunera Xweşxuanîyê li nik Kurdan de pir bi firehî ve têtê bidîttin. Rewşene, ku em nikarin berkirin Xweşxuanvanên wan baştir jiberkirin xweşxuanvanên Muslmantîyê bidin biderxistin, lêbelê jî di hemîn kat jî de li ser me de divê, ku em bidin bi bîrxistin, ku qelsbûna di xwendekarîya Zimanî de bi gihandina vê bawerîya hanê date bikêrkirin.

Heşt navên ji Xweşxuanvanên Kurdên kevnar bi nav û deng û nasin⁴³. Kevintirîn Kes ji wan bi xwe ve ew Melê Cezîrî ye, yê ku ew di Sedsalê yanzdehên Zayînê de hatîye bijîyandin. Weha li ser şeweyê Lêtografî berkirinên wîna ji bal Hartman li Elemanya de der sala 1904 de hatine bibelavkirin. Weha Rojhilatnasîyê karşinasîyeke wisa nikarîbû bida bipeydakirin, ku wê dê bikarîba vê Dîwana hanê bide biwergerandin.

Di derbarê serdema nuh de ez didim bibawerkirin, ku Navînîya Bingehî ji bona xweşxuanvanên Kurdan ji bona bajarê Sulêmanîyê hatîye biveguhastin. Weha li wê derê de Xweşxuanvanê pir bi nav û deng Nalî hatîye bijîyandin.

⁴²Metnê nivîsandina Japa bi Metnê nivîsandina Destana Ahemedî xanî hatîye bipêkêrkirin. Lêbelê metnê din, yê ku ew ji bal Oskarman de li Merîwanê de hatîye bitomarkirin, rûdanên wî pir ji dema me nêzîktir têtê bidîtin. Herwehajî ew ji tevaya metnên din jî bêtir rastîyê dide biderxistin.

⁴³Li Japa, Rûnkirin, Pêtersburg, sala 1860 de, R. 7-11 bi "Zimanê Firensî" ve lêbide bitemaşekirin.

Weha ji bona nimûne li ser Xweşxuanên kurdî de em van herdu nivîsandinên tên didin bipêşkeşkirin:

- 1 -

Zulfet le qedit dake perîşan û belawe Em ro le minî şifte
aloze û belawe
Bo çî negirîm sed keretîm dil şikînî Mey bo çî nerjî şûşe li
sed lawe şikawe

- 2 -

Her çende ke rûtim be xweda mayîlî rûtim. Bê berkîyî ilet ke
Hetî û meylî hetawe

Her wehajî vaye çend let ji sitirana Gelêrîyî Kurd didim
bipêşkeşkirin.

- 1 -

Hey lê lê Eysanê, çîya pirî bilindin, ez nikarim te bibînim.
Min çend dixwest, ku ez destên xwe di nava destên te de bidim
bixistin, bibadan, bipêçan û bigivaştin.

Li vê derê de, li vê Holê de, li vê dêrê de, li vê hêlê de, li vê
dunyayê de kesek nala te, dîdara te, mîna te nayête bidîtin.

Ezê dê tenbûrekê, sazekê ji çardeh têlan bidim bisazkirin,
çbiêkirin, da ku ez derd û kulên xwe, jana nava dil û hinavên xwe
di nava wan tilan de ji te re bidim bilêdan û biderxistin.

Ezê dê tenbûrekê, sazekê ji hesîtîyên çûkan bidim bisazkirin û
dê ezê têlên wan ji biskên Bûkan bidim biçêkirin.

Hey lê lê Eysanê tu Patîşaha mine, na hêjîbêtir tu dilê min bi
xwe ye.

Tu niha gula bişgivandina buhara jîna mine.

Bavê teyî bêbav bi awirên xweyî tûj ve di bin çavan re li min û te de dida bitemaşekirin.

Wê gava, hingava ku ew min ji bona nava gorê bidin biavêtin, debera Eysana min, şêrina berdilê min li ber kêla serê min de bête birawestandin û ji min bide bipirskirin:

ma çî bi te hat! ma çî derd û kulên te bûn! tu ronahîya herdu çavên min bi xwe bû, tu şêrinê ber dilê min bû⁴⁴.

(Ev sitirana hanê ji Kurdî ji bona Rusî û ew ji Rusî ji bona Erebi hatîye biwergerandin û min jî ew jî ji Erebi careke din jî bi şêweyekî firehtir ve li gora zanebûna xwe ji bona Kurdî dayite bivergerandin. Ez pir hêvîya lêbuhurandinê dikim, jiber ku ew ne koka xwe ye. Cuma).

Debera Rexnevanên dilhişk gotina Poşkîn li ser sitiranên Qefqasî de careke din jî ji xwe re bidin bivegerandin, debera ew careke din jî bi nebaşî jî ve li ser sitiranên Kurd jî de bidin bidêrandin "ku ew Rojhilatîne, bê nafk û kelkin, lêbelê jî ew jî hêjî bi hin hêjabûnên Xweşxuwani jî ve têtin bimalkirin". Bi servêdejî ve, Tevlivîjî bi diyarî jî ve Wêjeya Kurdîyî Gelêrî bi hîç renegekî ve ew ne nala wan cûtandin û kalandinên hîç û pûc jî têtê bidîtin, jê yên ku ew di vê dawîya hanê de li ser rûpelên hin ji Rojnameyan de di bin navê "Surûdê Kurdî" de hatine biderketin.

Livêderêjî divê bête bigotin, ku Zaravayê Goranî⁴⁵ roleke pirî giring li Kurdistana Jêrî de dide bilîstin. Ew bi xwe ve bi ser Zimanê Farisî ve têtê bikevtin. Weha ji bona vî Zaravayê hanê şopên wîyî Kîlasîkî jêre têtin bidîtin, herwehajî têtê bibawerkirin, ku ew ne ji Zaravayên kurdî jî têtê bijimartin.

⁴⁴Ji tomarkirinên Oskar Man, Zaravayê Mukrî, reng û naveroka vê sitirana hanê, ya ku ew li ser sê malikan têtê biavakirin, ew me bi meqamên gelêriyî Sipanî ve tîne bibîrxistin.

⁴⁵Weha li ser me de divê, ku em bidin bibîrxistin, ku li teniştê Zaravayên Kurdîyî Taybetî de hêjî du Zaravayên din jî Zaza û Goranî jî têtin bidîtin. Yên ku ew bi van zaravayên hanê ve didin bipeyivandin, bi xwe jî ve bi Kurdî jî didin biaxivtin.

40 KURD

Bi vî Zaravayê hanê ve Evsanên Rojhilatîyî bi nav û deng ve mîna "Leylê û Mecnûn", "Xusro û Şêrin", "Xurşîdê Xawerî" û yê din pê hatine binivîsandin. Cihangerê Ingilîzî Rêç di destpêkirina Sedsalê çûyî de Destnivîsandinên van Evsanên hanê ligel xwe de ew anîn⁴⁶. Ew niha bi xwe ve li Atîkxana Birîtanî de têtin bihilanîn.

Herwehaji min jî ji xwe re jî ji herema Zehaw di sala 1914 jî de çend ji Destnivîsandinên nuh ji van Evsanên hanê û hinên din jî dane biwergirtin.

Rojnameya kurdîyî pêşî bi navê "Kurdistan" ve dihate binavkirin. Ew li Qahire de der sala 1898 de hate biderketin. Di pişt re ew ji bona Cinêvê hate biveguhestin. Belavkirvanê wê Ebdul-Rehman Paşa Beg bû, ew yekek ji Zarwên Bedirxan bi xwe bû.

Lêbelê Rojname Duwem ew piştî Şûreşa Turkî hate bidamezirandin. Damezirandinvanê wêna Şêx Ebdul-Qadir bi xwe bû, lêbelê derketina wê bi xwe ve neda bidirêjkin. Di dawî jî de Komê ji Kurdan di nava Desteyên Xwendevan û Rojnamevanan de hatin bidîtin, yê ku wan di sala 1913 de Civata "Hêvîya Kurd" datin bipêkanîn û wê dest bi derxistina Kovara xweyî Mehane "Roja Kurd" ve date bikin. Ji bona vê Kovara hanê berê wêyî Milî pir bi diyarî ve dihate biderketin.

Li ser bergên wê Wêneyên Gewreyên Kurdan nala Selah-Edîn û Kerîm Xanê Zendî dihatin bibelavkirin.

Wêna canê şiyarbûna Milî di nava cerg û hinavên Kurdan de dida bidadan. Herwehaji pêrejî wê pirojeyekî nuh ji bona danîna Alfe Baya Kurdî date bidanîn. Weha navê Kovarê bi "Hetava kurd" ve di sala 1914 de hate biveguhertin. Ez bawerdikim, ku ew pir dihate bibelavkirin. Weha min bi guhê xwe jî ve li heremên Sulêmanîyî dîrjî de li ser vê Kovara hanê jî de dayite bihîstin. Weha Gewreyên Cihî û Zanevanan pir bi pirsîyarîya Kurdîyî Milî bi jêhatbûneke jîndarî û careke din ji nû ve guh pê didan bidan.

Weha Mujdevanên Pirostantî bi alîkarîya Civatên Elemanîyî bi kar ve li Sawçebloxê de di pêşîya cengê de bi belavkirina

⁴⁶Berhevokên Rêç, li cihên Destnivîsandinan de, li Antîkxana Birîtanî de.

Kovareke biçûk di bin navê "Kurdistan" de pê hatin birabûn⁴⁷. Wê gotar li ser Rêziman û nimûne ji Xweşxuanên Gelêrî de date bibelavkirin, ji yê ku wê ew ji Nivîstokên Oskar Man didatin biwergirtin.

Herwehaji lêgerandin û Xwendekarîyên pir jî li ser Kurdan jî de û nemaze li ser Zimanê wan jî de têtin bidîtin. Tevî ku Rêwîvanên Rusî jî, yê ku ew li nava Kurdistanê de hatine bigerandin, pir jî kêmin ji wan Baron Bodî, Çîrovkov⁴⁸, Xanîkov⁴⁹, V. F. Mayyîviskî, P. A. Tomîlov, K. Sêmiryov⁵⁰, Maksîmovîç-Vasîlkoviskî û yê din⁵¹.

Tevlivêjî em bi serbilindî û payebûn jî ve nikarin bidin bigotin, ku cihê Xwendekarîya Zanistî li ser Kurdan de ew bi xwe ve li Rusya de ye. Weha Akadîmîvanê Palas di sala 1787 de bi danîna "Ferhengeke beramberkirinê ji bona tevaya Ziman û Zaravan" bi

⁴⁷Jimara yekem, ya ku ew di nava destên min de ye, di nîsna sala 1914 de hatiye biderketin.

⁴⁸Rojên Wênerê Rusî der sînorên Turkî-Îranî de di nava salên 1849-1852 de, ew bi serpereştîya Gamazov ve li Pêtersburg de di sala 1875 de hate bibelavkirin. Ev Nivîsta pir bi nerx ve pir di hemberîya xwe de kême, herwehaji pir bi dujwarî ve ew tete bidestkevtin. Daner bi serdana pir cihan ve hatiye birabûn, ji yê ku Serheng Çirîkov pesnê wan daye bidan. Ez bi pêwistî ve dizanim, ku li vê derê de li ser rastî û rawestandina li rastê de ya vî Gervanî bidim bigotin. Em dikarin pê xwe bidin biserbilindkirin. Ev karê hanê hêj bi giringbûna cihê xweyî zanistî ve dide biparastin.

⁴⁹Li çûna wî de ji bona kurdistana Îranê, Nûçeyên Civata Ciyografîyî Imperetoriya Rusî, sala 1852 de, Beşê Şeşem, Perçê Pêncem, R. 1-18. Weha li tomakirinên Beşê Qefqasîyî Civata Ciyografîyî Imperetoriya Rusî, sala 1952 de bide bitemaşekirin. Di Nivîsta Yekem de Rûnkirinên Mîr Gagarîn li ser Senendec de têtin bidîtin.

⁵⁰K. N. Simêrnov, Serdanek ji bona Jorî Kurdistan, Nûçeyên Beşê Civata Ciyografîya Imperetoriya Rusî, Bergê 27, Jm 4, sala 1904.

⁵¹Çûnek ji bona Welatê Faris, Nûçeyên Beşê Qefqasîyî Civata Ciyografîya Imperetoriya Rusî, Bergê 27, Jimare. 4, ligel Raportekî de li ser vê Çûna hanê de.

42 KURD

fermanekê ve ji nik Imperetora Katerîna Mezin de hate bifermankirin.

Weha di cara pêşî de li kêleka Zimanên din de 276 Peyvên kurdî jî hatin çbiapkirin.

Ji bextiyarî jî weke ku pir caran jî di mêjûwa zanistiyê jî de tête bidîtin, ku ev karê hanê jî ligel karekî din jî de di hemîn kat jî de li hev hate birasthatin.

Hîç gûman têde nayête bidîtin, ku ev herdu rûdanên hanê jî hîç pêwendîyek yanî naskarîyek di nava wan de nedihate bidîtin. Ev karê hanê jî bi xwe jî ve Yekemîn Rêzimana Zimanê Kurdî bi xwe bû, yê ku ew bi Zimanê Italî di hemîn sala 1787 de li Roma hate biderketin û Danerê wî bi xwe ve Mujdevanê Katolîkî Mawrîzyo Garzonî bû. Daner bi xwe ve 18 salan berî derketina Nivîstê li Êmadiya dûr de dihate bijîyandin.

Weha em niha dijwarîya jînê berî Sed û pêncî salî li nava cergê Kurdistanê de dikarin ji xwe re di nava serên xwe de bidin biwênekirin.

Weha Xebata vî Bavê Garzonî û karên wîyî pir bi nexer û hêja ve Mafe bi me ve pê dide bidan, ku em wî bi nala "Bavê Xwendekarîyên Kurdî" ve bidin bidanîn.

Lêbel bê ka çawa Xwendekarîyên Kurdî di ayinde de hatin bipêşveketin! Evaya bi tenha xwe ve sûd pê ji bona Karnasan têde tête dbierketin, lêbelêjî hinek ji rewşên jirêderketî jî têtin bidîtin, ku hinek ji agehdarîyên li ser vî Miletî jî de hatine biderketin, ku ew bi xwe jî ve nala vekirineke Cîhanî jî ji bona Rojhilatnasîyê ve jî hatîye bidîtin.

Ji Sedsalê Hîjdehan de em li ser hebûna Belgeyên gundyî, yên ku me ew dane bibîrxistin, li ser Eşîrên Kurdî de didin zanîn. Ji wan re giringbûnek ji bona diyarkirina hinek ji aliyên jiyana Mîrneşînîyên Kurdî di hin pêlan de dihatin dîtin, ji yên ku li nik me de di nava wan de agehdarîyên pirî kêr û pir tevlihev dihatin dîtin.

Rêwîvanên Ingilîzî bi pir karên giran ji bona wergirtina lîstên navên van Eşîran pê hatin rabûn. Paştirîn Lîstên navên van Eşîrên hanê bi xwe ew Lîstên ku ew bi destên Sipahên Rusî ve hatibûn kevtin.

Weha di sala 1828 de di nava rojên cenga Rusî-Farisî de Ceneral Soxtilîn bajarê Erdebîlê ji bal Leşkerê wî de hate bivegirtin. Ji nava tiştên, ku ew jî hatin bigirtin, wehajî Nivîstxana Sefewîyî bi nav û deng bû.

Ew di pişt re ji bona bajarê Pêterborgê hate biveguhestin. Weha Belgeya gundyî Şerefname jî bi xwe jî ve ew di nava Nivîstên pirî Nivîstxanê jî de dihate bidîtin.

Bi rastî ew Destnivîsa hanê Daneyeke pirî bi nerx û hêja bû. ew bi xwe ve ji bal Daner di sala 1599 Zayînê de hatibû bixwendin û bi (rêk û pêkxistin) û wî ew ji bal xwe de û bi mora xwe ve dabû bimorkirin.

Zanistvanên me bi rengêkî pirî baş ve giringbûna vê Destnivîsta hanê datin bizanîn. Weha ji bona gava pêşî Akadimîvanê Vilya Minov-Zirnov hemû Nivîsînên Farisî datin bibelavkirin. Wehajî di pişt re jî Akadimîvanê Şarmo Nivîst bi wergerandineke Firensî ve di Çar Perçan de date bibelavkirin. Wî piranîya Temenê xwe ji bona vî karê hanê date bitirxankirin⁵².

Li herema Simolînskî de û di pêla cenga Qerem de hinek ji Dîlên Turkan dihatin bidîtin û di nava wan de Komek jî ji Kurdan dihahte bidîtin. Akadimîya Zanistîyan ji bona nava wan Mîrza Lêrç date birêkirin.

Weha wîna di cara pêşî de hinên ji Metnên Kurdîyî Zanistî date bibelavkirin.

Li ser Kurdan hinên din ji Rusên xwedanên Diploman Bîrîzîn û Dîtêl datin bigerandin. Weha ew ji bona Rojhilat di salên Çilî de ji Sedsalê çuyî de hatin birêkevtin.

Herwehajî ji van herdu Rusan bêtir jî Dudwê din jî ji Şahbenderên Rusan A. Xodizko û A. Japa xwe bi vî karê hanê ve dane bimijûlkirin. Yê pêşî bi evîndarîya xweyî mezin ve ji bona dozandinê dihate binavkirin. Ew pir digerîya û pirjî wî jî dida binivîsandin.

⁵²Şarmo di Sîyan de di Destnivîsînê de dest bi kar date bikirin, lêbelê wî bîst salan dest ji kar date biberdan. Wî di sala 1868 de bes û bi tenha ve dikarîbû Bergê Yekem ji Wergerandinê bide bibelavkirin. Lêbelê Bergê Çarem, yanî Nivîsta Duwem di sala 1875 de hate biderketin.

Weha ew li Parîsê de ligel Kurdekî Zanevan de lihevraşt hat. Wî di pişt re bi Zimanê Firensî ve (di Kovara Asya 1857 de) gotarek li ser Zaravayê Sulêmanîyê (Zaravayê Rojhilatî) de date bibelavkirin.

Lêbelê Şahbender A. Japa ew bi xwe jî ve ji sala 1848 tanî 1868 li Erzeromê de dima. Weha wîna Zaravayê Rojavayî ji Zimanê Kurdî ji xwe re dida bixwenidin. Wisa bi vî rengî ve wî Komek ji Zanevanên Kurdan li dorhêla xwe de bi serhev ve datin bikomkirin û wî bi alîkarîya wan komek ji gotaran, Ferhengek Kurdî-Firensî û Nivîstek di pevdarîyê de bi Zimanê Firesnî-Kurdî ve, herwehaji di dawîya dawî jî de wî Ferhengek mezinî Firensî-Rusî-Kurdî date bidanîn. Weha Akadîmîya Zanistîyan bes û bi tenha ve bi belavkirina herdu karên pêşî ve pê hate birabûn. Wisa herdu karên din, yên ku ji bona wan giringbûneke wanîyî zanistîyî pirî mezin hebû, di ser guhan re hatin biavêtin.

Wetov ev serbilindaya hanê ji bona min bi pişk û par ve hate biderkevtin, gava ku di rêya lihevraştinê de ew herdu karên hanê bi destên min ve hatin bikevtin.

Di sala 1913 de Lidûmayên Mirza japa hemû Destnivîsandinên Kalên xwe ji bona min dane bisipartin. Ezê dê hemû karinên xwe bidim bikarxistin, da ku ez wan bidin biçapkirin.

Weha di dawî de Pirofîsor Yegyazrov li ser Kurdên Rusya de li herema Yerîvanê de di salên Hevftêyî de ji Sedsalê çûyî de date bilêvenerîn. Ew ji Biçûkanîya xwe bi Zimanê Kurdî dihate biaxivtin; jiber vê jî wî dikarîbû pir tişt bidana bitomarkirin û pir tiştên baş jî wî dikarîbû ew bidana binaskirin⁵³. Weha Xwendekarîyên kurdî li Rusya de li Derve de bi wan ve pê dihatin birûniştin.

jiber vê jî em dibînin, ku karên Zanistvanên Elemanî Yustî, Perîm, Sutsin û herwehaji Metnên nivîsandî ji bal Makaşê Nemsawî jî ew ji bona Akadîmîya Zanistî ji bona çapkirina wan hatin bisipartin.

⁵³Tomarkirinên Beşê Qefqasîyî Civata Ciyografîya Imperetoriya Rusî, Nivîsta Sêzdehem, Belavoka Duwem, sala 1891 de.

Weha ev tev karên hanêyî Zanistîyî bi sût ve li ser kurdan de li nik me de li Pêtersburgê de dihatin bidîtin. Weha divê bête bibîrxistin, ku di nava rojên nêzikî çûyî de pêrabûneke Elemanîyî xurt ji bona bidestxistina vê Monopolkirina meyî Zanistî di vî warê hanê de daye bikin. Weha Zanistvanê Elemanî Oskar Man bi alîkarîya Imperetor Vilhilm bi xwe ve bi gera Çar salan ve li Faris û Turkîyê de pê hate birabûn. Weha wî li ser kurdan de bi taybetî ve xwendakarîya xwe date bikin. Ma gelo ev pêpêkirina giringîyî hanê bi xwe ve ew ne detsdirêjkirineke di nava pirsîyarîya Kurd de bi xwe ye?

Di vî warê hanê de nuhtirîn tişt ew bi xwe ve Rêzimana Zimanê Kurd ji Sonê Inglîzî bi xwe ye, ya ku ew di sala 1913 de hate biderkevtin⁵⁴. Ev Nivîsta hanê bi sûde û Kesîfîya Daner ve bi xwe ve pir ecîbe. Weha wî xwe bi dizî date bimusulmankirin û ew demeke dirêj li Kurdistana Jêrî de bi veşartî ve di bin navê Mîrzayê Farîsî de hate bijîyandin.

Weha di dema niha de Mîrza Orbîlî li Zanistgeha Pêtrogiradê de xwe ji bona xwendindana Zimanê Kurdî dide bikarxistin. Em jê hêvîdarin, ku ew dê reweşta pêşrewîya Rusî di xwendekarîyên Kurdî de bide bijîndarkirin.

⁵⁴Herwehaji nivîsta pir baş Gerandineke veşartî di nava Welatê di Navbera Herdû Çeman de û Kurdistanê de, london, 1912, "bi Zimanê Inglîzî ve". Li vê derê de divê bête bibîrxistin, ku Son ji Turkan nedida bihezkin, lê wî mêldarîya Faris û Kurdan dida bikin.

Derîyê Pêncem

Oldarî

Piranîya pir ji Kurdan Musulmanên Sunînin. Ev xuyanîya hanê di berberîya Turkî û Farişî de li ser Kurdistanê de ew li qazanca Turkan de bû. Weha Turkan evaya di hêrîşa xwe de li ser Îranê de di sala 1905-1912 de ji xwe re datin bikaranîn. Wisa Ser leşkerê Turkî Tahir Paşa ji bona tevaya Dunyayê re dîtina xwe date bieşkerekirin, ku tevaya Kurdan bi Dewleta Osmanî ve têtin bigirêdan. Lêbelêjî di rastîyê jî de, tev li dîtina li ser dîtina Sûnî de bi xwe jî ve, Kurd bi xwe jî ve bi Rêçeke dînî Musulmantîyê ve têtin bigirêdan, ku ew jî bi xwe jî ve Rêça Şafîyî ye û Turk bi xwe ve, weke ku têtin binaskirin, ew li ser Rêça Henîfine. Weha bi diyarî jî ve ev xuyanîya biçûkî hanê jî dikare bi hoyê cudakirinê ve bête bikin.

Herwehajî hin xuyanîyên din jî dikarin roleke giringtir jî bidin biyarîkirin; jiber hin Malbatên Kurdan têtin bidîtin, ku ew ji xwe re dibêjin, ku ew ji Nevîyên Malbatên Xulefayên Pêşî nala Amewîyan û Abasîyan têtin bidakevtin (li Şerefname de bide bitemaşekirin). Weha xeberek têtin bigotin, ku Ala Kevnî Abasîyan hêjî tanî niha jî ew li Botan de têtin bihilanîn.

Jibervêjî bi xwe ve Mafeyê Sultanên Turkan bi Xilafetê ve têtin biparastin. Ev bi xwe jî ve li tevaya Cihana Musulmantîyê de bi xwe jî ve li ser de hîç nayête bilêgûmankirin⁵⁵. Lêbelêjî tevlivêjî

⁵⁵li ser ne rastîya bi navkirina Sultanên Osmanîyan de bi Xelîfan li V. V. Bartold, Xelîfe û Sultan, Kovara "Cihana Musulmantîyê", sala 1912 de. Jimar 2-3, "bi Zimanê Rusî ve" bide bitemaşekirin.

Kurd bê Istenbolê jî ji xwe re dikarin li ser rêyeke Oldarîyî nîşankirî de bêtin biçûyîn.

Weha li Kurdistana Îranê de (herema Deşta Tal li Dorhêla Banê û hin ji Eşîrên din de li Zehaw) de hin Eşîrên Şîî hogirîya xwe ligel Îranê didin biparastin. Ji xweşbextîyê ez ligel hinekan ji Mayînên van Eşîrên hanê de hatim birûniştin, ji yên ku ew ligel Eşîrên din de hatine bitevlihevkirin û Bawermendîya xwe dane bijibîrkirin.

Pir bi giringî vetête bidîtin, ku em divê bidin bibîrxistin, ku Şêxên Dîndarên Kurdan xwe bi Musulmantîya Mîrî ve pê nadin bigirtin. Herwehaji tevî ku ew Sunî jî têtin bidîtin, lêbelêjî tevliwêjî rawestandinên wanî cudajî têtin bidîtin. Weha Şêxên Şemdînan û Şehrezorê (li gundên Tewîle û Biyare li Hewremanê) de ew ji bona Rêya Sofiyî Neqşebedî têtin bigirêdan. Ew bi tundtir ji xeynî xwe ve, xwe bi fêrbûnên Musulmantîyê ve didin bigirtin û ew bi pakbûna xwîna Binemalên xwe û perestbûna gorên Bav û Kalên xwe ve didin bibawerkirin û bikarîna hinera veşartî di nava canê wan de didin bibawerkirin.

Ev Bizava Sofitîyê li nik me de di mêjûwê de bi nav û deng ve tête bidîtin. Pir bi başî ve bi bîra min ve tê, roja ku Evserekî Turkî ligel Siwarên xwe de ji bona nik Şêx Ebdul-Qadir Endamê Civata Pîremerdên Turkî ji bona nava cihê wî li ser sînor de hat, ew tevde ber bi wî ve bi hemû rêz û rûmetgirtin ve hatin bipêşkevtin û wan li pêşîya wî de xwe bi hemû dilovanî ve datin tewandin û herdu destên wî ji xwe re dane bimaçkirin.

Lêbelê Şêxên Şehrezorê pir bi rêz û rûmetgirtineke pîrî mezin ve ne bes tenê li nik Kurdan de têtin bidîtin, lêbelêjî ji bona Tekîyên wanayî dûr di nava cergê Kurdistan jî de Xelkên Asya Navînî jî ji Welatê me jî xwe li wan de didin bigirtin. Weha Son dîtînen xwe ligel Musulmanên Bêsarbî de dide biderxistin, ji yên ku wan ji bona Şêx li Biyarê de didan biserdan, piştî ku ew ji Mekê û Bexdadê dihatin bizîvirandin.

Weha Şêxên pir bi zanebûneke pir gewre ve û bi nermbûneke pirî fireh ve di fêrbûnan de li herema Sawçeplaxê de têtin bibelavkirin⁵⁶.

Wisa ji xweşbextîya min bû, ku ez ligel yekekî ji wan de pir caran hatim birûniştin. Ew bi xwe ve Derwêş û Sofîyek bû, Mirovekî rûliken bû, pir bi rûmet bû, xwedan agehdarîyên pir dewlemend bû û bi serdejî hêjbêtir ve ew Xweşxuwanyanekî bi nav û deng bû. Weha Hevalê minî kevin di geryanên xwe de D. D. Bilyayêv ew jî bi xwe jî ve ligel vî Şêxê hanê jî de di sala 1914 jî de hatibû birûniştin. Derwêşan gotinên "La İlahe İla Alah" ji xwe re û di ber xwe de didan bivegerandin û ew di pêşîya pêşî de xwe hêdî, hêdî didin bilivandin û bihejandin. Di pişt re ew li ser ahengên dengên Erebanên gewre de xwe didin bilezkirin, tanî ku ew xwe di zîneteke ne di cihê xwe de ji serxweçûyî û surketî de dibînin. Ew ji cihên xwe xwe didin biçengkirin û ew xwe bi xwe ve bi serên xwe ve lihevandin dan yanî ew bi serên xwe ve poşan bi dîwarên Odê ve didin bidan. Ew xwe li dor xwe de bi lezbûn ve xwe didin bizivirandin. Weha mûyên porên serên wanî dirêjî bi tov ve ji hev têtin bibelavkirin. Weha ew Kurdên hanê bi livandinên dînî ve radîbin û ew xwe ji bona nava govendê didin biavêtin. Hiç gûman têde nayê bidîtin, "ku ev zînetê dînî di Bînvanan de dide bikêrkirin"⁵⁷. Ev dîtina hanê ji bona Ewropîyên li wêderê de tiştekî pirî seyrbû. Weha yekekî ji wan beramberî vî karê hanê tûrebûna xwe date biderxistin û wî ji Şêx date bihêvîkirin, ku ew bi rawestandina vî karê hanê ve bide bifermankirin. Weha bi nîşaneke sivik ve ji bal Şêx de Dunya hate bibêdengkirin û Hiş hatin bisarkirin.

Weha em dibînin, ku ji bona Sofîyê destpêkirinek wêyî taybetî tête bidîtin, ku ew bi xwe ve xurû ne ji Musulmantîyê tête biderketin. Herwehajî, Tevlivêjî Jîyana Oldarîya Kurdan bi

⁵⁶Li wan de li "Serdana min li Meraxe û herema Çemê Cagat û Tawtaw", Nûçeyên Baregeha Rêberîya cengîni de ya herema Qefqasê, sala 1907 de, Jimar 20 de, Çapa ne veşartî "bi Zimanê Rusî ve" bide bitemaşekirin.

⁵⁷D. Bilyayêv, Gotara li ser Beşê Jorî-Rojhilatî Kurdistanê Îranî de, Nûçeyên Baregeha Rêberîya cengîniyê herema Qefqasya, sala 1910 de, Jm. 29, 30 "bi Zimanê Rusî ve". Ev Gotara hanê pir bi giringî ve tête bidîtin û ew agehdarîyên pir li ser Êtnogirafiya heremê de dide bidan.

cudabûna gewre ve di Rêçikên Oldarîyê jî de têtê binîşandan. Weha Du Oldarîyên pirî sergermî sersurandî avkirî li ser bingehên perçeyên Kurdî de têtin peydakirin.

Ya pêşî ji wan ew bi xwe ve Yezîdî ye⁵⁸. Ew li ser yasayên Bawermendîyeke pirî kevnar de têtê biçûyîn.

Weha ji bona dozandinê li ser wêjeya Ola Yezîdî de di van salên dawî de giringbûneke pirî mezin hate bidîtin. Weha bigir berî Sed salî me li ser hebûna Nivîsta wanî Oldarî de dizanî bû, lêbelê em li ser navroka wê de ne agehdarbûn.

Weha di sala 1895 de yekekî ji Mujdevanên Ingilîzî A. Barî dikarîbû metnê Erebi bide bibelavkirin, ji yê ku wî ew date bidozandin, ew bi Du Nivostên biçûk ve dihatin bidîtin, yek ji wan bi "Kitab Elcelwe" û ya din bi "Mişefa Reş" ve dihatin binavkirin⁵⁹. Lêbelê Keşê Katolîkîyî Erebi Anastas Marî wî Metnê wêyî Erebi ligel Metnê Kurdî de di yek demê de date bibelavkirin⁶⁰.

Weha Metnê Kokî bi guhpêdaneke pirî bi çavdêrî ve di sebetekê de di serdaba perestgehê de li çiyayên Şingalê de dihate biparastin.

Weha A. Marî di karîbû Pasevanekî Perestgehê bide birazîkirin. Wisa bi vî rengî ve wî bi dizî ve dikarîbû di nava Du salan de Daneyeke rast û durûst li gora Koka Destnivîsê de jiber bide bigirtin. Ev jî weha dihate bikirin, ku wî kaxezeke pirî tenikî bi ronahî ve li ser pelê destnivîsê de dida bidanîn û wî tîp didan bineqîşandin, yên ku wan xwe di nava kaxeza tenik de didan bidiyarkirin. Ev karê hanê pirî dijwarbû; jiber Metnê Kurdî bi tîpên veşartîyî taybetî ve hatibûn binivîsandin. Lêbelê Marî ne bes

⁵⁸Yezîdî ew ji bona Rêçvanan bi navkirineke gelêrî ye. Weha têtê bibawerkirin, ku ev navê hanê di koka xwe de ji gotina îranîyî kevin "Yezd" têtê biderketin, ya ku ew bi têngiştina Xwedan têtê biliberkevtin.

⁵⁹O. H. Barî, Şeş Meh di Dêra Aşûrî de, sala 1895 de. Metnê Duwem yekekî ji Filên Rojhilat, ku ew jî bi Îsa Yûsiv têtê binavkirin, di bin navê "Metnê Yezîdî" de di Kovara Emerîkî de ya Zimanên Samî de, sala 1909 de, Bergê 25, Jm. 2, 3 de date biçapkirin.

⁶⁰Kovara Êntropolocî, sala 1911 de, Bergê Şeşem de, Deftera yekem de.

tenê jiber Destnivîsê date bigirtin, lêbelêjî wî jî hêjîbêtir Veşartîyên wê jî ji hev datin bivekirin.

Weha di dawîya dawî de M. Bitner ev metnên hanê di belavokeke zanistî de li Vîn de di sala 1913 de date bibelavkirin.

Lêbelê tiştê ku dil pê tînan bijandan, ku belê Zanistvanên Ewropayî ji kar û barên Rusî di vî warê hanê de jê sûd ji xwe re nedan biwergirtin, ku ew bêgûman jî pîrî binerx bûn. Weha Şahbenderê Rusî Y. S. Kartsov⁶¹ lêgerandinek li ser Yezîdîyan di sala 1884 de date binivîsandin. Ew têde dibêje, ku wî hinek ji perçên "Kitêba Elcelwe" bi xwe ve dîtine û wî di pişt re jî ev perçên hanê jî dane biwergerandin, yê ku hîç di rastîya wan jî de nayête bidîtin. Lêbelêjî Anastas Marî bi xwe ve wî rûmeta belavkirina wê Belgeyî giring bi destên xwe ve date bixistin. Derîyê tê li nik Kartsov bi xwe ve ew diyarkirineke nêzîkî li ser naveroka Nivîsta Yezîdîyî duwem "Misefa Reş" bi xwe ye. Musulman yezîdîyan bi Şeytanperest didin binavkirin, lêbelê niha û piştî dozandinên kanî û aghdarîyên nuh di vî babetê hanê de ev "Cinêwdana" hanê nema jêre hîç cihek tete bidîtin û ne jî ew jî hîç dujwarîyekê dikare bide biçarekirin.

Di rastîya rastîyê de Yezîdî bi xwe jî ve didin bidazanîn, ku Şeytan bi xwe ve ji wan re Xwedan "Melekê Tawûs" yanjî "Bavê Tawûs" tete bidîtin, lêbelê tete bidîtin, ku ev bi xwe ve yekek ji nişanê Xwedanîyê bi xwe ye. Yezîdîtî bi xwe bi pîrbûn ve ew xwe nala Rêçeke Dualîyî Bawermendî (yanî bi Du Hêzan bawerkirin) dide biderxistin.

Lêbelê ev Dîtina hanê bi xwe ve ne rast tete bidîtin, jiber Qencî û Xerabî ne nala dijbûnên bingehî di pêşî de (Hurmuz û Ehremen) têtin bidîtin, lêbelêjî bi servajîvêjî ve tevaya Afirandinê ji yek

⁶¹Li vê derê de divê bête bigotin, ku Kartsov bi xwe ve ew ne Serhengê Kartsov tete bidîtin. Karên Y. S. Kartsov û yê Pirofîsor Yegyazarov li ser yezîdîyan de di Tomarkirinên Beşê Qefqasîyî Civata Ciyografi de, Bergê 13 de, Belavoka Duwem de hatine bibelavkirin. Herwehaji ji xwe re li Y. Kartsov, heft sal li Rîjhilata Navîn de, sala 1906 de, R. 187-190 de bide bitemaşekirin. Ji bona nimûne ez dibêjim: ku min li Helebçe de Lawê Dektorê cengê Bironislav Xêmîl date bidîtin, yê ku wî Kartsov dida bidermankirin. Ev Lawîkê hanê li wê derê de ma û ew li wê derê de li ser Musulmantîyê hate bixwedîkirin. Weha Gencekî Kurdîyî xurû jê hate biderketin. Ew bes û bi tenha ve ji Kurdan bi rengê porê xwe ve dihate bicudakirin.

kanîyê têtê biderketin. Weha nîşanên Şeş (yan Heft) Fereşteyan "Bavê Tawûs, Izraîl, Israfil, Torail...hd" hemû ji yek kanîyê têtin biderketin û ew bi xwe jî ve mîna afirandina ronahîyê ji ronahîyê hatine biafirandin (Agir ji Agir têtê bipêkhatin).

Weha ev Cihana Dîdar ji bal van Heft Hêzan de hatîye biafirandin, ji bil Agir yê ku ew ji bal xwedan de xweser bi xwe ve vevatîye biafirandin.

Weha Şer di dîtina Yezîdîyan de bi xwe ve ew ne nala hêzeke Serûştî têtê bidîtin, lêbelê ew bi xwe ve xuyanîya xwestineke azadîyî ji bal Xwedan de bi xwe ve hatîye biderkevtin û ew dê piştî lihevhatina Giştî nemana wî bi xwe ve bête bidawîkirin.

Weha Qencî bi rengê demî ve ji canê Xwedan hate bicudakirin. Bavê Tawûs li nik Xelkên vê Rêçê de ew cihê jê re nivêjê û perestkirin bi xwe ye⁶². Yezîdî bi veguhestina can ve didin bibawerkirin. Ew Agir û Ronahîyê didin biperestkirin. Ew pir tiştan didin biqedexekirin: Ew ne xesan, ne baqilan û ne masîyan didin bixwarin û ew ji rengê Şîn li ber xwe...hd nadin bikirin... Pîrên wanî di Civatên taybetî de bi rêxistî û herwehaji Perestgehên wanî taybetî jî ve têtin bidîtin. Perestgeha wanî Serokî bi xwe ve ew berê li Laleşê de (li dorhêla Musilê de) di Dêreke Filan de bû. Di vê Dêra hanê de Şêx Edî⁶³ hatîye biveşartin.

Vî Mirovê hanê pakbûna Oldarîya Yezîdîyê dayite biparastin û wî bi xwe jî ve "Kitêba Elcelwe" dayite bidanîn. Weha ji bona xweşbûna dil ku gundvanên Musulmanan vî Kesê hanêyî mêjûyî, yê ku ew di Sed salê duwanzdehên Zayînê de hatîye bijîyandin, wî nala Musulmanekî pîrî qenc didin bidanîn û ew wî ji Oldarîyeke din yan jî ji bawermendîyeke din nadin bidanîn.

⁶²Weha Agehdariyên pir dewlemend û wêneyên Malên Xwedanên wan di nivîsta W. Wagman de, Kenîse û Mizgeft li Erministanê û Kurdistanê de, Laypzig sala 1913 de, R. 9-15 "bi Zimanê Elmanî ve".

⁶³Weha agehdariyên pir dewlemend li ser Yezîdîyan de ji sala 1856 têtin bidîtin. Ji xwe re li Lêrç de, Bergê yekem, R. 47 bide bitemaşekirin. Lêbelê li ser lênerîna wan de li ser Şer ji xwe re li Mar de bide bitemaşekirin. Weha Evsanek dibêje: ku Melek Tawûs xwe ji Xwedê date bicudakirin; jiber ku ew bi xwe ve pir bi xwe payebû û jibervêjî wî nexwest, ku ew serî ji bona Afirvanê xwe de bide bitewandin.

52 KURD

lêbelêjî tevlivêjî Xelkên Musulman Merqeda wîna di sala 1415 Zayînê de datin bihilweşandin, lêbelêjî demeke dirêj jî di ser vê jî re nehate biderbaskirin, tanî ku careke din Hevalbendên wî ew ji nûve datin biavakirin.

Yezîdî di her sal de di 23 Ilunê (Sebtemeberê) de Heft rojan bi cejneke Oldarî ve cejnê didin bikirin. Layardê Ewropî bi tenha xwe bû, yê ku wî dikarîbû di nava wan ahengan de bête bibeşdarkirin. Ew ahenga şevê û limêjên di bin ronahîya mûman de û di bin dengê zurnê u daholê de dide bipesindan.

Weha di dawîya dawî de li ser me de divê, ku em bidin bibîrxistin, ku "Melek Tawûs" bi xwe ve ew wêneyekî Tawûs bi xwe ye, yê ku ew roleke pîrî gewre li nik Yezîdîyan de dide bilîstin⁶⁴. Weha hinek ji Zanistvanan bawermendin⁶⁵, ku pêwendîyek di navbera peyva Tawûs û navê Babilîyî kevin "Temûz" de, xwedanê Rojê û germbûna Havînê de, tête bidîtin. Herwehaji hin ji wan Zanistvanan jî didin bigûmankirin, ku hin pêwendiyên din jî di navbera Yezîdîtiyê de û di navbera Oldarî û Rêçikên kevnan de di Welatê Navbera herdu Çeman de têtin bidîtin. Rewşen bû, ku di Sedsalê Yanzdehê Zayînê de Xelkên bajarê Heranê (li dorhêla Orfayê) Xwedanê Heyvê "Sîn" ji xwe re didan biperestkirin, yê ku ew li nik Yezîdîyan de bi "Şêx Sîn" tête binavkirin⁶⁶.

Gerjî çawa jî be, Yezîdîti bi xwe ve nala Rêçekê jî tête bidîtin, ku tede pir perçên pêşeyî têtin bidîtin û diyartirîn tişt li ser vê jî de

⁶⁴Wêneyekî bi tenha xwe ve, Laşekî Bironzî çêkirî di Gotara Instas Marî de tête bidîtin.

⁶⁵Profêsor D. A. Xufolson wî bi xwe ev bîr û bawerîya hanê di cara pêşî de pê date bidazanîn. Mehna yên ku vê bîr û bawerîya hanê didin bivegerandin, ku li nik Yezîdîyan de hiç Cejnek di dema germê de Tîrmehê de nayête bidîtin, lêbelê jî evaya bi xwe jî ve hiç tişteki nade bibiryarkirin.

⁶⁶Torayêv, Mêjûwa Rojhilata Kevin, Bergê Yekem, R. 78. Weha Merov dikare bide bibawerkitin, ku di navbera yezîdîyan û Sayibîyên niha de tîtişteki hevbeşî tête bidîtin, -nemaze der barê şuştina wan de bi avê ve-. Ji xwe re li A. A. Admov, Îraqa Erebi, sala 1912 de, R. 224-260 "bi Zimanî Rûsî ve" lêbide bitemaşekirin.

bi xwe jî ve Bawerî û Dîtinên wan li ser afirandina Şer de didin biderxistin.

Weha Amara Serjimara Yezîdîyan bi Sed Hezar Kes ve li Turkîyê (li Şîngalê, Musilê, Hekarê de) de dide biderxistin û li nik me de li Qefqasîya de 25. 000 Kes Yezîdî dijîn, mîna ku Serjimara sala 1910 dide biderxistin⁶⁷.

Lêbelê Oldarîya din Alî Ilahî⁶⁸ ye. Ew bi xwe ve Oldarîyeke kurdîyî xurû ye û hêjî bi têrbûn ve li ser wê jî de nehatîye bigerandin. Weha kesên, yên ku ew li tiştan de bi dîtineke tenik ve didin binerîn, ew bi xwe ve dibêjin, ku pirs bi xwe ve di Xwedankirina Xelîfê Çarem Alî de tete bigivaştin. Wehajî ew Kesanan jî bîr û bawerîyên Musلمانan di Afirandinê de didin bivegerandin.

Weha pirs li nik wan Kesan de mîna veguhestina Canan bi hev re tete bidîtin, ku ev jî bi xwe jî ve bêgûman jî li nik Musulmanên bi nav û deng jî ve tete bivegerandin⁶⁹. Lêbelê derbarê nişana diyar ya ku ew bi Rêça Alî Ilahî ve tete bigirêdan, ku Xwedanetî Heft

⁶⁷Hîç gûman tede nayete bidîtin, ku Serjimara Yezîdîyan di berê de bi gelekî ji vê Serjimara hanê ve bêtir dihate bidîtin. Weha di Şerefname de li ser Mîrên bi nav û deng de li Cezîrê de hatîye binivîsandin, "ku wan xwe pir birabûn û rûniştinên Rêça Yezîdî ve didan bigirtin", Wergerandina jibergê Duwem, R. 153. Eşîra Sêpkî, ya ku min ligel hinekan ji Kesên wê de di sala 1853-1856 de li dorhêla Beyazîdê de date bidan û bisitandin, ew bi xwe ve ji Yezîdîyên Musulmankirîbûn. Aviryarov
Herwehajî li Îranê jî de bes û bi tenha xwe ve gundekî Yezîdîyan li Mîrşeşîya Mako de gundê Cebarlû nêzîka 25 Malan ma bû. Ji xwe re li "Raportê min li ser Serdana Mako de di sala 1905 de, R. 23, 24" lê bide bitemaşekirin.

⁶⁸Alî Ilahî xwe bi navê "Ehl-Elheq" didin binavkirin. Birek ji wan li nik me de li Rusya de li Melbenda Ilîzabês Pol de li herema Qarsê de dijîn. Lêbelê li Qefqasîya piraniya wan ji koka Kurdan nyyêtin bidîtin, lêbelê ew bi xwe ve nala Oldarîyeke taybetî lêtete bitemaşekirin.
Herwehajî di Neqşên Mîrî jî de ji bona wan nala Oldarîyeke taybetî jî têtin binîşankirin. Ji xwe re li: Tomarkirinên Beşê Qefqasîyî Cîvata Ciyografî, sala 1879, Nivîsta Nozdehan û li salnama Qefqasî ya sala 1907 de bide bitemaşekirin.

⁶⁹Ji xwere ji bona nimûne li "Bustan Elsiyahe" de R. 271 bide bitemaşekirin.

Caran li Cîhanê de tête biderketin, weha jî ew carekê jî di Alî de hate biderketin. Wehajî ligel her Xwedanekî de Çar Feriştê jî têtin biderketin, ku ew jî xwedan nîşanên Giştîyî Xwedanin.

Alî Ilahî bawermendin, ku Mohemedê Pêxember yek ji wan Fereşteyên Hevrêyê Alî bû. Lêbelê "daxuyanîkirina veşartinan" ew bi xwe ve ne di pêla Xwedanîtiya Alî de hate bikirin, lêbelê ew di pişt wî re di Serdema Baba Xoşîn û Sultan Işaq de hate bikirin. Divê li vir de bête bigotin, ku Xwedanetî -di Dîtina wan de- ji bona Serokê Fereştan dihate bidestjêrkirin, ya ku ew bi wî ve pê dihate biyekkirin⁷⁰.

Alî Ilahî bi veguhestina Canan ve bi hev re didin bibawerkirin. Ew dibêjin, ku mirin mîna "werdekekê tête biderketin, ya ku ew xwe di nava avê de dide biveşartin". Ew xwe li cihekî de dide biveşartin û ew careke din xwe li cihekî din de dide biderxistin.

Ji dilxweşiya reweştên wan biratîkirin (yanî ne Bira bi birakirin). Ji Reweştên wan jî, ji yên ku ew roleke giring didin bilîstin, bi xwe ve parvekirina nanekî taybetî û goştêkî bi taybetî ve bi biratî ve têtin bidîtin. Vê bi xwe ve hişt, ku hinek ji xwe re bidin bibawerkirin, ku ew reweştê hanê ji Rêçikên Filetîyî kevin hatîye biwergirtin, ji yên ku wan nan û goşt li ser Xelkê de didan biparvekirin.

Lêbelê ez bawerdikim, ku evaya bi xwe jî ve ne rast tête bidîtin; jiber Rêçika Alî Ilahî bi hemû dûrbûnên xwe ve û berên xweyî giştî ve ligel Filetîyî de di tu tiştî de ew bi ser hev de nagihên bigihaştin.

Alî Ilahî ligel Musulmanan de her û her bi dujminatî ve dijîn. Qizil Baş, yên ku ew bi vê Rêçika hanê ve didin bibawerkirin û yên ku ew li tevaya heremên Dêrsimê de dijîn, ew bi xwe jî ve ji bona Turkan serên xwe nadin bitewandin⁷¹.

⁷⁰Wê ligel Rêça Ismaîlî de bide biberamberkirin, ya ku ew Afirvan nala "Patîşahê Mezin" yanji "Hişê Cîhanê" dide biderxistin û ew wî ne nala Yezdanîyê bi xwe ve dide biderxistin.

⁷¹Rêça Alî-Ilahî li nava Îranê, Turkî û di navbera Miletên din de xwe date bibelavkirin. Li Asya Biçûk de pir ji Turkmanan bi vê Rêça hanê ve xwe didin bigirtin. Ew li Îranê de û bi taybetî ve li herema Ezirbêcanê de pê têtin bipirkirin. Weha tête bigotin, ku Serjîmara wan di pêla Bexê Reş de di Sedalê

Wehajî bi xwe ve Alî Ilahî, yê ku ew li Turkî de dijîn, li vê bîr û bawerîya hanê de didin bipiştgirtin û ew jî Qezil Başan ji Rêçika xwe dibînin. Weha ev bi navkirina hanê ve bi xwe jî ve ji bal Farisan ji bona pê kenîne û pê qeşmerîkîrîne bi wan ve tete bikaranîn. Weha tete bibawerkirin, ku ev Rêçika hanê xweser li îranê de hatîye biderketin û ew li Asya Biçûk de hatîye bibelavkirin.

Ji dilxweşîyê tete dîtin, ku Qezil Başan li Turkî de ji xwe re didin bibawerkirin, ku Daketina Xwedê ji bona ser erdê ji bona bi rabûna kar û baran hatîye bidîtin. Herwehajî ew didin bibawerkirin, ku Şervanê Alî "Şûrê Zilfeqarê xwe" ji bona Rusya û "Perçema Kesk" ji bona Ingilistan date bidiyarîkirin, da ku ew Turkan bidin "biqirkirin".

Weha Gervan û Zanistvanê Rusî li Wilayeta Sîwasê de di sala 1913 de ji Xelkên vê Rêçika hanê date bihîstin⁷², ku dê Alî di sala Sihî de (yanî 1330 K.) bête bidîtin. Weha Xelkê xwe li kar didate bixistin, da ku ew pêşewazîya daketîna Xwedê bidin bikin. Lêbelê ji dilxweşîya li hevrasthatîne hate bidîtin, weke ku me berî vê date bigotin, bi rast û durûstî ve ceng bi xwe ve di dawîya sala 1330 Kocê de hate bidestpêkirin⁷³.

Li nik Alî Ilahîyan de Wêjeyê tomarkirî bi Zaravayê Goranî tete bidîtin. Ji xweşbextîya min, herwehajî di cara pêşî jî de Destnivîsên vê Wêjeya hanê bidestên min hatin bikevtin. Weha min yekek ji wan Destnivîsan, ku ew Nivîsta "Ser Encam" bû, date çapkirin⁷⁴.

Panzdehan de hate pirkirin; jîbervêjî Serokên wan ji bona nava Turkîyê hatin bibangkirin. Ji xwe re li: F. Bartold, Turkî, Musulmanî û Filefî, Kovara Mehane, sala 1915 de, Jimara Duwem bide bitemaşekirin.

⁷²Şahbenderê Firensî Kirinar evsaneke mîna vê guhê wî pê hate bikevtin. Ji xwe re li rûnkirinên wî de li ser Yezîdîyan de li Rusya de, Nûçeyên Baregeha Rêberîya herema Qefqasê, sala 1905 de, Jimara 7, 8, sala 1907 de Jimara 19 "bi Zimanî Rusî ve" bide bitemaşekirîn.

⁷³V. A. Gordlêviskî, Tablowê Rusî, 23 çirya pêşî sala 1914 de, Kanîya berê bi xwe ve 16 Rêbenda sala 1915 de, "bi Zimanê Rusî ve".

⁷⁴V. Minoriskî, Metiryalên ji bona Xwendekarîya Rêça Îranî "Ehl Elheq" yanî "Elî Ilahî", Mosko, 1911, Beşê Yekem "bi Zimanî Rusî ve".

Herwehaji di pêla Gera minî dawî jî de di sala 1914 de min dikarîbû Wargeha Perestî Alî Ilahîyan li gundê Pîr Diyur de (li Hewremanê de) bidim biserdankirin. Ew li pişt gir û zinarên pir sext û sengîn de tête bilûsandin. Ev warê hanê ji cihên pîrî ciwanî sipêhî bi dîdarên xweyî Serûştî ve tête biderketin. Herwehaji goşa din, ya ku ew li Rojavayî Zehawê de tête bikevtin, têde li wir de Mezarê Baba Yadgar⁷⁵ tête bikevtin. Ew bi xwe ve di vî warê hanê de bêtir giringtir tête bidîtin. Weha berî min ji bona vê herema hanê Du Gervanên Rusî Baron Bodî û Serheng Çîrîkov hatibûn biserdanîkirin⁷⁶.

Weha Min dikarîbû li hemû veşartî û nehîniyên Rêçikî de di goşeyên cuda de li Baba Yadgar de bidim bitemaşekirin. Evaya jî tevdeji bi saya Merovên Berpirsiyarên ji Alî Ilahî hate bidîtin, ji yên ku wan bawerîya xwe bi min ve datin bisipartin û wan hemû xwestiyên min ji min re datin bicihanîn. Ji bona her bihustekê ji vî erdê hanê yadgarîyên wîyî taybetî têtin bidîtin.

Weha wan ji min re date bigotin, ku di civînekê ji yên Alî Ilahî de weha sur û bê hêşbûn bi Derwêşekî ve hatibû bikevtin, ku wî xwe ji panaya gorê xwe ji bona dola pîrî kûr date biavêtin û wî di wê avêtina xwe de dida biqîrkin: "Ho Bavê Yadgar vaye ez ji bona nik te tîm. De min bide maçîkirin". Weha ev daxwaza haneyî pîrî evin ji bona Destanekê hate biveguhertin. Wisa jî ji min re Bînvânên rûdanên bi xwe jî ve datin bigotin, ku Derwêş mir û ew ji hev pirtik pirtik hate bikirin. Weha Rêber ligel min de pir nerm bûn û wan jî biserdeji mûmek ji Gorê û Camek ji çavê Perest "Keselan" ji bona Yadgarîyê ji bona min datin bidiyarîkirin.

Çûna min ji bona wê derê gelekî xweş bû. Wê dîtinên pir xweş û şêrîn di nava dilê min de date bihiştin. Ez wan rojekê ji rojan nadim jibîrkin, tanî ku ez li ser ruwê vê dunê de bêtim bijîyanndin.

⁷⁵Wênayê Gorê, ji xwe re li Oskar Man de di "Rojnama Wênekirî" de, 30 nisana sala 1908 de, Jm. 3383 de bi "Zimanê Elemanî" ve bide bitemaşekirin.

⁷⁶Belavoka "Nivîstxana Xwendinê", 1854, Bergê 124, Beşê Siyem "Rojnigarîyên Baron K. Budî Endamê Civata Ciyografîya Rusî û Sikretêrê Yekem di Encûmena Imperatoriya Rusî de li Tehranê de".

Ez nikarim vî Derîyê hanê bînim bidawîkirin, bêyî ku ez letekî ji rojanên xwe li vir de nedim bitomarkirin:

"Di 21. Nîsana sala 1914 de-Şev tava heyvê bû û Esman pirî sayî bû.

Li vir û dera hanê de kavlên Kelehên kevnar li ser çiyayên nêzîk de hatine biherifandin. Lutikên çiyayê xwe bi ser newal û dolên sext û seng ve û poşayî bi daristanên pir ve bi darên bi pel û pirî ciwan û sipehî ve dane xuzkirin. Komên ji Kajên tarî li dorhêla lutikên sipî de mîna hêka cûk, lêbelê pirî gewre xwe di hêlîneke keskîyî pirî bi tov ve dide bilûskirin.

Weha çirke çirka nerm ji nava cerg û hinavên çûkên pirî belavkirî mîna banga Derwêşan ya "ho ho" her û her lihevvegerandî dihate biderketin.

Herwehaji zengilên Histira min ji xwe re tinge ting didan bikirin û Pasevanê Qefqasîyî Histirên me sitirana Kobanî ji xwe re dida bisitirandin.

Belê evaya çend xewneke pirî xweş bû. Weha min Duwanzdeh salan ji bona hatina vê Hêla pirî ciwan date biçavdêrîkirin, lêbelê di dawîya dawî jî de lihevraştandinê bi min ve ber bi vê Hêla hanê ve date bipalpêdan.

Weha her û her min di nava kevnaîyê de ji xwe re dida biremankin û hêdî hêdî pêhestkirinên min xwe ji bona ber singa kevnaîya vê Gora perestî hanê didan birakişandin.

Parastina vê goristana perest Nifşekî ji Nifşekî din ji xwe re dayîte biwergirtin û wan tevaya jîna xwe bi carekê ve di nava himbêza Perestê xwe de datin bibuhurandin.

Weha wan her û her çavdêrîya rûpelekî Mermerî di siya wan Kesan de didane bikirin, ji yê ku ji xwe re Bav û Kalên wan dabûn dîtîn. Wehaji dibû, ku hinekan ji wan jî xwe di nava civata Merovê xwedan veşartî û xwedan nivîşt Baba Yadgar bi xwe jî ve bidana bidîtin"

Derîyê Şeşem

Sincîya Kurd

Sê xuyanîyên pirî girng di hemû alîyên Sincîyî de li nik Kurdan de datin û hêjî didin bikêrkin: Jîyana Sedsalên Navînîyî Mîrşeşînîyên Kurdîyî Biçûk⁷⁷, Rêstikên Êl û Eşîrên Kurdan û herwehîjî di dawîya dawî jî de bi karanîna Kurdan ve ji bona mebestên siyasîyî diritî ji bal Turkan de têtin biderkevtin. Weha dê emê li ser van pirsên hanê de bi vî şêweyê hanê ve li ser wan de bidin bilêvenerandin: Weha Abovîyan⁷⁸ Kurdan bi "Pehlewanên Rojhilatê" ve dide binavkirin. Hiç gûman têde niye, ku ev nasîna hanê hêjî bi rengêkî taybetî ve li ser têgihîştina xwe de dide biparastin, ger ku li ser Çînîya Bala de ji Kurdan (Serokên Êlan û Derebegan) bête binêtkirin. Ev bi xwe jî ve bi carekê ve di warê kar û rastîyê de li ser jîyana Sedsalên Navînî de li Kurdistanê de tete bisuwarkirin.

⁷⁷Ez gûman nakim, ku Têgihîştina "Derebege" li ser tevaya van Mîrşeşînîyên hanê de tete bisuwarkirin, yên ku ew di rastîyê de ji Xwedanên Dolan di nava Çîyan de li Turkîya Kevî de têtin bipêkhatin. Lêbelê tevliwêjî li hinekan de ji heremên mîna Hekarê, Botan û Sulêmanîyê Mîrşeşînîyên mezinî desthilatdar li ser heremên pirî fireh de hatin bipêkhatin, ji yên ku ew berê ne di nava wan heremên binavkirî de dihatin bidîtin. Herwehîjî divê li vê derê jî de bête bibîrxistin, ku Serdarê Kurdistanê Erdelan li Welatê Faris de bi navnîşana mezin Walî dihate binavkirin û ew bi carekê ve bi serê xwe ve azad bû. Ew ligel Walîyên Gûrcistanê, Loristanê û Erebestanê de di ahengên Tackirina Şahîşahiyan de dihate beşdarkirin. Wî darekî bi Almas xemilandî ve bi destên xwe ve dida bigirtin.

⁷⁸Emê di pişt re Metnekî bi carekê ve li ser Kurdan de ji bal vî Danerî de bidin bitomarkirin.

Rewşene, ku kurd nemîna "Pehlewanên rûdilşikestî" li Ewropa de tête bidîtin, ku ev pesindana hanê jî bi xwe jî ve nîşana rûmetşikenandinê û çepelkirinê bi xwe ve tête biderketin. Lêbelêjî tevliwêjî ma ev xuyanîya hanê jî ne ji mezinbûna Kesîtîyî di Sedsalên Navîn de dihate bidîtin, ku Merov ew Xanedanê bi kal û Bapîrên xwe ve pir serbilind bû, yê ku wî pir Mirov li nik xwe de didan bixwedîkirin. Wî pir ji sitiranan û nêçîrê dida bihezkin. Bac û bêş li ser her tiştî de, ji yê ku ew li ber çavên wî de diçûn û dihatin, wî dida bikomkirin. Wî guh pê ne dida bidan, ku ew di şevên reş û tar de xwe ji cihê xwe bide bidûrkirin û ew xwe ji bona Bajêrê mezin bide bigihaştin, da ku ew Xelkên bed bide binabûdkirin.

Herwehaji gerji kês jê re bihata bidîtin, wî bêhnekî jî ji nava destên xwe ji xwe re nedida biberdan, ku ew Bêzentîya Filetîya lawaz ji xwe re nede bitalankirin.

Weha ew cudabûna, ku em li ser wê de li Kurdistanê de hatin biaxivtin, herwehaji sernetewandina Kurdan ji bona herdu Dewletên Serbixwe Turkî û Farişî jî, xwedanîya wan bi rewşeke abûrîyî pirî baş ve, herwehaji pêwendîyên Cotkarên wan ligel Serokên xwe de, van tevan bi hev re bi carekê ve hoyê xweser ji bona pêkanîna vî rengê taybetîyî pirî baş ji Derebegîyê datin bipêkanîn.

Weha ji bona nimûne divê ku em li ser pirsê Serbilindaya Kurdan bi Tuxum û Koka xwe ve bidin bipeyivandin. Wehaji li vê derê jî de vaye ez veşartîyeke biçûk didin biderxistin, bê ka çawa Merov dikare dilxweşîyê û bextiyarîyê bi nava dilên kurdan ve bide bixistin.

Weha di rojên çûna xwe de min dikarîbû dara Bavikên Serokên Eşîran bidim biamadekirin yanji bidanîn. Her gava ku min ligel wan de civîn didane bikirin, min ji wan re pêwendîya Pismam, yanji Pisî Pismam ligel hev de dida bidiyarkirin. Mîna gotina ku Bavpîr Axa bi xwe ve ew lawê Apê Bayîz Axa, yan jî Pîrot Axa bi xwe ye. Vê dilşadîya hanê dilên wan pir didan bişahkirin û bixweşkirin. Ji her alîyekî ve, ji her goşekê ve gotinên bê dawî li ser de dihatin bikirin. Weha li Kurdistanê de pir Nexwendewar jiberve deh yanji panzdeh navan ji navên Bav û Bavpîrên xwe ji xwe re didin bijîberkirin.

Herwehaji li Kurdistanê de pir aliyên jinê dilşadiyê, bènfirehbûnê û bextiyariyê di Kelehên Serokan de didin biderxistin. Ez li vê derê jî deyana Hevalê xweyî Serdar Mukrî dixwazim bidim bipesinandin, yê ku ew bedbext bû; jiber ku Turkan di Meha Befirbarê de di sala 1914 de ew dane bikuştin, gava ku wan Tebrîz ji xwe re dane bivegirtin.

Serdar ez ji bona Dîwanxana xwe li bajarê Bûkan de di sala 1911 de datim bimêvankirin. Gava ku em li cih de nêzîk dibûn, weha di navbera her pênc deqîqan de Komeke ji Siwaran pêşewazî li me de didan bikin. Di pişt re Lawê Serdar hate berîya me û wî li me date bisilavkirin.

Li gund ew bi xwe ve bi pêşîya me ve hat. Peyan û gundîyan li ser sifran de pir xwarinên renga renga ji bona nava bax didan bikişandin; jiber li dorhêla goleke biçûk de jimareke ji Konan hatibûn bivedan. Firavînê, di pişt re çayê û Careke din jî Xuwarinê tev de li ser ahengê mûsîqê û sitiranan de didate bidestpêkirin.

Mêvandarî ne bes tenê ji bona me lêbelêjî ji bona Xizimetkaran jî pir birinc jî hatibû biçêkirin. Herwehaji ez herdu masiyên gewre jî nadim bijibîrkirin, yên ku ew herdu jî bi xwe jî veji bona vê Mêvandarîya hanê jî hatibûn biravkirin.

Merdbûna Serdarê Mokrî dihişt, ku Dirawsên wîna ji hemû layekî ber bi pê ve berên xwe bidin bivekirin, da ku ew ji vê merdbûna hanê jî ji xwe re sûd bidin biwegirtin. Herwehaji Xelk bi Koman jî ve ji bona demeke dirêj ji bona Mêvandarîya wî dihatin; jiber wan pir bi başî ve dizanîbûn, ku dê ew pir bi rêz û rûmet ve bêtin bimêvandarîkirin. Ez gûman nakim, ku li nik piraniya Kurdên Turkî de wehaji ev rewest, rabûn û rûniştinên hanê jî têtin bidîtin, mîna yên ku ew li nik Mokrîyan de têtin bipeydakirin.

Cudabûnên Ciyografî û Siyasî, Koçkirina ji vir û ji bona dera hanê di bin kêra Rêstikên hîmkirî de, Jîyana lipêhev ligel pêwendiyên Eşîrîti bi rengî pirî xurt ve, van tevan bi hev re ber li ber pêşketina hestkirina firehîyî Civakî de li nik Kurdan de datin bidadan. Ew pir kêman xwe di nava gundên Gewre de û di nava bajaran de didin bicivandin.

Weha da ku em li ber canê Kurd de bêtin biliberketin, li ser me de divê, ku em li her tiştêkî ji dîtina wê Malika Yekane de lêbidin

bitemaşekirin, ya ku ew her û her Remana Qenc û Bed dide bizayînkirin.

Li nik Kurdan Hestkirineke pirî xurttir beramberî Malîtîyê û Êlêtîyê tête bidîtin, ya ku ew ji ya wanî beramberî Mirovanîyê, yanjî Biratîya Oldarîyê, yanjî ew ji Hestkirina wanî firehî Milî jî bêtir tête bidîtin.

Weha me her û her pê dida bihestdikirin, li ku jî de em bihatina bidakevtin, ku Reweştin Civakî û Rêstikên Serdarîyê li dorhêla me de têtin bidîtin û her û her ew xwe bi dû me de didin birakişandin.

Lêbelê ma gelo Kurd divê pişta xwe bi kêve bidin bigirêdan, ku ew bi rastî ve di nava herdu Dewletên Turkî û Farisîyî lawz de dijîn?

Bihêzbûn û hevkarî di nava wan de bes û bi tenha xwe bi başî ve têtin bidîtin, ji yê ku ew xwe bi pêwistî ve pê didin bigirtin. Weha Mirovekî bi tenha xwe ve, herwehaji Maleke bi tenha xwe ve bes û bi tenha ve ji bona mayîna xwe di nava Êlê de dikare li ber xwe de bide bidan.

Hîç gûman têde nayête bidîtin, ku Merovê Kurd bes û bi tenha ve di Êlê de liberxwedanê dide bidîtin. Weha bi vî rengî jî ve ji vê perestkirina Êlê û wergirtina tolê hatîye biderkevtin. Wehaji jiber vê jî Kurdan di cengên Turkîyî vê dawîyê de bi mîrxasîyeke pirî bê dawî li ber Êlên xwe de dane bikin. Lêbelê derbarê rawestandina Kurdan nala kêreke alîkar ji bona Hêzên Turkî pir aghdarîyên dewlemend têtin bidîtin, (Li bal Ceneral Avîryanov de bide bitemaşekirin), lêbelê piranîya wan jî ne li kara Kurdan de têtin bidîtin, ji yê ku wan di pêşî de pir li ber xwe de dane bidan, lêbelê jî di pişt re jî bi lez ve wan ji xwe re dane bibazdan û nebes tenê wan ji xwe re Xelkên bêguneh dane bitalankirin, herwehaji pêrejî wan Hêzên Turkîyî xwe kişandî jî ji xwe re dane birûtîkirin. Weha li ser me de divê, ku em bizanin, ku carekê ji caran hîç jî li nik Kurdan de rojekê ji rojan jî Welatperwerîya Turkî pê nayête bihestkirin.

Weha Yezdan Şêr bi xwe jî ve di rojên cenga Qerim de hate biraperîn, tevî ku piraniya Kurdan derveyî heremên xwe di sala 1877 de didan bişerkirin. Leşkerên Kurdan tevî pêrabûnên Şêxên Dîndar jî ber bi ji desthilanînê ve dihatin bikevtin. Weha Serleşker

62 KURD

Fayiq Paşa (yê ku ew di pişt re bi tawanbarîyê beramberî Dadgehê ve hate birawestandin) ji rewş û zineta Kurdan hate bimatkirin.

Weha di dawîya dawî jî de ez bawerdikim, ku Kurd dê sernivîştî xwe bi "Turkîya Genc" ve nedin bigirêdan⁷⁹.

Da ku wêneyekî servajî vê jî bête bidan, Merov dikare di pêşî de çîrokeke kevin ji Gervanê Firensî Pojolat bide bibîrxistin⁸⁰:

"Di Hêrişa Hafîz Paşa de di sala 1837 de Serokê Eşîrekê di Sî salên xwe de hate berdestkirin. Ew Merovekî pîrî sipehî bû û wî hevsarê kar û baran bi xurtî ve di nava destên xwe de dida bigirtin. Ew bi Peyên xwe ve pir serbilind bû.

Wî got: Ez bi carekê ve Begekî Kurdîyî din di ser xwe re nahêlim bête bidîtin, ji yê ku hîç pêwendîyek ligel me de nayête bidîtin.

Wî ev peyva hanê pir bi serbilindî û şahnazî ve her û her dida bivegerandin ...

Ligel wî de bi dirêjîya Du rojan hate bihewildan, lêbelêjî wî hîç bîr û bawerîya xwe bi carekê jî ve neda biguhertin û ew bi devjêberdanan ji Peyên xwe ve nehate birûniştin. Wî di vê pêla berdestkirinê de li ser xwe de qalûna xwe dida bikişandin. Di roja Siyem de Paşayê zordar birûniştina wî di teşteke tije de bi ava germ ve date bifermankirin. Lêbelêjî tevliwêjî Kurdê Mêrxas xurt ma û wî li serxwebûna xwe de tanî mirinê date biparastin".

Ez rê bi xwe ve didim bidan, ku ez li vê derê de bi şêweyekî cuda ve rûdaneke din li ser mêrxasiya Kurdî de dixwazim bidim bipeyivandin. ya ku min ew bi herdu çavên ve dane bidîtin:

Weha Serokê Eşîra Şikakan Cafer Axa li herema Çîxîrîkê (Selmasê) de berî Panzdeh salan li wir de dijya. Wî bi carekê jî ve pêt bi Desthilatîya Farisî ve nedida bikirin.

⁷⁹dibe, ku têgihîştina Oldarîyî kurdan wan ber bi beşdarbûna wan ve di cengê de bide biajotin. Lêbelê evaya jî bi xwe jî ve tanî radeyekî têtê bikin, ku ew bes û bi tenha ve li ser erdên û Zevîyên xwe de didin biparastin, ya ku Rêstika nuh dixwaze destên xwe bi ser wan ve bide bidanîn. Derbarê cenaga 1826-1827 de Avîryanov bi rastî ve dibêje, "ku Kurdan li ber Serdarê Yerîvanê de ne didan, lêbelê wan li ber azdîya Welatê xwe de didan bidan".

⁸⁰Ji xwe re li Lêrç de, Bergê yekem, R. 30 bide bitemaşekirin.

Hin caran wî xwe ji çiyê ji bona raw û rûtkirinê ji bona nava dol û deştan dida biberdan. Lêbelê cihê sersûranê bû, ku Xelkên Hejar û Perîşan bi çavekî pirî dildar ve lê didan bimeyzekekirin; jiber wî bes û bi tenha ve Dewlemend didan birûtkirin û hinek ji malên wan bi wan Perîşanan ve dida bidan.

Serdarîyê destên xwe ji bona destekên sertewandina reweştî kevnar date biavêtin, weha wê ew ji bona parastina ser sînor date bidestnîşankirin. Weha Axe bi vî karê ve li rastê de hate bineçarkirin. Di pêşîya pêşî de ew bi vê destnîşankirina Mîrî ve pir serbilind bû, lêbelêjî pêlek dirêj jî di ser vê de nehate biderbaskirin, wî dev ji vê destnîşankirina hanê date biberdan û careke din ew ji bona rewešta xweyî berê hate bivegerandin.

Min bi herdu çavên xwe ve şerên nameyên veketî di navbera Cafer Axa û Wênerên Desthilatîyê de date bidîtin. Li nik Cafer Axa de Sikretêrek nebû, ku wî bi Zimanê Farisî ve dizanî bû. Wehajî jibervêjî bi şevê jî ve wî bi regekî dizî jî ve ji bona Şairekî Farisîyî pîr dida bibangkirin, ew bi xwe jî ve Nivîsvanê li nik Walîyê Farisî de bû û hilgirê nameyên wî bi xwe bû. Vî Mîrzayê hanê bersiva nameyên wî dida bidan, ku bi hîç corekî ve ligel dawxazên dilê Cafer Axa de nedihatîn bilihevhatin. Wî bi xwe jî ve bersiva wan nameyên bi şevê ve ji bona Walî bi rojê ve dida binivîsandin. Ji bedbextîya wî di çûneyeke wîyî şevê de Peyên Walî ew datin bigirtin. Wan tiştê hebû û nebû bi serê wî ve datin bianîn.

Weha Ostandarê Ezirbêcanê piştî sûdxwarina wîna bi Quranê ve Cafer Axa bihatina xwe ji bona Tebrîzê pê hate birûniştin.

Min bi herdu çavên xwe ve Serokê Kurdî ligel Heşt Pesevanên wî de dît, yên ku ew di yek rêzê de bi qayîşên rextên xwe ve hatibûn bidarvekirin.

Lêbelêjî tevlivêjî Kurdan li ser aramîya xwe de xwe datin biparastin û wan çavên xwe ji Axayê xwe bêhnekê nedan birandin. Wan xwe li dora wî de di bazinekî de bi rêxistin ve bi ser hev ve dane bikirin û destên wan li ser lingên tivingên wan de bûn.

Lêbelêjî tevlivêjî wan nikarîbû jîyana Cafer Axa bidana biparastin, jiber ew bi bêbextî ve li ser nêrdewana Ceneralê Ostandar de hate bikuştin. Ceneral ew dabû bimêvankirin, da ku

ew xatirê xwe jê bide bixwestin. Vîlika bêbextîyê jiberê de hatibû bidanîn. Jiber ku Axe bi çend Sedan ve ji Çekdarên xwe dihate bidorkirin, weha Pasevanên Kurd dest bi berdana gulan ve dane bikirin, piştî ku wan bi çavên xwe ve mirina Serkê xwe dane bidîtin, ya ku pir xurtî di nava cerk û hinavên wan de date bikêrkirin,

lêbelê tevlivêjî ew li ser xwe de man. Ew ji bona derve nehatin bibezandin, lêbelê ji hundûr wan liberxwedana xwe dane bikirin. Vê liberxwedana hanê tirs û lerzeke pir xurt di nava dilê Peyên Ostandar de date bixistin.

Jimareke pir ji Mirovan hatin bikuştin û Kelexên wan li serdabê de hatin biraxistin. Tevî ku jî gule pir dihatin bibarandin, wehaji Kurdan dikarîbûn bêtin biderketin û ew bi Xwedîyên xwe ve bêtin bigihaştin. Hiç nema bû, ku Kurd jî di vî şerê hanê jî de Ceneral jî bi xwe jî ve ji bona nava destên xwe jî bidin bidîlkirin. Lêbelê ji her çar alîyan dor li wan de hatibû bigirtin; jibervêjî wan xwe di odake vala de dabûn bigirtin û tanî tarîya şevê jî şerê xwe wan dane bikirin.

Di dîwarê odê de kunek dihate bidîtin, ji ya ku lûla sobê tere dihate biderbaskirin. Weha Kurd bi ser milên hevdu ve hatin bikevtin û wan kun datin bivekirin û Hevalên xweyî Birîndar tere dane biderbaskirin û di pişt re yek li dû yê din di kunê re ji bona ser ban hate biderkevtin. Weha ji wir wan xwe di ser banên Cîranan re, di nava kolan û baxan re dane birizgarkirin.

Wetov bi vî rengê pirî gernas ve wan dikarîbû xwe ji bajarê Tebrîzêyî mezin bidin biderxistin.

Di sibeha roja din de Ceneral bi dû wan ve hate biderketin, lêbelê Kurdan jêre tepek dabûn bidanîn, ku wan tede dikarîbûn wan bidin bixapandin û biserdejî tevan bidin bidîlkirin. Wan ew ligel xwe de bi hespên wan ve tanî gundê Çîxrikê dane birakişandin. Weha bi vî rengî ve Şeş ji heştan ji Peyên Axê hatin birizgarkirin. Herdu Peyên din ligel Cafer Axa de hatin bikuştin û ew ligel wî de li ser dergehê Qesra Ceneralê Ostandar hatin biwerîsvekirin. Weha Rojnameyên rojaneyî cihî di roja din de pir bi ser bilindî ve li ser vê siyaseta hozanîyî hanê de datin binivîsandin.

Weha di piştî derbasbûna pênc salan de li ser vê rûdana hanê de ez li Kotûrê de ligel wan hemû Kesên di wî şerê hanê de beşdarkirî hatim birûniştin. Weha min pir tişt ji wan date bihîstin, ji yên ku min di wê çaxê de li Tebrîzê de nikarîbû bida bitomarkirin.

Ev mêrxasîya wehayî Kurdayî bêqam û ev şeweyê wanî hanê li ser her Kesekî de dide bineçarkirin, ji yên ku ew dixwazin li dijî wan de bidin bikarkirin, di pêşî de divê ew ji wan re ji xwe re hezar û yek vegirtinê bide bidanîn.

Wehajî ne bi xurayî jî ve em li nik Firs û Turkan de vegerandina gotina Pêşîyan li nik Ereban de dibînin "Ku Kurd desteyekî ji Cunan têtin bidîtin".

Jibervêjî bi xwe ve ew xwe azad dibînin, ku ew bi hemû pêrabûnên pêşekîyê ve dibin bipêrabin rê bi xwe ve bi rabûna hemû şeweyên fen û xapandinê û bêbextîyê ve dijî Kurdan bi xwe ve didin bidan.

Piştî Serhildana Şêx Ubey-Dula Serleşkerê Farisî Emîr Nizam ji bona Serokê Kurdan Hemze Axa date bibangkirin⁸¹ û wî jê re bi Quranê date bisûndxwarin, ku ew ne bi wî ve û ne jî bi Peyên wî ve tu bêbextîyê nade bikirin, tanî ku ew li ser rûwê zemînê de tête b saxkirin.

jibervêjî ew di nava çadira xwe de di nav goncalekê de xwe dabû biveşartin, ya ku ew ji bona vê mebestê hatibû bikolandin, gava ku wî ji bona Hemze Axa ji bon nik xwe date bibangkirin. Gava ku Hemze Axa ji bona nava çadirê hate bikevtin, Mîr Nizam nîşan date bidan, wê çaxê gulak hate biberdan çadir date bidirandin û Hemze Axa hate bikuştin. Weha Mîr Nizam ev kar û barê hanê bi vî rengî ve date bidiyarkirin, ku wî sozê xwe date biparastin û hiç wî bêbextî nedaye bikirin; jiber wî dabû bigotin, ku ew tu bêbextîyê ligel Hemze de nade bikirin, tanî ku ew li ser rûwê zemînê de maye. Wî gava ew karê hanê hate bikirin, ew li jêr zemînê de dihate bidîtin. Wehajî bi vî rengî ve bi bêbextîyeke wetov jî ve li Miyan Duab de Merovên Serokên Eşîran hatin

⁸¹Ew bi xwe ve ji Kurdên Garûsê tête bidîtin. Weha Ismaîl Heqî Paşa, ew bi xwe jî ve kurd bû, li Turkîyê Tevgera kurdan di heftêyî de ji sedsalî çûyî de date bitemirandin.

bikuştin, ji yên ku ew di Ahenga Cejnê de hatibûn bimêvandarîkirin.

Herwehaji bi vê rêya hanê ve bi xwe jî ve Yezdan Şêrê bi nav û deng jî ve hate binabûdkirin.

Ji van tevan bi carekê ve em dikarin bidin biencamkirin, ku pêkhatina canê bê baweriyê li nik Kurdan de beramberî her tiştê Biyanî tete biditin, ji yê ku ew ji derve pê tete biberamberkirin û herwehaji lihevnekirina wî ligel Rêxistinên Siyasî jî de tete biditin, ji yên ku tiştên derve di nava wan de aliyekî pir mezin di rastiyê de didin bipêkanîn.

Son Çavdêrê jiyana kurdan û Karnasê bi rastî ve di kar û barên wan de dibêje:

"Metirsîya her dem li nik Kurdan de bawerî pêneanîn, mêrxasî, sivikîya bêdawî û şiyarbûna pirî bi pêşketî ve dayite biafirandin".

Ez wê pesinandina dawî ji bona Kurdan didim bipiştgirtin, gava ku lihev hate rast hatin, ku ez ji bona wî cihî çûm, ji yê ku ez di cara pêşî de berî Sê salan lêdihatim biditin. Li wê derê de wan ji min didan bipirskirin, ma ka hespê teyî kevin li ku maye? Di pişt re wan hemû nîşnanên wî tiştên din ji min didan bipesindan, ji yên ku min ew ji mêj de dabûn bijibîrkirin.

Hîç gûman tede nayête biditin, ku tiştên min niha li nik wan de dayite biditin, pir ji yên çuyî gewretir bikêrtirin.

Li nik Kurdan de karîneke bêqam ji bona çûna nivê nava tiştan tete dîtin. Ew li her rûyekî de bi guhpêdaneke pirî kûr ve û bi gûman ve lê didin bitemaşekirin.

Her carekê ku min ji nû ve serdana Kurdan dida bikirin, li nik min de li ser wan de wêneyên nuh di serê min de dihatin biwergirtin, ku bi dehan çav ve wêneyê min ji xwe re ew didin biwergirtin.

Kurd ne sistin û ne jî bêmejî ne, lêbelê li nik wan de karînen têrkirî ji bona pêşvexistina Zanyariyê û Zanebûnan di nava wan de nayêtin biditin⁸², Sebeb jî bi pîrbûn ve di reweşta Serokên wan de

⁸²Kurdan di demên derbasbûyî de ji bona Musulmantîyê pir Zanistvan Abû El-Fida, Al-Idrîs, Zanistvanên Oldarî û Xweşxuwannan dane bipêşkeşkirin. Ji xwe re li Danînen Lêrç û Mar bide bitemaşekirin.

tête bidîtin, ji yên ku ew didin bibawerkin, ku zînetê qenc û baş bes û bi tenha ve di fêrkirina yariyên Leşkerî de tête bidîtin; jiber vê jî em dibînin, ku Xort ji bona kêfê di rojekê de du sed fişekan didin biberdan⁸³.

Weha divê ku em xwe nedin bijîbîrakirin, ku hin caran wan dikarîbûn di zanebûnê de biserketinên pir bi lez ve bidin bixuyanîkirin. Ew di warê zimanan de pir baş dizanîn. Pîrbûna wan jî bi zimanê Turkî yanî Farisî dizanin. Herwehaji Evserên Kurdan zimanê Firensî nedabûn jîbîrkirin, yê ku wan ew dûrî Firensa li dibustanan de pê hatibûn fêrkirin. Pir caran hinekan ji wan dixwestin, ku ew ligel me de bi Firensî bidin biaxivtin.

Weha gava Oskar Man serî li Sawçepaxê (Mehebad Cuma) de dabû, Mîrza Cewad ligel wî de diçû û dihat. Wî bi lez û bez ve dikarîbû bi Elemanî ve bida biaxivtin, di pişt re ew ji bona Berlînê çû û li wê derê de wî dikarîbû hinek mal li ser Peyvên giştî de ji xwe re bide biserhevdan, ji yên ku wî bi zimanê Elemanî ve li ser Kurdistanê de ji bona kom û rêxistinên cuda dida bidan. Herwehaji li bajarê Sawçepaxê de bi xwe jî min Merovekî Kurd date bidîtin, yê ku wî du caran serî li bajarê Nijnî (Gorkîyî niha de -M. Xeznedar) dayite bidan û di bazarê wê de ji xwe re wî dayîte bibazarganîkirin. Ew bi zimanê Rusîyî Xelkê pir dizanî. Lêbelê Kurdên, yên ku wan ji xwe re li Istenbolê yanî li derve de dane bixwendin, ew xwe di rêza Hemsayên xwe de ji Zanevanên Turkan didin bidîtin.

Herwehaji jêhatîbûna remana Kurdan jî di evîna wan de ji bo serûştê Kurdistanê tête biderkevtin. Ev erdê hanê di dîdara Ciyografîvan de bi xwe vr ew Welatê serûştîyê bi xwe ye. Têde tehtek, yanî dolek, yanî darek bi tenha xwe ve nayête bidîtin, bêyî ku jê re bi her awayekî ve navek neyête bidîtin, ku ew bi evsanekê ji evsanan ve neyête bigirêdan.

Weha di sala 1914 de gava ku em li Jêrbûn, pir bi dujwarî ve dihate bidîtin, ku em navên hin ji rêzên çiyar yanî çeman ji Ereba

⁸³Ew bi her awayekî ve li nîşanê de didin bidan. Min bi xwe ve Simkoyê bi nav û deng ve date bidîtin, gava ku wî xertûşekî vala bi şaxekî darêyî livandî date bigirêdan. Weha wî jî dûrbûna 15 gavan li nava nivê xertûşê de date bixistin.

û Ehwaran bidin bigirtin, lêbelê di derbasbûna me de ji bona nava Kudistanê her tişt hate biguhertin. Her Merovek dihate bipeyivandin. Têrdikir, ku tu ligel Xortekî rûgeş de bête bigihaştin, yê ku wî şivanîya kerfîyê pezên xwe dida bikirin, ku peyv ji nava devên wî dihatin bibarandin, bêyî ku ew bêtin bidawîkirin: li bin tehta filanî de Pîrekekê xwe ji nava devên guran date birizgarkirin û lata din jiber vê yekê hate bişikenandin: gava ku du Sipahên Dujmin li wê derê de bi hev ve hatin bigihaştin. Her Serekê Leşkerekî Peyakî xwe ji bona naskirina rewşa Dujminê xwe date birêkirin. Di rêya lihevraştandinê de herdu Peyan li nik wê lata hanê de serên wan li binguhênhev de hate bikevtin. Weha wan date biryarîkirin, ku ew li wê navê de şer û cengê ligel hevdû de bidin bilidarxistin.

Weha yekî ji wan xwest wê lata hanê ji xwe re bide bihildan, lêbelê ew hate bişikenandin û gava ku Hemberê wî xwe bi serde date bidadan, çavên wî hatin birijandin ...hd...

Kurd pir ji henekan didin bihezkin û ew bi dilbijandina naskirina nûçeyan ve têtin bipesinandin û ew pir fortên xwe bi jiyana xweyî serfiraz ve didin bidan.

Yên, ku wan li ser Kurdan de dane binivîsandin, pirin, lêbelê kêma Kesan ji wan li ser vê jînê û Kesîtiya Kurd de li ser xwe de lêdaye bivenerandin. Weha pir ji Gervanan, ji yên ku wan ligel Kurdan de daye bidan û bisitandin, li ser pir alîyên başî de di wan de dane bidîtin û binivîsandin.

Lêbelê tiştê li nik Kurdan de bi renekî giştî ve tete dîtin, ew bi xwe ve alîyên bed bi xwe ve dide biderxistin. Rewşene, ku Mirov nikare wî ji xwe re bide bigirtin; jiber ku ew ne ji têgihîştineke fireh tete biderketin û neji bi nimûneyên pir ve têtin bipiştgirtin. Tevlivêjî Merov jî nikare alîyên reş di Sinciyê de di jîna Kurdayî Serdema niha de bide binayînkirin. Kurd pir bîntengin.

Son di vî babetê hanê de dibêje: Jimareke ji Peyan li ser rê de bûn û ew ligel hev de li ser alîyê hilata sitêra gelawêjê de ji xwe re diaxivtin, Lêbelê berî sitêra gewrî sipî xwe bide bihilatin, du yanjî sê Peyan xwe di nava xwîna xwe de didan bivegezandin.

Rojekê ji rojan min li Kêle Şînê û Sîdekan de dîdareke pîrî xerîb date bidîtin. Pîrekek Kurd li ser kenarê rê de ji xwe re rûniştî bû û wê çavdêrî dida bikirin. Lêbelê Kurdê dilxweş li ser

çogên xwe rûniştî bû û wî ji xwe re sitiran digotin û ciwangê wî bi barekî giran ve barkirîbû û ew ji xwe re li ser kaş de hatibû birawestandin. Merovê Kurd rabû ser xwe û wî xwest, ku ew ciwangê xwe bide biajotin, lêbelê ciwange ne dixwest, ku ew bi lez ve here. Weha Xwedîyê wîyî bînteng destên xwe ji bona kevirekî mezin date biavêtin û ew li ser çavên ciwangê xwe date bixistin. Lêbelê pêleke dûr pê neçû, tanî ku ew li vî karê xwe de hate bipoşmankirin û wî dest bi libergerandina ciwangê xwe ve date bikirin.

Wehajî divê ji bona reweşta heyfhilanînê û hin caran jî dirbûna wan di vî babetê hanê jî de lê bête binîşandan. Kurdan yeyek ji Mujdevanan li Sawçexplaxê (Mehebadê Cuma) datin bikuştin, ne ku wî gunehê dabû bikirin, lêbelê jiber wî ji bona Ostandarê Serdarîyê yê Berpirsiyar ji bona parastina Ewropîyan dev avêtibû. Ew bi vî karê hanê ve rabûn; jiber zînetê giştî ne li qazanca wan de bû.

Ez bawerdikim, ku Merovê Kurd mîna yê Albanî di vî babetê de tete bidîtin, ku ew xweşîya xwe di derxistina hêza xwe de di rêya gulê xwe re dide bidîtin⁸⁴.

Herwehajî ew bi vî livandina bi lez ve serê wî tete bidagirtin, ya ku ew bi guleyekî ve dikare Merovekî pîrî xurt bide binabûdkirin.

Weha bi vî rengî ve carna rewşên pîr dilşikestî têtin bipeydakirin. Wehajî Sikretêrê Ingilîzî Mister Hubard Endamê Encûmena nîşnakirina sînore Turkî-Farîsî di sala 1914 de hate birîndarkirin, gava ku ew ji xwe re ji bona berdana bayekî jiberguhê xwe dihate bigerandin⁸⁵.

Weha gava ku em li ser pirsên kuştinê de didin bipeyivandin, ji yê ku ew pîr caran di nava Kurdistanê de didin birûdan, divê em

⁸⁴Ji xwe re kar û barên A. A. Başmakov li ser Albanîyan de bide biberamberkirin.

⁸⁵Wehajî ji xwe re ligel vî rûdana bi nav û deng ve bide biberamberkirin, ya ku Şûnnasê Elmanî V. Bilk 1898 dide bibîrxistin, ya ku ew tete jiber mîrxasîya xweyî bilind ji kuştina xwe hate birizgarîkirin, tevî ku ew jî bi xwe jî ve çekdar bû. Kurdan jî durbûna çend gavan gule li ser dane barandin. Raportê Şahbender Mayîviskî.

70 KURD

li wan de ji dîtina deverê û ne ji dîtina Ewropî lêbidin bitemaşekirin. Weha xuyanîya kuştinê ne ji nîşanên bi Miletên Nîşankirî ve têtê bigirêdan, lêbelê ew encamkirineke ji nîrên giştî û ji nîşanên xwîna germî jêrî ve têtê bidîtin. Weha ji me re ji bona nîşandana amarên Albanî di vî babetê hanê de pêwistî pê nayête bidîtin. Lêbelê jî gerjî ku em li Qefqasîya li nik xwe de lêbidin bitemaşekirin, dê emê bibînin, ku her sal 1500 rûdanên kuştinê xwe didin birûdan.

Lêbelê li herema Ilîzabês Pol 389 Rûdanên kuştinê hatine birûdan⁸⁶, yanî her roj yek Ten dihate bikuştin. Weha tê bêje, ku ev kuştina bi komel ve ne bi kuştinê ve têtê bidanîn; jiber vê jî Kesek wê nade bibîrxistin. Weha jî ez didim bibawerkirin, ku ji dadweriyê têtê bidîtin, ku divê hin bîr û bawerî di vî warê hanê jî de bêtin birastkirin.

Weha divê Merov çavên xwe li ser nede bigirtin, ku li nik Kurdan de dilbijandinek têtê bidîtin, mîna ya ku yekekî ji Danervanan bi hozanî ve dayîte bipesindan: "Komonistî...gava ku peyv li ser Xwedanîya Yekî din de têtê bikirin". Min carekê bi herdu çavên xwe ve ji dûr talankirineke Kurdan di nîvê rojê de ji bona ser gundekî li Selmasê de date bidîtin. Weha Cotkarekî ji xwe re kerîyekî pez dida biçêrandin. Kurdan hêrîş bi ser wî de datin bidadan û min bi dûrbînê ve ji xwe re li wan dida bitemaşekirin, bê ka çawa wan ew kerîyê hanê ji xwe re ber bi çîyê ve didan biajotin.

Lêbelê bê ka çî li gund de ji pêrabûna ve talankirine têtê bikirin, ez dikarim ji dîtineke xweyî din bidim biderxistin. Weha di sala 1911 de min xwe li gundê Kengerlo (li Selmasê) de dida bidîtin, gava ku hewarê date bidestpêkirin.

Lêbelê ji xweşbextîyê hewar bi derew ve hate biderketin. Xortan tevaya terş û pez li ser hevdû de datin bicivandin û Mirovan xwe li piş kozan de dane biveşartin. Lêbelê Pîrekan xwe ji bona nava kolanan didan bibezadin û zûre zûr bi wan ve dihate bikevtin. Li vê derê de ez dikarim ji bona nava serê xwe bidim bixistin, bê ka dîdar çend bêqam li nava gundên Ermenîyan de li

⁸⁶Salnama Qefqasî sala 1910 de.

Turkîyê de bi tirs û lerz ve dihate biderkevtin, nemaze gava ku em bizanibin, ku Xelkê li wê derê de hîç liberxwedanî nedane bikin⁸⁷.

Tevlivêjî li ser me de divê, ku em li pirsê de ji aliyekî din de lêbidin bitemaşekirin, ku talankirina di nîvê rojê de ew bi xwe ve nîşana diyarî genîbûna wan Rêstikên Serdarîkirinê dide biderxistin, ji yên ku di bin siya wan de rûdanên wetov têtin bidîtin.

Ma gelo dê çî li Qefqasîya û Turkimênya bihata bikin, ger ku desthilatîya Rusî û yasayên wêna ji nava wan bihatina bihilanîn?

Jiber vê jî rastîya jînê tiştên din ji bona parastina xweyîtiyê dayite biafirandin. Weha pêrabûnên hatin bikin, da ku liberxwedana dijî şer û hêzê ji bona qencîyê li Kurdistana Turkîyê de bête biguhertin, û xurttirîn tişt jî ji bona vê têtê bidîtin, gava ku liberxwedana Merovê Nemusulman di bin Serokîtiya Eşîreke Xurt de têtê bikin. Weha her gav û çax karên wisa ji bona encamên pir bi dilşikestî ve têtin bidawîkirin û ew bi xwe ve li nik Rêbir û Çetan de her û her bisergêjî û ketina wanî bêqam têtin bidawîkirin.

Jibervêjî pir Xelkên Ermenî û yên Aşûrî jî ji bona nava Êlên Kurdan hatin bikevtin, da ku ew xwe ji vê zordariya hanê bidin biparastin⁸⁸.

Lêbelê di derbarê dizîyê de Kurd pir bi başî ve rêyan didin binaskirin, ji yên ku bi wan ve Diz têtin bigirtin û pir caran jî bi Dîz ve bi xwe jî ve tişt bi wî ve têtin bigirawêkirin.

Weha dizî û talankirin pir caran jî bi xavbûneke bêqam ve têtin bikin⁸⁹.

⁸⁷Ji xwe re ligel dîdara dilşikestî de bide bibamberkirin, ya ku ew ji bal Şahbender Mayîviskî di pesindana xwe de ji bona herdu Wilayetên Wan û Bedlîsê dide binigarîkirin. R.61

⁸⁸Weha ji bona nimûne Bedîrxan Beg li Mergêver de, Mutîû Elah li Moqsê de, Hisên Paşa li Edîl Cîwaz de di sala 1895 de, Qayîmeqam Hacı Xan li Nordûz de di sala 1898 de ..hd... Wehajî İbrahim Paşa jî (Şarwêran) ligel Serbirina Ermenîyan de nehate beşdarkirin.

⁸⁹Ji bona beramberkirin û dana remaneke giştî li ser endaziya Xelkê de bi nêzikî ve li Kurdistanê de ez vê rûdana tê ji ya Berpirsiyarê Mîriyî Rusî didim bibîrxistin. Ev Rûdana hanê bi Fileyên Musilê ve li nêzika sala 1880 de têtê

Weha carekê ji caran Rêberê min li ser piya de diçû, ji nişkêve wî xwe ber bi pêş ve date bibezaandin û ew li ser pişta kerekî xumrî de hate bizîvirandin. Piştî derbasbûna du demjimaran Xwedîyên ker yên rast û durûst hatin û bê hîç qîje qîj û pevçûn kerê xwe ji wî dane bisitandin.

Lêbelê li Pişder de dujminatî di navbera Rêberê me de û di navbera Kurdên Xelkên cih de dihate bidîtin. Wan di tarîya şevê de deh ji hêstirên me ji xwe re dane bidizîn, ku nêrxê her yekê ji wan 200 rûbil dihate biderketin.

Weha em neçarbûn, ku em bi vê rûdana hanê ve Desthilatîyên Turkan pê bidin biagehdarkirin. Weha bi lez û pele ve wan dikarîbûn Diz bidin binaskirin, lêbelê bes û bi tenha ve heşt hêstir li me de hatin bivegerandin⁹⁰. Ez ji xwe re gûmandikim, ku wan du hêstir nala xebata xwe ji xwe re ji bona xwe datin bihilanîn.

Wehaez dikarim bidim bigotin, ku dizîtî di nava çiyayên kal û rût de pir bi gelekî ve ji dizîtîya nava bajaran deha dujwartir tête bidîtin.

bigirêdan: "weha dibû, ku tiştêk ji ser masê dihate biwindakirin. Min ew Mîrovê wê çaxê li wê derê de bi bîra xwe ve dida bianîn. Min Yarîderê xwe ji bona nik wî Merovî dida birêkirin, wî xweser ji bona min Diz û tiştên windakirî ligel wî ji min re dida bianîn. Diz bi ken ve digot: Min evaya bi xwe ve ji xwe re ji we dabû bibirin".

⁹⁰Ez li vê derê de naxwazim biserketina Turkan di vî warî de bidim biderxistin; jiber di nava van hereman de bigir tu Desthilatîya Turkan nayête bidîtin. Qayimqam ligel jimareke Cendirmên xwe de li Qele Dize nala lédorgirtvanan diji. Lêbelê biserketina lêgerandinê li ser dizîyê ew bi xwe ve bi dilxwazîya Serokên Kurdan ve tête bigirêdan, yên ku wan dixwest, ku ew kêra xwe beramberî Encûmenan û herwehaji li ser hêviya Wênerê Turkan de bi xwe ji ve bidin biderxistin.

Derîyê Heftem

Rewşa Pîrekê -Pêwendî ligel Miletên din de- Pirsiyarîya Kurd

Lêgerandina li ser rewşa Pîrekê de pirî bi girngî ve ji bona nîşankirina Sincîya her Miletêkî têtê bidîtin. Wehajî bi vî rengê hanê jî ve bi Kurdan jî ve ev jî têtê bigirêdan. Ew ji hemû Miletên Musulmanî din bêtir di vî warê hanê de nermtir têtin bidîtin.

Pîrek û Keçkên wan bi kar û barên malêyî pirî sengîn ve pê têtin birabûn. Ew avê ji kanîyan didin bikişandin. Ew xwe bi çiyayên bilnd ve xwe didin bihilkişandin, da ku ew bêriya xwe bidin bilidarxistin û ji xwe re dar û êzingan bi serhev ve bidin bidan. Ligelvêjî û bi serdejî ve her û her ew Zarokên xweyî biçûk li ser pişta xwe de didin bihilgirtin. Ew wan bi pişteke pan ve li ser pişta xwe de didin bigirêdan⁹¹.

Pîrek bê çarçefin. Ew li civatan de bi mêrxasî ve û bi bêşermezarî ve rûdinên û herwehajî piranîya caran jî ew ligel Mirovan jî de gift û goyê didin bikirin.

Son dibêje: "Bêtir ji carekê Kevanîya Malê pêşewazî li min de daye bikirin, gava ku Mêrê wê li Malê de nedihate bidîtin. Ew ligel min de dihate birûniştin û ew ligel min de dihate bipeyivandin. Wê xwe bi şermezarîya derew ve yanjî bi xavbûna Pîrekên Turkî yanjî Farişî ve nedida biderxistin. Wê ji min re xwarin û vexwarin bi dilşadî û bextiyarî ve dida biçêkirin. Weha

⁹¹Şahbenderê Giştî Orlov pesindaneke pir ji bona jîrbûna Pîrekên Eşîra Cav di dema koçkirinê de dide bidan. Herwehajî ew çêrandinê di nava xaçîrêk û çivanokên tengî asê de hd.. dide bipesindan.

gava ku Mêrê wê ji kar û barên xwe dihate bivegerandin, wê ji bona rêzgirtinê ji bona min ez bi tenha xwe ve nedidam bihiştin, tanî ku Mêrê wê hespê xwe li derve de neda bigirêdan û ew bi xwe ve ji bona nava kon nehata kevtin".

Hîç perdeyek di navbera Keç û Xortan de nayête bidîtin. Ew hevdu pir bi başî ve didin binaskirin. Hevdûanîn di navbera wan de bi lihevhatin ve têtê bipêkhatin. Dildarîya wan pir bi hestkirineke romantîkîyî pirî fireh ve têtê bizalkirin.

Weha carekê rûdaneke pirî xerîb li Sawçeplaxê de jiberî bîst salan ve hatibû birûndan. Weha Keçeke Ewropîyî genc hatibû biberdestkirin û ew di pişt re hatibû bimusulmankirin. Pir pêrabûnên valayî ji bal Şahbender û Dê û Bavê Kecê hatin bikirin, lêbelê wê hîç nexwest, ku ew ji bona Welêt bête bivegerandin û ew li nik Mêrê xwe de hate bimayîn⁹².

Jinberdan li nik Kurdan de bi tiştêkî pirî sade ve têtê biderkevtin û ew bi xwe ve pir bi lez û bez ve têtê bikirin. Weha gava ku ew ligel hevdu de didin bixeberdan, pir caran ew dibêjin, ger ku ev yanjî ew tiştê hanê neyête bicihanîn, jinên wan ji wan têtin biberdan. Ev tevde pir bi sadebûn ve têtê bikirin, lêbelê kêleke din di pişt re poşmanî, derd, kul û jan di nava cerk û hinavên Mêr de xwe didin bikolandin. Wê çaxê, wê hingavê gewretirîn bextiyarîya Mêr têtê bidîtin, ku ew careke din ligel Jina xweyî kevin de bête bivegihaştin. Lêbelê evaya li gora fêrbûnên yasayên musulmantîyê bi hîç renekî ve nema dikare bête bidîtin, tanî ku ew ligel Merovekî din nede bimêrkirin û ew di pişt re jê neyête biberdan.

Weha li ser de ji bona rastîyê divê em bêjin, ku ev reweştan hanê pir di nava bajaran de bi renekî giştî ve têtê bibelavkirin, lêbelê ew li nik Êlên Koçer û Rewendan de pir bi sadebûn û xavitî ve têtê bidîtin.

Li nik Kurdan de govendeke taybetî bi navê "Çopî" têtê bidîtin. Ew bi civatî ve têtê bikirin û têtê çengbûn têtin bipeyda kirin.

⁹²Wilson, Jiyana Farîsî, Çil û Bergên wan, Niyoyork, 1899 "bi Zimanê Ingilîzî ve" û herwehaji D. D. Bilyayêv.

Govendvan milên xwe bi milên hev ve didin bidan û destên xwe di nava destên hev de didin bixistin. Weha dîdar nala dîwarekî livandî têtê bidîtin û Mirovek li serê dîlanê de wê dide bigerandin.

Weha carekê yekekî ji Xanedanan ji bona xatirê min semawendeke wisa lidar date bixistin. Tevaya Pîrekên gund ligel Peyên wî bi hev re di govendê de li ser awaz û ahengên dahol û zurnê de hatin bibeşdarkirin. Vê govenda hanê tanî derengî şevê xwe date bikişandin.

Ji bona pîrekê li nik Kurdan de bêgûman Kesitîyek têtê bidîtin; jibervêjî ne bi xûratî ve em dibînin, ku navê wê ji bona paşnavê Lawê wê pê têtê bivekirin, ger ku ew bi jîrbûneke nîşankirî ve yanî bi sipehîbûneke nîşankirî jî ve bête bixwedankirin. Weha ji bona nimûne (Bapîr Şaşan) yanî Bapîr Lawê Şaşanê ye û ev Şaşana hanê jî bi xwe jî ve Dêya Bapîr bi xwe ye.

Weha jibervêjî ew bi navê Dêya xwe ve têtê binavkirin. Di vî warê hanê de pir nimûne têtin bidîtin. Pir Pîrekên Kurdan ji bona Êlan Serokîtî dane bikirin û wan di nava destên xwe de tevaya desthilatîyan dane bixistin.

Gava ku Turkan bi carekê ve herema Hekarê bi bin destên xwe ve dane bixistin, wê çaxê Pîrekekê li ser de Serdarî dida bikirin (Hartman).

Ez ligel Adile de Xanima pir bi nav û deng ve, Biya Osman Paşayê Caf li bajarê Helebçeyî biçûk de li dorhêla Sulêmanîyê de di sala 1914 de hatim birûniştin. Ew bi xwe ve ji berî çend salan Seroka rast û durûstî heremê bû; jiber Mêrê wê piranîya caran li wir de nedihate bidîtin.

Son di Qesra wêyî biçûk de bi dizî ve dibin navê Bazirganekî Farişî de demeke dirêj hate bijiyankirin. Wî li ser serdarîya vê Pîreka hanê de pir bi hêjabûn û rêzlêgirtin ve date binivîsandin. Herwehajî wî pêrejî tède sincîya pîrekî jî ji bona kirina pertel û kevanîya kar û barên malê jî neda bijibîrkirin.

Niha di vê dema me de Serdarîya Turkî ji bona Helebçe Karmendekî Turkîyî xurû dayite birêkirin. Vê jî ji bona dîrkerina Adile Xanim ji serdarîkirinê date bidîrkirin û ew niha tanî radeyekî bi xweşî ve têtê bijîyandin. Ew li ser xwe de pir bi rengê başî ve dide biparastin. Wê carekê ji bona Baregehê me

serdanek ji bona me date bikin. Ligel wê jî komek ji Bûk û Navmalîyên wê dihatin bidîtin û wê bi kêf û dilşadî ve hişt, ku em wêneyê wê ji xwe re bidin bigirtin. Wêna nameyeke sipasî bi Zimanê Firensî ve ji bona min li ser wan diyariyan de date birêkirin, ji yê ku min ji bona Lawê wê dabûn bipêşkeşkirin. Di pişt re hate bidiyarkirin, ku ew nameya hanê ji bal Xortekî Kurd de hatîye binivîsandin, ji yê ku wî Firensî li bajarê Senendec de li ser destê Mujdevanekî Katolîkî de daye bixwendin.

Malxowa Helebçe pir bi giringî ve guh bi Xanima Ewropîyî bi tenha xwe ve di nava Şandina meyî Zanistîyî hanê de pê dida bidan. Wê bi xwe û jiber xwe ve ji bona nava bargehê me serdana me dida bikin, gava ku wê ji xwe re dixwest bi me re bête birûniştin. Di pişt re Xelkên din ji bona nik me dihatin birêkirin, da ku ew ji me re mast, Tût û hêkan hd... bidin bianîn.

Rojekê ji rojan pirsên ne di cihên xwe de, yanjî kenekî bilindî şeremzar me ji xwe re nedan bibihîstin. Mana me li wir de bi rastî ve cihê kêfxweşiyê û bextiyariyê bû. Wan em ji dil û can didan bimêvankirin û herwehaji ji bona me diyari didan bipêşkeşkirin û wan ji bona me jî li ser kar û barên xwe de û li ser xewnên xwe jî de didan biaxivtin.

Kurd pir ji pîrbûna Zarokan didin bihezkin. Weha Merov li dora her Serokekî de jimareke pir ji Zarokan, deh yanjî duwanzdehan dide bidîtin. Pir caran jî Merov Kurdekî li Çiyan de dide bidîtin û ew bi destên xwe ve hêvîya pîrbûna xwe dide bihilgirtin.

Ez dîdarekê ji gerên xweyî pêşîn bi bîra xwe ve didim bianîn. Em di nava Kerwanekî de di nava rêyeke teng de dihatin biderbaskirin. Ji nişkêve ji piş çîyan li ser rê de, ji ya ku du bizin li ser wê de diçûn, du tişt hatin biderketin. Yê pêşî Kurdekî bi cil û bergên pir zîvarî ve bû, ew bi xwe ve Cotkarekî perîşan bû, ku wî di nava hembêza xwe de Menalekî pêçayî bi hin pertelên zîvarî ve dida bihilgirtin û Pîreka wîyî rûzerî dilşikestî li dû wî de dihat birêketin. Weha hate bidiyarkirin, ku Menal ji ser ban hatîye bikevtin û ziyarî pê hatîye bikevtin. Bav û Dêya wî ji bona ser Textorê gundê dorhêla xwe dixwazin wî bibin. Lêbelê gava wan em Ewropî datin bidîtin, ji yê ku ew li nik Rojhilatan de bi xwe ve hemû Textorin, wê çaxê, wê hingavê Dê bi hemû dilovanîya xwe ve xwe bi ser piyên me date biavêtin û bi maçîkirina wan ve

date bideştêkirin û wê hêvîya rizgarîkirina Lawê xwe ji me date bihêvîkirin. Di vê dîdara hanê de pir ji rastîyê û derd û jana zindî dihate bidîtin. Weha min li vê derê de gûmankirina Kurdayî giştî di tirsê û mirinê de û herwehaji gotina yekekî ji Serokên wan bi bîra xwe ve anî bixistin: "Mirina li ser nivînan de şermezari ye. Ger ku ji min re li hevdû de hate birasthatin û ez bi gulakî ve hatim birîndarkirin. Wê gava ku ew min ji bona malê bidin bihilgirtin, hîç gûman tede nayête bidîtin, ku dê tev bi carekê ve bêtin bidilşadkirin, jiber ku ez nala pêwîst hatim mirandin".

Wehaji dibejî, ku Dêyên Kurdan jî bi vê Felsefa haneyî sert jî ve pê bêtin bibawermendkirin, lêbelêjî ev Pîreka haneyî perîşan jî evîna tenikbûna dilê xwe dide biderxistin.

Weha Merov nikare bi hêsanî wêneyekî giştî li ser Sincîya Miletêkî de ji bona pir Êlan perçekirî û di naverasteke Ciyografîyî cuda de dijî bide dan, ji yê ku ew bi yekitîya Ferhengîyî lihevhatî nayête civandin, hêjî ji van tevan jî bêtir ku ew bi xwe Miletêkî hêjî bigir li ser de nehatîye xwendekarîkirin.

Bi başî ve tete bidîtin, ku em li ser Sincîya Kurdan û cudabûna tede li ser bingehê tevlihevbûna wan de bi Xelkên din re û nemaze ligel Miletên Fileh de lê bidin bitemaşekirin.

Hîç gûman tede niye, ku ev Miletên hanê tevde bi hev re di naverasteke Civakîyî yekbûyî de têtin bijîyandin û ew bi hin reweşt, rabûn û rûniştinên mîna hev ve di nava wan cihan jî de têtin bipesinandin, ji yên ku di nava wan jî de bi carekê ve jî desthilatîya Serdarîyê jî tede nayête bidîtin⁹³. Weha Kurdên di herema Sulêmanyê, Sawçexplaxê û cihên din de ew bi xwe ve ji Kurdên din dilnermtir têtin bidîtin.

Di jînê de, ya ku perçeyên cengînyî pir (nala jîyana Ezerbêcanî, Turkumanên Şîî û Ermenî) tede têtên bidîtin, ew bi xwe ve Kurdan dide bixerakirin û ew li nik wan de du berên canî dide bipêkanîn. Yekem yê ku ew lêdanê bi lêdanê didin bibersivkirin û yê Duwem ew Lawazîya Xelkê û xwînsivikbûna wan ji bona nabûdkirina wan ji xwe re didin bikaranîn.

⁹³Min bi herdu çavên xwe carekê li bajarê Kurdîyî biçûkî Seqiz de dîdarên pir dilşekestî di nava kolan û bazarên wê de datin bidîtin û li wê derê jî de hîç bi carekê ve Wênerekîyî Desthilatîyê nedihate bidîtin.

Weha tête bibawerkirin, ku hêz divê ew bi xwe ve bi dadwerîbûn ve bête bikaranîn. Evaya jî bi xwe jî ve ji Şopên Çandinîyên kevnarî tête biderketin.

Lêbelêjî tevlivêjî em nikarin vê rastîya hanê jî di warê kar de bidestên xwe ve bidin bixistin. Di dema ku Mîrov têde ji bona Mîrov nala gur tête biderketin û lawazî ne bes tenê ji bona xwedîyê xwe di nava xwe de jê re mirinê dide bihilgirtin, lêbelêjî hêjîbêtir ew bi xwe jî ve ji bona Bihêzan bêtir palpêdanê bi wan ve dide bidan, da ku ew zordarîyê bêtir bidin bikirin.

Weha Desthilatîya Dewleta xurt ew bi xwe ve dikare berjewendîyên Biçûkan bidin biparastin û ew bi xwe jî ve dikare li ser tirazûkirina di nava hêzan de bide biparastin û bi xwe jî ve pêwendîyên di navbera kurdan de û Miletên din de bide bisînorkirin.

Lêbelê Faris bi xwe ve ew pir bi lawaz ve tête biderketin. Weha ew bi xwe jî ve Xelkên xweyî Musulmanî bêguneh jî ji Kurdan nikare bide biparastin.

Lêbelê Turkî bi xwe ve ew Kurdan dijî Eremnîyan bi renekî li dûhev de her û her pal bi wan ve dide bidan û ew li nik wan de hestkirina Oldarî ji xwe re dide bikaranîn.

Weha em bi "Pirsiyarîya Kurdî" ve hatin bigihaştin, ku ew di rastîya xwe de ji sê Pirsîyarîyên Serbixwe tête bipêkahtin.

Pirsiyarîya Yekem û pirî giring bi pêkanîna Welatekî Hevbeşkirî (Yanjî heremeke jîyanîyî hevbeşkirî) ve ji bona Kurd û Ermenîyan di ayinde de tête bigirêdan. Bi pêwistî ve divê li vir de bête bigotin, ku Ermenî pîrbûnê li herema Wanê de bes û bi tenha xwe ve didin bipêkanîn û hîç jî gûman têde nayête bidîtin, ku ew bi pîrbûn jî ve bêtir pêşveketî têtin bidîtin. Ji bona wan Serokên bêtir bi Serpêhatî ve û herwehaji di nava wan jî de Zanevan têtin bidîtin. Weha hîç gûman têde nayête bidîtin, ku ewan dê bêtir di warê Zanyarîyê de bihatana bipêşveketin, heger ku Rêstikeke Dadwerî di nava wan de bihata bipeydakirin.

Lêbelêjî tevlivêjî li ser me de divê, ku em nedin bibawerkirin, ku Cotkarên Ermenî li her der û cîh jî de ji Kurdên Nekoçer ew bi xwe ve bêtir pêşveketî têtin bidîtin. Weha me berê date bibîrxistin,

ku hin heremên pirî dûr û bi çiyayên xwe ve pirî sengîn tên bipeydakirin, ku têde Ermenî dijîn û ew bes û bi tenha xwe ve bi Zimanê Kurdî ve di nava xwe de didin biaxivtin. Zîneta jînê di nava gundên Ermenîyan de ji bil zordarîyê û tirsê jî ew hêj ji gundên Musulmanan perîşantir jî têtin bidîtin⁹⁴.

Diyarîya ku ew awirê ber bi xwe ve dide bikişandin, ku di nava erdê Kurdan-Ermenîyan de Miletên cuda têtin bidîtin û evaya jî bi xwe jî ve di ayinde jî de kêrên mezin dê bidin bihiştin. Herwehajî dibe, ku ev rûdanên pirî giran û bi derd ve li dû xwe de bidin bikirin, di dema ku zîneta Turkîyê niha ew bête biavêtin, ya ku ew ji desthilatîyê û qanûnê tete bivalakirin. Ji bona çî dê Ermen û Kurd nikaribin ji xwe re "Civateke Hevkarîyî Nuh" bidin biavakirin; jiber ew jî pir heyamên dirêj de Dirwasên hevîn?

Weha Ev jî bi yekkirina Pezxwedîkirina Kurdan û Çandinîya Ermenîyan tete bikirin. Weha bes û bi tenha ve Çavdêrî û Nêta pak dikare aramîyê bide bipeydakirin. Ger ku ev neyete bidîtin, dê hestkirina Milî ji bona vexistina agirê ceng û şer bide bidadan.

Weha divê bête birûnîkirin, Ku Kurd û Aşûrî li herema Hekarê de ji çil salên Sedsalê çûyî de ligel hev de dijîn, lêbelê tevliwêjî hêjî tişteki wisa nala Serbirînên Ermenîyan nedaye birûdan⁹⁵.

Ez gûmandikim, ku pêwendîyên Kurdan ligel Ermenîyan de di demên kevnarî çûyî de pirî başbûn. Weha Nivîsvanê Ermenî Abovyan di sala 1846 de pir gotinên qencî ciwan li ser Kurdan de dibêje: "Canê şervanîyê, rastî û dilsozî, bi şiyarî ve bi pêkirina gotina Mezinên xwe ve didin bikirin, bicihanîna Sozên xwe, sitendina Tola xwe ger jî di nava Mirovan bi xwe jî ve didin bikirin, mêldarîya wan ji bona raw û rûtkirinê, rûmet û rêzlêgirtina

⁹⁴Ji xwe re ji bona nimûne ligel Gera K. N. Simîrnov de bide biberamberkirin. Ew dide bibîrxistin, ku zanyarî tanî radeyekî li nik Musulmanên çiyayî de bi pêşvekefî tete biderketin, ji yên ku ew di nava rêzên çiyayên Erminstanê de dijîn, ji yên ku ew di koka xwe de ji Qefqasya têtin bidîtin. Di vê bir û bawerîya hanê de hin ji Danerên din jî piştê lêdidin bigirtin.

⁹⁵Li vê derê de em li ser heremên Eşîrên Aşûrî de nadin bipeyivandin; jiber Desthilatî di nava destên Filan de tete bidîtin, lêbelê em li ser hinekan ji gundan li Jor û Rojhilat de didin biaxivtin.

bêdawî ji bona pîrekî, ev tevde bi hev re ji nîşanên giştîyî vî Miletê hanê têtin biderketin⁹⁶.

Ez weha bawerdikim, ku ev Nivîsvanê hanê piçekî di dîtînen xwe de bi pîrbûn ve dire. Gerjî ku ji min jî bihata bixwestin, ku ez li ser van gotînen hanê de bidin bimorkirin, dê min jî ev û bi taybetî ve li ser dilsozî û bicihanîna sozên xwe de neda bimorkirin⁹⁷.

Lêbelêjî tevlivêjî ev jî tiştekî pîrî gewreyî mezin jî têtê bidîtin, ku "Bavê Wêjeya Ermenîyê Serdema nuh jî"⁹⁸ li ser Kurdan de bi van gotînen hanê têtê bimukirhatin; jiber wî ji nava nivê cerk û hinavên xwe ji Kurdan dida bihezkin.

Rûwê Duwem ji Pirsîyarîya Kurd bi xwe ve hebûna Tevgerê Kurdîyî Milî bi xwe ye. Pîr Cemawerên mezin li Jêrî de dijîn û di navbera wan de tu Miletên biçûkî biyanî nayêtin bidîtin.

Lêbelê ma tanî kû derê dê ev Tevgera hanê bête bidawîkirin, ya ku li ser serê wê de -mîna ku ez bawerdikim- Serokên Êlên Gewre têtin birawestandin?

Pirseke pîrî dijwar hate bîkirin û bersiv li ser wê jî de pîrî bi dujwarî ve têtê bidan. Tevlivêjî bi dadwerî jî ve têtê bidîtin, ku em di xebata wan de lipênavê parastina Milîbûna wan de ji sitemkarîya Turkan, dîtînen wanî siyasî û hewildanên wan ji bona arîbûna wan pişta wan bidin bigirtin⁹⁹, da ku ew Zimanê xwe bidin

⁹⁶Abovyan Kurdan bi "pehlewana" dide binavkirin. Ji xwe re li Lêrç, Bergê yekem, R. 28 bide bitemaşekirin.

⁹⁷Tevlivêjî ez dixwazim rûdanekê bidim bibîrxistin, ku Musa Beg Deyn ji bona Deyndaran date bivegerandin, ji yên ku ew ji bona Rusya çûn, tevî ku jî li nik wan jî de hîç Belgeyek bi wan deynan jî ve nedihate bidîtin. Mayêviskî.

⁹⁸X. Abovyan, Berhevoka Rojhilat li ser rûmeta A. N. Visiloviskî de, Mosko 1914 de, "bi Zimanê Rusî ve".

⁹⁹Ji wan re bi mafe têtê bidîtin, ku ew xwe bi Arî bidin binavkirin. Bi her awayekî ve ev Nîşana hanê li ser wan de têtê bisuwarkirin, mîna ku Nîşana "Silavî" li ser Bulgaran de têtê bisuwarkirin.

biparastin û ji bona wî Elfe Bayekê û Rêzimana wî bidin bidanîn û ji bona xwe dibustanan bidin bivekirin.

Careke din jî tevî li hebûna hin ji Êlên Kurdayî li paşveketî jî de divê em bêjin, ku kurd ne ji Perçeyên nala Mirovên Bollînîz têtin bidîtin, yanjî ji yên ku ew xwedanê mejyekê yanjî laşekê ne bi pêşveketî ve têtin bidîtin, Lêbelê ew bi servajî vêjî ve tete bidîtin.

Hîç di nava mejyên wan de bergirek li ber remankirina wanî Zanyarî de nayete bidîtin. Pir ji Kurdan dibustanên cengînîyî Turkîyî taybetî anîne bidawîkirin.

Lêbelê hoyê nebipêşketina nivîsandina Kurdî bi xwe ve zalbûna Zimanê Turkî bi xwe ye. Ew bi xwe ve bi Turkî didinbi xwendin û binivîsandin û li nik wan de karineke pîrî mezin tete bidîtin, ku ew li ser tevaya têngiştan de dikarin bidin biderxistin. Pir ji Mirovên Kurdên bi nav û deng ve li Turkî û Farisê de têtin bipeydakirin¹⁰⁰. Herwehajî Kurd bi xwe jî ve bi hebûna bi hezaran ve ji Evserên Kurdan didin biderxistin. piranîya wan jî ji Sulêmanîyê di nava Leşkerên Turkan de têtin bidîtin.

Herwehajî Dîtina Sêyemî giring li ser kurdan de tete bidîtin; jiber ku ew di nava heremên Welatê Jorîyî de di Navbera Herdu Çeman de dijîn. Ji bona vê herema hanê giringbûneke wêyî mezin ji bal pêşveçûna wêyî abûrî û têngiştina wêyî siyasî de tete bidîtin.

Ew cihê rûdanên pîrî mezinin. Di wê derê re Şiva hesinîyî Dexdadê tete biderbaskirin. Ma ew dê di destên kê ve bête bikevtin?

Herwahajî tede berberîya bazirganîya Ewropî, Reweştên Turkî û tanî radeyekê jî Milîbûna Erebi tete bidîtin.

Herwehajî di dawîya dawî jî de Hebûna Aştîya me jî di Jêrî jî de tete bidîtin.

Di gava pêrabûna serçarekirina van hemû Pirsên hanê de bi carekê ve hîç gûman lénayete bikirin, ku dê ew di pirsîyarîya Kurd de pir bidin bikêrkirin û dê ew bête bigûrkirin.

Kurd ne bes tenê ew nala dîwarekê di navbera Jor û Jêrî de têtin bidîtin, lêbelêjî ew xwe ber bi Rojhilat ve ji bona Faris û di nava

¹⁰⁰Ji wan Wezîrê Gewre Seîd Paşa, Merovê Siyasîyî mezin Ismaîl Baba Zade û Mîr Nizamê bi nav û deng ve Walîyê Giştî ji bona Ezîrbêcanê...

82 KURD

tevaya çiyayên Ermenîyan de ji bona sînorên me xwe didin bikişandin.

Dê pir bi başî ve bête bidîtin, ger ku ev hemû alfyên hanê bêtin biyekkirin û bilihevkirin û Kurdan bi hersê Milyonên wan ve di nava çarçopê qanûnî de bêtin bidanîn¹⁰¹, da ku ew ji xwe re jîyaneke bextiyar û xweş bidin birabuhurandin.

Weha dê ev Pirsîyarîya hanê bi xwe ve ji giringtirîn pirsîyaran bête bidîtin, ji yên ku ew dê ji bal Rojhilata Navîn de di ayinde de bêtin biberamberkirin.

¹⁰¹Me got, ku ev Serjimara hanê xwe li ser tu belgeyên amarîyî rast û durûst pêkarkirî de nadin bidanîn. Weha bi vî rengî ve peyv li ser Serjimara Kurdan de berî cenga cihanîyî yekem tête bigerandin. Lêbelê di dema meyî niha de Serjimara kurdayî giştî nekêmtir ji uuwanzdeh Milyon Kes tête bitexmînkirin.

Derîyê Heştem

Kurd li Rusya de

Kurdên, yên ku ew li Rusya de dijîn, pirseke taybetî di siyaseta meyî hundurû de didin bipêkanîn. Cara pêşî Kurd di nava erdên Rusî de piştî Peymana Gulistan ligel Dewleta Farisî de di sala 1813 de hatin bidîtin¹⁰². Weha me herema Alîzabês Pol bi erdên xwe ve date bivekirin. Piştî hêrişa Turkumanan di sala 1828 de Kurdên Yerîvanê ji Welatê Farisê xwe bi ser me ve datin bivekirin û di dawî jî de Serjimara Kurdan li Rusya de di sala 1878 de li ser encamê barkirina wan de ji heremên Faris û Orduhan hate biducarkirin¹⁰³.

Her cara ku ceng li pişt Qefqasya de dihate bivêketin, guhpêdana me bi Kurdan ve dihate bibêtirkirin. Her û her Serokên Tevgerên cengê guhpêdana me ber bi xwe ve didan bikişandin, ku pêwendîyên me ligel Kurdan de bi aşîti ve divê bêtin bikirin. Weha bi vî rengê hanê ve ev zîneta hanê û bi taybetî ve di pêla Serheng Lorîs Melîkov 1853-1856 de hate bidirêjkirin, yê ku wî Serdarîya van tevgeran dida bikirin.

Li nik me de Çar Leşkerên Musulmanan di cenga me de beramberî Turkî de di sala 1829 de dihatin bidîtin. yek ji wan Leşkeran bi xwe jî xurû ji "400 Suwarên" Kurdan dihate

¹⁰²Yanjî bi renekî hêjî hûrtir ve piştî biserketina Tisîtisyanov di sala 1804-1805 de -Aviryayov-.

¹⁰³Ji xwe re li ser Xelkên kurd û heremên wan de li Derîyê Yekem de bide bitemaşekirin.

bipêkhatin¹⁰⁴. Di cenga Qerim de Du Leşkerên meyî Kurdî dihatin bidîtin. Yê Yekem Leşkerê Qarsê bû û yê Duwem leşkerê Yerîvanê bû. Serokê Leşkerê Duwem Cafer Axa bû, yê ku ew di pişte re hate bibilindkirin, tanî ku wî Nîşana Ceneralîtîyê ji xwe re date biwergirtin. Ew bi pir kar û barên mezin ve hate birabûn; jiber ku ew xwedanê Kesîtîyeke xurt bû û wî dikarîbû pir kêrê li ser Kurdên derve de bide bikirin.

Hemû Zarok û Nevîyên wî Mehaneyên Rûniştinê ji Serdarîya Rusî ji xwe re didin biwergirtin. Yekek ji wan Alî Eşref Axa Şemsedînov bi xwe ye, Ew niha Serekê Kurdan li Rusya de tête bidîtin û ew bi Nîşana Ceneralîyê hatîye bixemilandin¹⁰⁵. Herwehajî Leşkerê Milîşayî Kurdan jî ji 1300 Kesî di sala 1877-1878 de tev li me date bişerkirin.

Bi rastî ve ji bona vî Leşkerê hanê giringbûneke wehayî cengîyî mezin nedihate bidîtin. Lêbelê jî li ser sincîya Kesên vî Leşkerê hanê jî de pir raportên baş ji bal Serokên wanî gewre têtin bidîtin. Tevlivêjî Kar û barên vê Milîşya hanê jî pir bi súdeke mezin ve hate biderkevtin; jiber wê dikarîbû hemû kesan bide bibindestkirin, ji yên ku wan ji me re dijwarî didan biafirandin û bi parastin û aramîyê didan bibazîkirin¹⁰⁶.

Pir ji Kesên bawerpêkirî didin bixuyanîkirin, ku rewşa kurdan di niha de ne bi başî ve tête bidîtin; jiber ku ew tu xwedanîya erdan nadin bikirin. Vê yeka hanê hişt, ku pir Kurd xwe ji bona Turkîyê bidin bizîvirandin. Li wê derê de Dewlet ji bona pir carkirina Leşkerên "Hemêdî" ji wan sûd ji xwe re dide biwergirtin. Bi ser vê jî ve Kurd li Turkîyê û Farisê de cihên Koçên xwe di salê jî de şeş carî didin biveguhêstin, lêbelê li nik me de çêrandin bes û bi tenha ve ji bona du mehên havînê tête bitêrkirin.

¹⁰⁴Serdarê wê Evserekî Rusî bû û Yarîderê wî Begekî Kurd bû. Herwehajî Peyakî Rusî, Meleyek û Teterekî Berîdê jî dihate bidîtin.

¹⁰⁵Cafer Axa di sala 1876 de hate bimirin. Ji bil Malbata Şemse-dînov herwehajî Malbateke Kurdîyî din jî bi nav û deng ve li Rusya de tête bidîtin, ku ew jî bi xwe jî ve Malbata Fatih Bîgov bi xwe ye.

¹⁰⁶Piraniya van belgeyên hanê di nava nivîsandinên civînen Encûmena Şûnnasiyên Qefqasî de hatine bibelavkirin.

Pir caran em ji xwe re didin bibawerkirin, ku rûniştîkirina Êlên Koçeran bi xwe ve ew kar û barekî serûştî bi xwe ye û ew divê bête bikirin, lêbelê tevlivêjî jîyana Şivantîyê jî bi tiştêkî pirî pêwîstî jî ve tete bidîtin, da ku jîyana Çandinyê jî pê jî bi başî jî ve bête bipêşveketin¹⁰⁷.

Derbarê Kurdan de divê pêve bête bipêvekerin, ku cihên ew li dorhêla Araratê de ji xwe re jê sûd didin biwergirtin, ew ji bona Çandinîyê nayên bikêrhatin û ji aliyên din ve jîyan di havînê de li cihên nizmî dagirtî de bi golan ve nayête bihilgirtin.

Ji mêj ve pêşneyarek ji bona pêwîstîya pêkanîna Encûmeneke taybetî ji bona birêxistin û yekkirina Serpereştîya kurdan hatiye bikirin¹⁰⁸, mîna ya ku me ew ji bona Turkumanên Sitavroplîyan dayite bikirin, lêbelêjî ew pêşneyara hanê jî hêjî bê deng maye.

Pêwendîyên me ligel Kurdan ne diyarin. Ew bi xwe ve nizanin ligel kîjan Karmendî bidin û bistin; jiber Karmend bi xwe ve ew pirî pirin, yê ku ew kar û barên wan didin birêxistin. Derbarê Dadgehê ew bi xwe ve li nik me de pirî dijwar tete bidîtin û ji bona Merovê Kurd nikare bête biliberketin.

Dibustan bi xwe ve ew tiştê bi tena xwe ye, ya ku ew ji bona Kurdan bi pêwîstî ve tete bidîtin; jiber ew Miletêkî belengaz tete bidîtin¹⁰⁹, divê Merov wî ber bi zanebûnê ve bide bipêşvexistin.

¹⁰⁷yekek ji Çavdêrvanên jîyana Kurdan vê pîrsa tê dide bikirin?

Ma gelo bi pêwîstî ve tete bidîtin, ku Şivanê baş bi Cotkarê xerab ve divê bête biveguhertin?

Lêbelê divê em xwe nedin bijibîrakirin, ku Kurdên li kenarên çepî Çemê Arasê de dijîn, ew bi xwe ve Bajarvanî û Werzevanin. Ji xwe re li Yegyazarov de di tomarkirinên Beşê Qefqasiyî Civata Ciyografiya Imeperetoriya Rusî de, Belavoka 13, Perçê Duwem, sala 1891 de bide bitemaşekirin. Tevî ku Amarên têjî de bi xwe jî ve ew hatine bikevinkirin.

¹⁰⁸Cara pêşî ev pêşneyara hanê ji bal Karnas û Jirê li ser Kar û barên Kurdan de Lorîs Melikov di sala 1855 de hatiye bikirin, yê ku ew beramberî Serpereştîya Eşîrên Kurdan bi fermana Ceneral û Amîral Morayêv ve berpîrsiyar bû.

¹⁰⁹Di vê pêla meyî niha de du dibustanên Kurdî li Yerîvanê de têtin bidîtin. Herweha di vî warî de divê bête bibîrxistin, ku dibustanek ji bona Zarokan li bajarê Xoyî de li Îranê de dihate bipeyda kirin, ya ku ew di bin Serpereştîya Şehbenderê Rusî de dihate bidîtin.

86 KURD

Bes û bi tenha ve niha Xwendevanekî Kurd li Xarkovê û yê din li Kêyêvê de ji bona xwendinê têtin bidîtin. Weha li ser me de divê, ku em dergeh li ber Kurdan de ji bona ketina wan di nava Sipah de bidin bivekirin; jiber evaya ligel xwestîyên wan de têtê bilihevkin.

Sitarya Rusa di 30 gulana 1915 de

Pêşgotina Dr. Kemal Mezher ya Erebi

Gerjê ku ez jê bi xwe jê ve ji dawîya dema xwe jê bama, dê minê bianîba, jî yê ku Pêşîyan nîkarîbûn bidana bianînan.

Weha bi vê Malika hanêyî pirî diyarkirî ve ji bal Abu Ela El-Meerî Heval û Dostên Pirofîsor Minoriskî civîna Xwendekarîyên xwe datin bivekirin, jî yê ku wan bihatina Yadgarîya Heftê û Pêncan ji Zayîna wî datin bibelavkirin. (Studies presented to Vladimir Minorisky by his colleague and friends.- "Bulletin of the school of Oriental and African Studies" (University of London) Vol. XIV. Part 3).

Weha evaya bi xwe baştirîn pesin ve têtê bidîtin, jî yê ku Zanîstvanekî mêjûwî gewre nala Minoriskî (1877-1966) pê têtê bixemilandin, yê ku wî jê bi rastî jê ve Nivîtsxana mêjûwa kevnar bi ligerandinên xweyî kûr date bidewlemendkirin (Li ser Danînen V. Minoriskî Merov dikare li: "Bulletin of the School of Oriental and African studies", Vol. XIV. Part 3. PP. 669- 681: " Iranica. Publication of the University oh Tehran", 1964, Vol. 775) bide bitemaşekirin.

Minoriskî ji bona ronahîkirina alîyên pirî xweş ji Mêjûwa Gelê Kurd de di rêya jimareke pir ji Xwendekarîyên xweyî bi nex ve û bi zimanên pir cuda ve, jî yê ku wî bes û bi tenha ve ji bona vê mebesta hanê bi xwe jê ve date bitirxankirin, xwedanê destekî pirî bilind têtê biderketin. Weha lêgerandina wî li ser "Kurd" û "Kurdistan de di Insikilopêdiya Musulmantîyê de "Encyclopedie de i, Islam", Vol. II, 1927, P. P. 1196-1219, 1220-1222 bi Zimanê Firensî ve di sala 1927 hate bibelavkirin. Li ser serê Xwendekarîyên wî de (ev lêgerandina hanê bi xwe ve di çapa Ingilîzî û ya Elemanî de di Insikilopêdyaya Musulmantîyê de hate bibelavkirin. Giringtirîn tişt di vî babetê hanê de ew bi xwe jê ve

bîr û bawerîya Minorskî li ser daketina Kokak Kurd de ji Mêdya bi xwe ye, ya ku wê li nik Zanistvanên mêjûwê de guhpêdaneke gewre bi ser xwe ve date birakişandin. Weha tête bitêrkirin, ku em bêjin, ku Mêjûvanê Kurdîyî Gewre, Xwedê lêbête buhurandin, Mohemed Amîn Zekî bi xwe ve wî li ser danîna Nivîsta xweyî bi nav û deng ve "Bi Kurtî Mêjûwa Kurd û Kurdistan" dayite bgotin, ger ku xwendina wî li ser Lêgerandina Minoriskîyî bi navkirî ve neba, dê wî ev nivîsta xweyî hanê neda bidanîn. Weha ew di pêşgotina Nivîsta xwe de dibêje, ku wî piştî xwendina xwe li ser vê lêgerandina hanê de xweser date bibiryardan "ku ew bi danîna (Bi kurtî Mêjûwa Kurd û Kurdistanê ji kevnartirîn heyam tanî niha) li ser ronahîya vê lêgerandina bi nerx ve û li ser bingehê wê de û nala wê dest pê bide bikirin" li Pêşgotina Çapa Erebi de ji Nivîsta Mamoste Mohemed Amîn Zekî -Qahire, 1936 bide bitemaşekirin.

Weha ev lêgerandina hanêyî, ya ku em wê îro ji bona nava destên Xwendevanên giramî de didin bidanîn, ew bi xwe ve bersiva Pirofisor Viladîmîr Minoriskî berî mirina wî bi demeke pirî kurt ve li ser pirsê Zanistvanêyî Kurdîyî Sovyêti Pirofisor Kordêyêv de li ser bîr û bawerîya wîyî dawî de ji bona Koka Kurdan bû, ya ku ew li vir de cara pêşî tête bibelavkirin; jiber Endamê Civata Zanistîyê Mamosta Kurdiyêv xwest, ku ew koka vê gotara hanê, ya ku ew ji bal Minoriskî de hatibû binivîsandin û ji bal wî de hin rastkirin bi nivîsandina dest ve li ser de hatibûn bikirin, ji bona Nivîstxana Civata Zanistîya Kurd bide bidiyarîkirin.

Weha giringbûna vê gotara hanêyî pirî bi nerx ve di pêşîya pêşî de tête bidîtin, ku Pirofisor Minoriskî careke din piştî derbasbûna nêzîka sî salî li ser belavkirina lêgerandina xweyî pêşî de li ser Koka Kurdan de tête bivegerandin, ya ku wê gift û goyeke pirî dirêj di nava Desteyên Zanistîyê de date bivêxistin. Wî careke din xwest, ku ew li ser bingehê Zanistî û hîşmendîya himkirî de bide biderxistin, ji yê ku ew jiberê de pê hatibûbi gihastin, ku Kurd ji Nevîyên Mîdya bi xwe ve têtin bidîtin.

Wereger Dr. Kemal Mezher

Kurd Nevîyên Mîdya

-1-

Perçê Jorî Rojava ji Banîya Îranê navê Mîdya -bi Yunanî ve Media- ji xwe re dida bihilgirtin¹¹⁰. Wehajî ji me re kanîyên Arkiyolocî û Mîxî li ser wan heyamên kevnar de didin biderxistin, gava ku di vê devera hanê de Dewletên biçûk¹¹¹ û Êlên kokîyî cihê xwe¹¹² di pişt re di nava Barkirvanên nuh de datin bihilandin, ji yên ku ew bi navê Îranîyan ve dihatin binaskirin. Weha bi giştî ve du Komên ji Êlên Îranîyan : Mîd Midia û Faris Parsua, Parsa dihatin bidîtin. Di cara pêşî de di çavîyên Aşûrî de li ser hebûna Parsua de di sala 844 Berî Zayînê de û li ser hebûna Midia de di sala 836 Berî zayînê de di herema ketîyî de di navbera Jêrî Gola Ormîyê de -yanî di Kurdistana Mukriyanîyî niha de pê hatîye binîşandan. Em pir jimareke kêr ji peyvên koka xweyî Mêdî

¹¹⁰Ev lêgerandina hanê mîna xwe hatîye biwergerandin, bêyî ku hîç destkarîyek yanî veguhertinek têde bête bikin. Herwehajî me bi başî ve dît, ku em nivîsandina hemû navên ji bal Danerde bi fîpên Latînî hatine bitomarkirin, mîna ku ew di Metnê Rusî de têtin bidîtin, careke din bidin binivîsandin. Bi her awayekî ve divê li ser me de, ku em rastîya şeweyê raxistina Daner ji xwe re bidin bidîtin; jiber ew tanî radeyekî bi lêgerandina xwe ve tete bigirêdan; jiber ku ew bi xwe ve nala vegihustina bîr û bawerî û dîtinan di navbera du Zanistvanên Agehdar de li ser hemû dîr û dirêjya Mebestê de tete bidîtin. Werger Kemal Mezher.

¹¹¹Miletên Zagrosî kevin Lolo, Gotî, Kasî û yên din pê têtin biniyazkirin .Werger Kemal Mezher

¹¹²Ji xwe re li nuhtirîn Xwendekarîyên li ser Mêjûwa Mêdya de, M. Duyaknov, Mosko, 1965 û li ya Iqrar Elîyêv, Bako de, bide bitemaşekirin.

nasdikin, lêbelêjî navên Serdarên wan û tevaya mêjûwa wan bi carekê jî ve didin biderxistin, ku ew bi kêmanî ve Lawên Pismamên Farisan têtin biderketin, ger jî ku ew jî ne Bira jî ji wan re bêtin biderketin.

Bi pêwistî ve divê bête bibîrxistin, ku navê Parsua bi lez û bez ve di herema ketiyî di navbera Jêrî gola Ormiyê de hate biwindakirin û bi pîrbûn jî ve hem Parsua ji bona bêtir ber bi Jêr ve hatin bibarkirin. Weha ew di pişt re bi navê Parsa ve hatin binavkirin û herema wan Fars Pars ji bona navînîya wanî serekî hate biveguhestin. Bi servajî vê ve Mada li Jêrî Rojava de man. Wan dikarîbû hemû Dewletên cihîyî biçûk ji bona xwe bidin bibindestkirin. Herwehajî wan dikarîbûn Dujminên xweyî Sikêfiyî hatî ji Jor ve bidin binabûdkirin¹¹³. Herwehajî weke tete bidiyarkirin, ku wan jî ji bona nabûdkirina Dewleta Orarto di herema gola Wanê de daye bibeşdarîkirin¹¹⁴. Lêbelê jî ji gewretirîn biserketina Mîdyâ bi xwe ve nabûdkirina wan ji bona Dewleta Aşûrîyî Kevnar tete bidîtin. Weha Patîşahê Mîdî Kiyaxsar - Uksîtar, Huvaxsatara-¹¹⁵ piştî vegirtina Nîneva di sala 612 Berî

¹¹³Elsikîf -Ev navê vî Miletê hanê li kanîyên Erebi de bi Balaskisiyîn tete binavkirin. Ew bi xwe ve Xelkên kenarên Derya Reşî Jorî di pêla sedsalê hevta tanî sedsalê sisyan B. Z. (Berî Zayînê) de dihatin bidîtin. Zimanê wan bi Binemala Berhevoka Zimanên Hîndo-Ewropî ve tete bigihaştin. Sikîfiyan di sedsalê heftan B.Z. dikarîbûn xwe bi Asya Biçûk ve bidin bixistin û ji xwe re jî Mîdyâ û heremên Rojhilatî Derya Sipî bidin bivegirtin, Lêbelê Mîdyâ di destpêkirina sedsalê şeşan de B. Z. dikarîbû wan bi carekê ve ji vê herema hanê bide biderkirin. Wan careke din xwe ji bona cihê xweyî berê datin bivegerandin-. Werger Kemal Mezher.

¹¹⁴Orarto yek ji kevnartirîn Dewletên Navîn bû. Ew di pêla sedsalê nehan de tanî sedsalê şeşî B. Z. de hatiye bijiyandin. Wê di nava xwe de Banîya Erministanê û heremên dorhêla wê de ji xwe re dida biwergirtin. Mîdyâ di nêzîka sala 590 de di berî zayînê de Dewleta Orarto date bita ûmarkirin. Werger Kemal Mezher.

¹¹⁵Kiyaxsar-Kixisro Bi Farisiya kevnar Hofaxşatra- bi gewretirîn Patîşahê Mîdyâ tete bidîtin. Wî di nêzîka pêla ji 625 yanjî 624 de tanî 584 de di Berî Zayînê de dayite biserdarîkirin. Ew bi xwe ve Patîşahê Mîdîyî pêşî tete bidîtin, yê ku wî dikarîbû Yekitîya Êlên Mîdîyî niv Sipahîyî ji hev belavkirî bi Leşkerekî yekgirtîyî bi rêxistî ve bide biveguhestin. Weha bi vî rengî ve Dewleta Mîdî di pêla wî de dikarîbû gewretirîn biserketinên xweyî cengînî bide bicihanîn, yê ku wan bi regekî xweser ve li ser çûna rêça mêjûwa Rojhilata Nîzîkî Kevnar de datin bikêrkirin. Werger Kemal Mezher.

Zayînê de dikarîbû Xakên xwe bi lez û bez ve tanî kûrbûna nava Asya Biçûk bide bifirehkirin. Weha piştî şerê wî ligel Patîşahî Lîdya¹¹⁶ 590-585 B. Z. de sînorên Dewleta Mîdya xwe ji bona Rojava tanî wî çemî bide bidirêjkirin, yê ku niha jêre navê Qezil Irmîq tête bigotin¹¹⁷, yê ku ew bi 50 Km Rojhilatî Paytextê Turkîyê niha - Enqerê de tête bikevtin.

Weha tevaya bingehan têtin bidîtin, ku Merov dikare bide bidanîn, ku van biserketinên hanê ji bona livandineke diyar ji bona Êlên Mêdî ber bi Rojava de datin bikêrkirin.

Weha Mêdî bi xwe ve ew Avanîvanê pêşî ji bona avakirina Dewleta Îranîyê Gewre têtin bidîtin, ji ya ku wê heremên pîrî cuda di nava xwe de dida bihilgirtin.

-2-

Dewleta Mêdya nêzîka 175 salan hate bijîyandin¹¹⁸, tanî ku Avanîvanê Dewleta Faris Korş --bi Yunanî kiyors û bi rusî Kîr-dikarîbû Patîşahê wêyî paşî Îstiyag -Îştovîgo Istuvegu- nêzîka 550 B. Z. de bide bixistin.

¹¹⁶Lîdya -Yekeke ji Dewletên Rojavayê Asya kevne, ya ku wê di destpêkirina sedsalê effê berî zayînê de xwe bi Dewleteke Serbixweyê ve bi hêz ve di heremê de date biveguhastin. Cenga vêketî di navbera Dewleta Mêdya û Lîdya de bi peymanê sala 585 de di berî ayînê de di navbera herdu aliyên de hate bidawîkirin. Dewleta Lîdya li gora vê peymanê hanê de hate bineçarkirin, ku ew bi Çemê Galîs nala sînorê Mêdyayê Rojava pê bête birûniştin. Werger Kemal Mezher.

¹¹⁷Di Kevnar de ev Çemê hanê bi navê Galîs ve dihate binavkirin. Werger Kemal Mezher.

¹¹⁸Serçavîyên Aşûrîyê kevnar didin biderxistin, ku Dewleta Mêdya di heftêyê sedsalê heftan de di berî zayînê de hatîye bipêkhatin. Ev Dewleta hanê di sala 550-549 B. Z. de hatîye bikevtin. Weha Mêdya bi xwe jî xwe ve di nava erdên Dewleta Aximînê de dida bidîtin. Werger Kemal Mezher.

Wehajî ji nîşanên pêwendîyên nêzîk di navbera Mêd û Farisan de tête bidîtin, ku Korş, bi pîrî ve tête bigûmankirin, ew bi xwe ve bi Lawê Keça Îştîyag ve tête biderketin. Lêbelêjî tevliwêjî veguhestina Desthilatîyê ji nava destên Mêdya ji bona nava destên Faris bi xwe ev windabûna zalbûna Mêdya dide biderxistin.

Weha em di pêla Patîşahên Farisan de rûdanên jimarekê ji Raperînan di Mêdya de didin bidîtin. Wehajî ji bona nimûne jî di dema Dara -Darayavahus- hate birûdan. Weha ji vir tête bidanîn, ku Komeke nuh ji Mêdya ji bona Rojava hatin bikoçkirin, ev jî bi xwe jî ve piştî nabûdkirina Raperînan wan jî hate bikirin.

Lêbelê Qonaxa Duwem ji jîna Mêdyan ew bi xwe jî ve ligel hêrişa Iskenderê Magdonî de li ser Îranê di 331-323 B. Z. de tête bitengalkirin, gava ku Etropat, Serleşkerê Sipahê Berêyî Darayê Sîyem date bixwestin¹¹⁹, ku ew Dewleteke nuh, Mêdya Biçûk, li herema Ezerbêcana Jêrîyî niha de bide bidamezirandin. ya ku bi navê Batorpatkan -Aturpatkan-¹²⁰ ve jiber navê wî lêhate bikirin. Weha di vê Dewleta hanê de bi pîrbûn ve mayînen Êlên Mêdî tede hatin bicivandin. Weha di pêla Arşakînan de 248 B. Z.-226 P. Z. - Piştî Zayîne- de li Ezerbêcana Jêrî de Êlên Îranîyî nuh hatin bipeydakirin, ji yê ku ew ji Rojhilatê ve ji Êlên Paravî ve - Parth, ava, Pahlav¹²¹ hatin bidaketin. Wehajî vê jî dikarîbû bi hin ji Perçeyên dinî Mêdî ve ber bi Rojava ve tanî nava hundurê Dewleta Ermenîyî nuh ve bi wan ve bide bipalpêdan.

Cudabûna di navbera kurdan xwe bi xwe ve, cudabûna berg û cilên wan bi xwe ve ew didin bidiyarkirin, ku li ser vî Miletê hanê de, ji yê ku ew di navbera dol û çiyayên bi tenha ve hatine

¹¹⁹Di nava metin de ew nala Sertîp tête bigotin. Werger Kemal Mezher.

¹²⁰Aturpatîna yanjî Atrupankan- navek bû, ku ew ji bona heremekê ji heremên Ezirbêcana jêrî di pêlên kevnar û Nivîn de dihate bigotin, ya ku wê herwehajî Mêdya Jorî yanjî Mêdya Biçûk di Perçê dirêjkirî de di navbera Çiyayê Taleş û Çemê Aras de ligel Gola Ormiyê de bi ber xwe ve dida bivexistin, ya ku navê wê ji navê Atropat tête bidaketin, yê ku wî ev herema hanê di sedsalê heftan de di berî zayîne de daye biserdarîkirin. Weha bi vî rengî navê Ezirbêcana Serdema me jê hatîye bidakevtin. Werger Kemal Mezher.

¹²¹Yanjî Parsî. Werger Kemal Mezher.

bibelavkirin, ligel jimarekê de ji Êlên Cih bêtin bitevlêkirin, ji yên ku ew ji ser rûwê zemînî hatin bihilanîn, lêbelêjî tevlivêjî em navên wan di rêya kanîyên kevnar de didin bizanin.

Lêbelêjî tevî hemû wan cudabûnan jî, ji yên ku em li ser wan jî de hatin biaxivtin, kêrdarekî bingehî û pirî sersûrandî jî tête bidîtin, ku ew ji bona yekbûna Kurdayî kevnarî jî pê dide binîşandan, ku ew jî bi xwe jî ve Zimanê wan bi xwe ye, ji yê ku çend jî cudabûn jî di navbera Zaravayê wî jî de bêtin bidîtin, ew bi xwe jî ve Zimanekî yekkirî ji bal dengên xwe de û Rêzanên xwe de dide bipêkanîn. Ew bi xwe ve zimanekî Îranî ye, tevî ku ew jî tanî radeyekî jî ligel Zimanê îranîyî serokî jî de: Farîsî jî tête bicudakirin. Lêbelê ji ku ev yekîtîya vî Zimanê hanê ji bil lênerîna li ser perçebûna gewreyî jihev de ji heremên çiyayî de hatîye bidîtin, ji yên ku Kurd di nava wan de têtin bijîyandin?

-3-

Ev pirsîyarîya hanê di rêya beramberkirinê de di nava hemû gotin û navên Mêdîyî mayî de ligel rastîya Zimanê kurdî de pêwistî bi Xwendekarîyên din ve dide bikirin. Lêbelêjî ev xwendekarîyên hanê jî tanî niha jî ew bi xwe jî ve nehatine bikirin. Lêbelêjî gava ku ez jî ji xwe re li mêjûwê de didim bitemaşekirin, ez tevaya wan hemû koçkirinên Êlên Îranîyî mezin ji bona ber bi Rojava de ji xwe re didim bibîrkin. Ez bi xwe ve hîç koçkirineke din ji bil koçkirina Mêdîyan pêve li ber çavên xwe de ji xwe re nadim bidîtin, da ku belavkirina Kurdan di herema ketîyî Jêrî Enqera de, di Asya Biçûk de û ji bona Jorî Surî de xwe bide biliberxistin. Ez dixwazim di vî babetê hanê de pişta xwe bi Neqşa heremên neşîvanîya Kurdan ve bidim bigi^redan, ya ku ew ji bal Cîhangerê Ingilîzî Mark Saykês de hatîye bidanîn, yê ku wî berî cenga cîhanîyî yekem û ji bona pir salan di nava heremên Kurdan de hatîye bigerandin¹²².

¹²²Mark Sayiks berî cenga cîhanî yekem bi çend salan ve bi gereke giştî ve ji bona heremên cudadî Kurdistanê de yên di navbera Imperetoriya Osmanî de ji xwe re pêhatîye birabûn. Vê gera hanê ji xwe re dirêjbûna 7. 500 Milî dayite biwergirtin. Wî yekemîn lêkolandîneke pir bi nerx ve li gera xwe de ligel Neqşeke dûr û dirêj de li ser Êlên Kurdan de di sala 1908 de dayite bibelavkirin. Ji xwe re li: M. Sykes, the kurdiş tribes of the Ottoman Empire "The Journal of Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland", Vol. 38, 1908 P. P. 451-486 bide bitemaşekirin. Werger Kemal Mezher.

Wehajî Merov dikare ji bona Çiyavanên herema Derya Xerez jî bide bibîrxistin, ku ew jî di navbera koçkirinên Êlên Îranîyî vê dawîyê jî de ji bona ber bi Rojava ve di sedsalê dehan de têtin bidîtin, lêbelêjî wan li Ezerbêcana Jêrî de Kurdên rûniştî li ber xwe de datin bidîtin. Ger jî çî jî be, bi xwe ve navên Deylemî bi carekê ve ji gotên Kurdî têtin bicudakirin.

Dibe, ku Deylemî Bav û Kalên Êlên taybetî bêtin bidîtin, ji yên ku ew di nava kurdan de hatine birûniştin, mîna ku li nik Zaza de di Jorî Mizyopotamya de têtê bidîtin, lêbelêjî Zaravê wan pir ligel Zimanê wanî binyadî de têtê bicudakirin, mîna ku Rojhilatnasê Rusî P. Y. Lêrç di sala 1856 de li ser de dide bigotin¹²³. Weha Kurd li Rojava de ew bi xwe ve ji Zazan bi kevnartir ve têtin biderkevtin.

-4-

Pir bi giringî ve têtê bidîtin, ku em bidin bibîrxistin, ku navê Kurdayî kevnar di Zimanê Ermenî de -Hemseyên wanî kevnî kevnar- Mar bû, yê ku ew bi carekê ve li gora Rêzimanên Zimanî Ermenî de beramberî navê kevnar Mîdî -Mada- têtê bidîtin.

Weha Maysay Xorînskî¹²⁴ di mêjûwa xweyî bi nav û deng ve - Nivîsta Yekem, Derîyê 30- pêhatîye birabûn, ku ew girêdanekê di

¹²³Li vê derê de têtê nêtkirin, tiştê ku ew di nivîsta Rojhilatvanê Rusîyî bi nav û dengve hatiye, yê ku ew di Xwendekarîyên Kurdî de karnase P. Lêrç Xwendekarîyên li ser Kurdên Îranî û Bav û Kalên wanî Çaldêrîyên Jorî de", (bi Zimanê Rusî), Nivîsta Yekem, li Pêtersburg, sala 1856 de, R. 39-40, 73. Di nivîsta Duwem de agehdarîyên bêtir li ser Zaza de ji bal Daner bi xwe ve hatine bidanîn, ya ku ew jî li Pêtersburgê de di sala 1857 de hatiye biçapkirin. Li vê derê de divê bête bigotin, ku bîr bawerîyeke dîni Mînoriskî di vî warê hanê de dihate bidîtin. Wî di Nivîsta xwe de "Kurd-Rûnkirin û dîtin" di rûpelê 4-5 (Pêtersburg, 1815) beramberî wan kesan hate birawestandî, yê ku ew Êlên jiber hoyên cudabûnên Oldarî û Zaravî ji bona Binyadekî ne Kurd didin bivegerandin. Lêbelê weke ku têtê diyarkirin, wî bîr û bawerîya xwe li ser vê de di Bîstan de date biguhrtin, mîna ku ew li ser kolandîna wî Kurd têtê bidiyarkirin, ya ku ew di Insikilopêdiya Musulmantîyê de hatiye bibelavkirin. Werger Kemal Mezher.

¹²⁴Ew nivîsta Nivîsvan û Mêjûvanê Ermenîyî Kevnar Movsîs Xorînatsî di nivîstokên Rusî de - Maysay Xorînskî dide binîyazkirin, yê ku ew di sedsalê pêncan de- destpêkirina sedsalê şeşê zayîne de hatiye bijîyandin. Ew yê pêşîye, yê ku wî mêjûwa Ermenîyan ji kevnartîrîn heyam tanî sala 428 dayite

navbera Evsanên Ermenî û Îranîyî cuda de bide biderxistin, ew Tîgranê Patîşahê Erministanê bi Hevalbend ve ligel Korş de di serketina wî de li ser Patîşahê Mîdî de dide bidanîn. Ew hêjbêtir bi ser jî ve pê dide bivekirin, ku Tîgran piştî biserketinê Xweha xwe ji bona malê date bivegerandin, ya ku ew Pîreka Patîşahê Mêdî bû. Herwehaji wî jî Pîreka wîyî Duwem jî Anos ligel deh hezar ji Dîlvanên Maran de ligel xwe de ew anîn û wî ew li ser herdu kenarên çemê Arakis de datin bicihkirin. Weha Bavê mêjûwa Ermenî bi dûr û dirêjî ve li ser wê heremê de dide bipeyivandin, ya ku têde Dîlvan hatin birûniştin. Ew wê bi wî erdê dirêjkirî ve ji perçê Rojhilatî ji "Çiyayê Mezin" Ararat tanî Nexçuwan û Cilfet, weke ku têde bidiyarkirin, tanî Ordubad dide bidanîn¹²⁵. Maysay Xorînskî bi vê ve ew piştî xwe bi sitiranên mêjûyî ve dide bigirêdan, ji yê ku ew didin biderxistin, ku Artuwaz Lawê Erdeşêr di pişt re bi avanîkirina bajarê Marakîrt ve li Şarurê de di navbera wan Marîyan de date biavakirin.

Herwehaji di çîrokeke dinî Maysay Xorînskî de rastîyên pirî giring têtin bidîtin:

Yekem nişankirina wînayî Ciyografiyî pirî hûr û Duwem bi navkirina wî ji bona Rûniştvanan bi Mar ve û girêdana wî Koçkirina wan bi herifandina Dewleta Maran ve, ya ku ew ji bal Farisan de hate binabûdkirin.

Ew bi mebesta Welatperwerîyê ve navê Patîşahê Ermenîyan di nava vê çîroka hanê de dide bixistin¹²⁶.

bitomarkirin. wî di nivîsta xwe de kanîyên Yunanî û yê Rojhilatîyî tomarkirî ligel çîrok û evsanên kevin û wêjeya Gelêrîyî bi karhatî ji xwe re dane bikaranîn. Ev Danîna hanêyî mêjûyîyî kevin di Sê Perçan de tete bidîtin. Ew di cara pêşî de di sala 1695 de hate biçapkirin. Di pişt re ew ji bona pir Zimanên Ewropî hate biwergerandin. Têde agehdariyên mêjûyî û wêjeyîyî pir bi nêrx ve li ser Ermenîyan û tanî radeyekî kêmjî li ser Miletên dorhêla wan jî de têtin bidîtin. Werger Kemal Mezher.

¹²⁵Niha bajarên Nexçuwan, Culfe û Ardubad di Komara Nexçuwanîyî Ewtonomî de têtin kevtin, ya ku ew li Erministana Sovyatî de li nêzik sînorên Îranê de tete kevtin. Werger Kemal Mezher.

¹²⁶Li vê derê de tete binêtkirin, tiştê ku ew ji bal Movsîs Xorînatsî de hatîye bigotin, ku Patîşahê Erministanê ji bona nabûdkirina Dewleta Mêdî hatîye bibêşdarkirin. Werger Kemal Mezher.

Herwehaji pêrejî û bi serdejî ve wî navê Yunanî ji bona Patîşahê Mêdî Îştîyag -Îştovîko- bi navekî weke yê evsanî Ejdehakê bi nav û deng ve di Şahname de date biveguhertin. Lêbelêjî divê bête bibîrxistin, ku di rojgarîyên Maysay Xorînskî de demeke pirî dirêj li ser nabûdkirina Mêdyên Kevnar de hatibû biderbaskirin, lêbelêjî tevlivêjî pir guhpêdan pê têtê bikişandin, ku Mêjûvanê Ermenî tevlivêjî ew navê wan li Hemdemên xwe ji Kurdan de dide bidan. Ji vê derê jî weha bi rewşeta kevnar ve têtê biparastin, li ser ku Kurd ji Nevîyên Mîdyâ têtin biderketin.

Wehaji ragiyadinên Ciyografîyî Maysay Xorînskî bi carekê ve li ser pir ji jimarên kanîyên Erebi jî têtin bisuwarkirin¹²⁷, ji yên ku ew ji bona hebûna avanîyên Kurdan li Jêrî Arakis de didin binîşandan.

Ji giringtirîn û hûrtirîn nîşandan di kanîyên Erebi de ew bi xwe jî bi navkirina gundê Ecdenqan -dibejî Ecdenqan- "li nik dergehê devîn" de têtê bidîtin¹²⁸, yanî gundê wan Ecdenqanan ne, yên ku Maysay Xorînskî li ser wan de hatîye bipeyivandin. Ev gundê hanê jî bi xwe jî ve ew cihê zayîna Bavê Selah-Edîn bi xwe ye, yê ku ew Dujminê Xaçperestan bû û Damezirvanê Malbata Eyûbî -1169-1250- bû. Min bi dûr û dirêjî li ser nimûneyên bi vî corî ve di Nivîsta xwe de "Rûpel ji Mêjûwa Qefqasya" dayîte biaxivtin, ya ku ew der sala 1956 de bi Zimanê Ingilîzî hatîye biçapkirin.

Weha ez dikarim tiştêkî din li ser de pê bidim bivekirin: weke ku diyare, ku Perçê Rojava ji herema Mako li Îranê de, bi nîşankirin herema Dambatê, ya ku ew ji bal Maysay Xorînskî têtê binavkirin, hêjî ew tanî nihajî ji bal Kurdan lê têtê birûniştin. Ger jî têgihîştin li ser -Mada- kevnar de bi rengê Mar ve di Zimanê Ermenî de têtê biderketin, weha têgihîştin li ser wê de bi Farisî ve bi rengê -Mah- ve hatîye bidan. Weha bi vî rengî ve rengê kevnar

¹²⁷Kanîyên Erebiyî kevin ligel kanîyên Ciyografî de. Werger Kemal Mezher.

¹²⁸Devîn -bajarekî Bazirganîyî kevin bû. Ew li Jêrî bajarê Yerîvanê li Erminstanê de hate biavakirin. Ew ji bal Mengolan de di destpêkirina sedsalê sêzdehan de hate biwêrankirin. Li Ezirbêcana Jorî herema Tuwîn de têtê bidîtin, ya ku ew ji bona Eşîra Rewadîyî Kurdîyî bi nav û deng ve Navînî bû, ya ku jê Selah-Edînê Eyubî jê têtê bikevtin. Werger Kemal Mezher.

ji bona navê Mako -Mahkoh, Mah-kuh- pir bi wirdî jî ve pêwendîya Kurdan ligel Mêdîyan de pê dide bipiştgirtin.

-5-

Wehajî li ser me de divê, ku em li ser deqeke din jî de bidin biaxivtin, bê ka çawan hatîye bikirin, ku Kurdan navê xwe ji xwe re dane biveguhertin, ku ew xwe bi Kurd yanjî bi Kurmanc ve didin binavkirin, di wê çaxa ku Mêjûvanê Ermenî de bi pêwendîyê di navbera Kurd û Mêdyan de dide biparastin. Bersiv li ser vê de dikare bête bidîtin, ku Dewleta Mada bêgûman jimareke pir ji Êlên cudan di nava xwe de dida bihilgirtin. Ger jî Ermen bi xwe jî ve di heyaman de Dirawseyên Mêdîyan û kurdan bi xwe bûn, ew di bingehê bingeh de xwedanîya Miletêkî ji bona Yekitîyeke Siyasîyî Kevnar didin bimebestkirin¹²⁹. Wehajî Kurdan bi xwe jî ve dikarîbûn navê xwe bi Yekekê ji Êlên Gewre ve bidin bivegirêdan, ji yên ku ew bi rûçikên Sipahî ve dihatin binîşankirin, yanjî ji yên ku wan Yekbûneke Êlîti didan bipêkanîn¹³⁰. Weha min ji bona jimarekê ji danînen mîna hev di gotara xwe de li ser kurdan de di Insiklopêdya Musulmantîyê de bi wan ve dayite binîşandan.

Hîç gûman têde niye, ku dê ev mebesta hanê bi dirêjî ve li ser de di ayinde de bête bigiftûgokirin, lêbelêjî tevlivêjî dê danîna meyî bingehî jî bi hemû hêza xwe ve jî bête biparastin. Ger ku Kurd Nevîyên Mîdîyan neyêtin biderketin, ma gelo çî bi serê vî Miletê Kevnarî Gernas ve hatîye bikevtin, Ma ji kû derê ev tora fireh ji Êlên Kurdan hatîye biderkevtin, yên ku ew bi Zimanekî Îranîyî Yekkirî ve û cuda ji Zimanên Îranîyî din pê didin biaxivtin?

¹²⁹Di metin de "Yekitîyeke Serdarîyî kevin" hatîye. Werger Kemal Mezher.

¹³⁰Hîç bi dîr jî nayête bidîtin, ku navê Kurd di koka xwe jî de ji bona navê Miletêkî din bête bivegerandin, ji yên ku Kurdan erdên wan ji xwe re dane bivegirtin. Weha ji bona nimûne Rusên kevnar bi xwe ew ew Birayên Litwanî û latvîyîn bûn. Weha Elemanên Rojhilatî piştî nabûdkirina wê havalbendîtîya wanî hanê wî ji xwe re navê Miletê Biserketî date biwergirtin. Werger Kemal Mezher.

Kar û barên Daner di warê Xwendekarîyên Kurdî de.

Bi Zimanê Rusî ve:

1. Agehdarîyên ku ew ji bal Şewîrdarê Şahbenderxana Giştî de li Tebrîzê de Mîrza Minoriskî di pêla çûna xwe de ji bona Meraxe û herema Çemê Cext û Tataw di pêşîya tebaxa sala 1906 hatîye bicivandin, "Nûçeyên Rêberîya herema Qefqasîyê cengînî" 1907, siyemê duwemîn, Jm. 20, R. 34-55.

2. Raportek li ser çûna Şewîrdarê Şahbenderîya Giştî de li Ezirbêcanê Minoriskî ji bona herema Mako di çîrya pêşî de ji sala 1905 de, "Metiryalên li ser Xwendekarîya Rojhilat", Belavoka yekem, R.1-62 ligel Neqşekê de.

3. Ehl-Elheq yanjî "Alî Xwedanî" Pêşgotinek, metnên Wergerandî, Mosko 1911.

4. Agehdarî li ser xelkên hinek ji heremên sînorên Turkî-Farisî de, "Metiryalên li ser Xwendekarîya rojhilat de" sala 1915 de, Belavoka duwem, R. 433 - 480.

5. Kurd, Rûnkirin û Dîtin, Pêtersburg 1915.

6. Gera Wênerê Rusî û yê Ingilîzî Mîrza Minoriskî û Sîplî di 8 pûşperê de û 16 êlûnê de ji

bona heremên Farîsîyî vegirtî ji bal Turkan de "metiryalên li ser xwendekarîya Rojhilat de", sala 1915 de, Belavoka Duwem, R. 1-132 ligel Neqşekê de.

7. Sînorên Turkî-Farîsî nîşakirî ji bal Wênerên Imperetoriya Rusî Minoriskî de di sala 1914 de, "Metiryalên ji bona Xwendekarîya Rojhilat", sala 1915 de, Belavoka Duwem, R. 219-432 ligel 6 Neqşan û 8 Wênan de.

8. Destnîşankirina Sînorên Tirkî-Farîsî "Nûçeyên Civata Ciyografîyî Imperetoriya Rusî" 1916, Bergê 52, Belavoka Pêncem, R.315-432, ligel 8.

Lîstan, yek Neqîş lige 13 Lîstan û Wêneyekî bi tenha xwe ve.

9. Kevnarîya Mako, Rûnkinên Gervanekî, Pêtersburg, 1916 de 29. Rûpel û 8. Neqîş.

10. Kêle Şîn û Kevintirîn Şopên Mêjîyî li nîzka gola Ormiyê de. "Belavokên Beşê Rojhilatî Civata Şopêyî Imperetoriya Rusî", 1916 de, Bergê 24, R. 145-193.

Bi Zimanê Ingilîzî

11. Pirsîyarîya Mûsilê "Navînîya Pêragihandinan ji bona Pirsîyarîyên Cîhanî bi ser Nivîsxana Emerîkî ve li Parîsê", Nîsana sala 1926 de, 15, Jm. 9 û 10, R. 1-44 ligel du Neqşan de.

12. Rûnkinên li ser Elîfe Baya kurdîyî Latînî de, "Kovara Civata Patîşahîyî Asyayî" Tîrmeha sala 1933 de, Beşê Siyem, R.643-650.

13. Raportek li ser Nivîsta "A. M. Hamilton, Gerek li Kurdistanê de, london 1937 de, Çapa

Yekem", "Belavoka Dibustana Rojhilatî û Xwendekarîyên Efrîqî", 1937 de, Bergê Nehem, Jm. Yekem.

14. Raportek li ser Nivîsta "T. R. Lîç de, Rêstikên Civakî û Abûrî li Rewanduzê Kurdî de, London 1940", "Kovara Ciyografî", 1941, jm. nîsanê.

15. Goran "Belavoka Dibustana Rojhilatî û Xwendekarîyên Efrîqî", 1943, Bergê Yazdemîn, Beşê yekem, R.75-103 - Dr. Nacî Ebas ev gotara hanê ji bona Zimanê kurdî date biwengerandin, ji xwe re li kovara Gelawêjî Kurdî, Bexdad 1944, Jimarên 5-9 bide bitemaşekirin.

16. Êlên li Rojavayî Îranê de "Kovara Istityuta Intiropolocîyî Patîşahî", 1945, Bergê 77, Beşê yekem û Duwem, R. 73-80.

17. Raportê li ser Nivîsta A. Safrastiyân, kurd û Kurdistan, London 1948 de, Nivîstxana Rîjhilat, Laydin, 1950, Jimara Duwem, R. 50- 51 .

18. Xwendekarîyên di Mêjûwa Qefqasya de, London 1953, R.9, 21, 32-37, 113-116, 124-146.

19. Navên Cihên bi Zimanê Mengolî ve li Kurdistana Mokriyanî de "Belavoka Dibustana Rojhilatî û Xwendekarîyên Efrîqî" 1975 de, Bergê Nozdehan de, Jimara Yekem de.

Bi Zimanê Firensî

20. Rûnkirinên li ser Rêça Ehl-Elheq de "Kovara Cîhana Musulmantîyê", 1920, Bergê 25-26, R. 19-97

21. Rûnkirinên li ser Rêça Ehl-Elheq de "Kovara Mêjûyî û Oldarîyê", 1928, Bergê 45, Jimara yekem, R. 90-105.

22. Nivîsteke kurdî "Kovara Xwendekarîyên Musulmantîyê", sala 1930, Bergê Çarem, Beşê yekem, R. 157-160.

23. Serbestîya Diyalime "Belavoka Civata Xwendekarîyên Îranî û Farisî" Parîs, 1932, . Jimara Siyem, R. 26.

24. Li ser pêwendîyên Turkîyî Italî de di sedsalê panzdehan de "Belavoka Civata Xwendekarîyên Îranî û Farisî" Parîs 1933, Jimara Heştam, R. 23.

25. Koka Kurdan, di nivîsta "Raportên Kongirê Cîhanîyî Bîstem de ji yê Rojhilatnasînê de di sala 1938 de" Biroksil 1940, R.143- 152.

26. Metnên Kurdîyî Kevin "Belavoka Navîna Xwendekarîyên Kurdî", Parîs 1950, Jimara Dehem, R. 8-10. Gotarên wî di "Insikilopêdya Musulmantîyê de".

27. Kurd. Kurdistan, Bergê Duwem, Çapa Firensî, R.1196- 1222, Çapa Ingilîzî, R. 1130-1155, Çapa Elemanî, R. 1212- 1240.

28. Lek, Bergê Siyem, Çapa Firensî, R. 11-12, Çapa Ingilîzî, R. 10-11, Çapa Elemanî, R. 11-12.

29. Lor, Lorê Mezin û Lorê Biçûk, Çapa Firensî, R. 43-51, Çapa Ingilîzî, R. 41-50, Çapa Elemanî, R. 45-54.